

UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠITUT FRANCETA STELETA ZRC SAZU

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

Establishing National Identity in Public Space

Public Monuments in Slovenia and Serbia
in the Nineteenth Century

18|1 • 2013

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU

France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

AHAS

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

18|1 · 2013

Establishing National Identity in Public Space

Public Monuments in Slovenia and Serbia in the Nineteenth Century

LJUBLJANA 2013

Acta historiae artis Slovenica

ISSN 1408-0419

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

**Establishing National Identity in Public Space
Public Monuments in Slovenia and Serbia in the Nineteenth Century**

Izdaja / Published by
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU /
France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

Glavna urednica / Editor-in-chief
Barbara Murovec
Vabljeni sourednik / Invited Co-editor
Nenad Makuljević

Uredniški odbor / Editorial board
Tina Košak, Ana Lavrič, Barbara Murovec, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board
Günter Brucher (Salzburg), Jaromír Homolka (Praha), Iris Lauterbach (München),
Hellmut Lorenz (Wien), Milan Pelc (Zagreb), Paola Rossi (Venezia), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste)

Lektoriranje / Language editing
Jesse Gardiner, Olivia Hellwell, Kirsten Hempkin, Mija Oter Gorenčič, Anke Schlecht

Prevodi povzetkov in izvlečkov / Translations of summaries and abstracts
Renata Komić Marn (srbskih in angleških v slovenski jezik), Tina Košak (slovenskih v angleški jezik)

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout by
Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address
Acta historiae artis Slovenica
Novi trg 2, p.p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
E-pošta / E-mail: uifs@zrc-sazu.si
Spletna stran / Web site: <http://uifs1.zrc-sazu.si>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in
BHA, FRANCIS, IBZ, ERIH, EBSCO Publishing, Scopus

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €
Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €
Letna naročnina za študente in dijake: 25 €
Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual Subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / Orders should be sent to
Založba ZRC / ZRC Publishing
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija
E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
AHAS is published with the support of the Slovenian Research Agency.

© 2013, ZRC SAZU, Ljubljana
Tisk / Printed by
Cicero d. o. o., Begunje
Naklada / Print run: 400

CONTENTS

VSEBINA

Nenad Makuljević, Barbara Murovec

<i>Preface</i>	5
<i>Uredniška beseda</i>	7

DISSERTATIONES

Ana Kostić

<i>Public Monuments in Sacred Space. Memorial Tombs as National Monuments in Nineteenth Century Serbia</i>	11
<i>Javni spomeniki v sakralnem prostoru. Spominske grobnice kot nacionalni spomeniki v Srbiji v 19. stoletju</i>	23

Ana Lavrič

<i>»Javni« spomenik škofu Antonu Martinu Slomšku v azilu mariborske stolnice</i>	25
<i>The “Public” Monument of Anton Martin Slomšek under the Shelter of Maribor Cathedral</i>	58

Polona Vidmar

<i>Lokalpatriotismus und Lokalpolitik. Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser</i>	65
<i>Lokalni patriotizem in lokalna politika. Spomeniki Wilhelmu Tegetthoffu, cesarju Jožefu II. in nadvojvodi Janezu v Mariboru ter vpliv družine Reiser</i>	86

Nenad Makuljević

<i>Funeral Culture and Public Monuments. Jernej Kopitar, Vuk Karadžić and Creating a Common Serbo-Slovenian Culture of Memory</i>	89
<i>Pogrebne slovesnosti in javni spomeniki. Kopitar, Karadžić in ustvarjanje skupne srbsko-slovenske kulture spominjanja</i>	105

Irena Ćirović

<i>Memory, Nation and a Heroine of the Modern Age. Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja</i>	107
<i>Spomin, nacija in herojinja moderne dobe. Spomenik Milici Stojadinović - Srpkini</i>	124

APPARATUS

Abstracts and key words / Izvlečki in ključne besede	127
Contributors / Sodelavci	131
Photographic credits / Viri ilustracij	133

PREFACE

The 2013 *Acta historiae artis Slovenica* comprises two thematic volumes dedicated to public monuments. In the past few years, researchers from the France Stele Institute of Art History at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts have started to conduct systematic research into public monuments, related topographic studies, and wider questions of public space and memory with regards to commissions and realised works. In the research programme *Slovenian Artistic Identity in a European Context* (Slovenian Research Agency, P6-0061) and several other research projects related to this programme, such as *Visual Arts and Architecture in the Spatial Context of the City of Maribor* (applicative project, co-financed by the Slovenian Research Agency, the Maribor Municipality and the Slovenian Academy of Sciences and Arts, L6-4315), and *Artistic Exchange and the Creation of Yugoslav Identity in Visual Culture 1848–1990: Serbia-Slovenia/Slovenia-Serbia* (bilateral project in cooperation with the Department of Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade), scientific conferences were organized and international collaborative research projects were set up between researchers of public monuments and memory in Central and South-East Europe, especially the countries which once formed the Austro-Hungarian Monarchy and Yugoslavia. An important contribution to this collaborative research was made by the research network *Media & Memoria: Cultural Science Network for South-Eastern European Studies*.

The first issue of the journal *Acta historiae artis Slovenica* for the year 2013 comprises five articles, which bring new research findings on nineteenth-century public monuments in Slovenia and Serbia. Due to the need to establish a new state and national culture of memory, a number of memorials were erected in the nineteenth century, which included artistically ambitious public monuments. Although all European countries saw an increase in artistic production, examples from Slovenia and Serbia reveal that each space was co-formed by specific national, regional and local characteristics. One of the features of Serbian culture was its close relation to the religious sphere. The article by Ana Kostić shows how national monuments were built and designed in Serbian Orthodox churches, which, due to a specific historical context, also functioned as public and national spaces. In Slovenia, national memory was related to religious space only exceptionally. One such example is the public monument of Bishop Anton Martin Slomšek in Maribor Cathedral, which was researched in detail by Ana Lavrič. Due to the pressures of German-Liberal circles, the monument of this Slovenian visionary and poet could not be erected in a public location in Maribor, therefore, it found its place in the Maribor Cathedral of St. John the Baptist. In the nineteenth century, the role of women gradually changed, and women too received their first public monuments. Irena Ćirović describes the first Serbian monument dedicated to a woman: the monument of Milica Stojadinović Srpskinja at the Vrdnik Monastery in Fruška Gora. The first joint Slovenian-Serbian public initiatives also influenced the characteristics of collective memory. Nenad Makuljević discusses Slovenian-Serbian solemnity on the occasion of the transfer of the remains of Jernej Kopitar and Vuk Karadžić.

Both of these important personas of Slovenian and Serbian cultural life were buried in the Viennese St. Marx cemetery, whereas their remains were simultaneously transferred to Ljubljana and Beograd, where both graves were given the status of national public monuments. An important element in the understanding of the visualisation of memory and its function in public space are the monuments erected in the time of the Habsburg Monarchy. Polona Vidmar has analysed the role of the Reiser family in erecting public monuments to Wilhelm von Tegetthoff, Emperor Joseph II and Archduke John in Maribor, which were removed after the dissolution of the monarchy.

The articles discussing nineteenth-century public monuments in Slovenia and Serbia reveal to what extent political, national and religious local contexts affected (specific) forms of memory visualisation and discern their significance in public space.

Nenad Makuljević and Barbara Murovec

UREDNIŠKA BESEDA

Osemnajsti letnik revije *Acta historiae artis Slovenica* je posvečen javnim spomenikom. V preteklih letih so raziskovalci Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU začeli s sistematičnim raziskovanjem javnih spomenikov, topografskimi študijami in preučevanjem širših vprašanj o javnem prostoru in spominu, kot se kažejo skozi umetnostna naročila in realizirana dela. V okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (Javna agencija za raziskovalno dejavnost, P6-0061) in projektov, ki iz njega izhajajo, kot sta zlasti *Likovna umetnost v prostoru mesta Maribor* (aplikativni projekt, ki ga sofinancirajo Javna agencija za raziskovalno dejavnost, Mestna občina Maribor in Slovenska akademija znanosti in umetnosti, L6-4315) in *Umetnostna izmenjava in ustvarjanje jugoslovanske identitete v vizualni kulturi 1848–1990: Srbija-Slovenija/Slovenija-Srbija* (bilateralni projekt z Oddelkom za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Beogradu), so organizirali znanstvene posvete in sodelovali s tujimi raziskovalci, ki preučujejo javne spomenike in spomin na ozemlju srednje in jugovzhodne Evrope, zlasti nekdanje Avstro-Ogrske in Jugoslavije. Pomemben impulz za sodelovanje raziskovalcev predstavlja tudi raziskovalna mreža *Media & Memoria: Cultural Science Network for South-Eastern European Studies*.

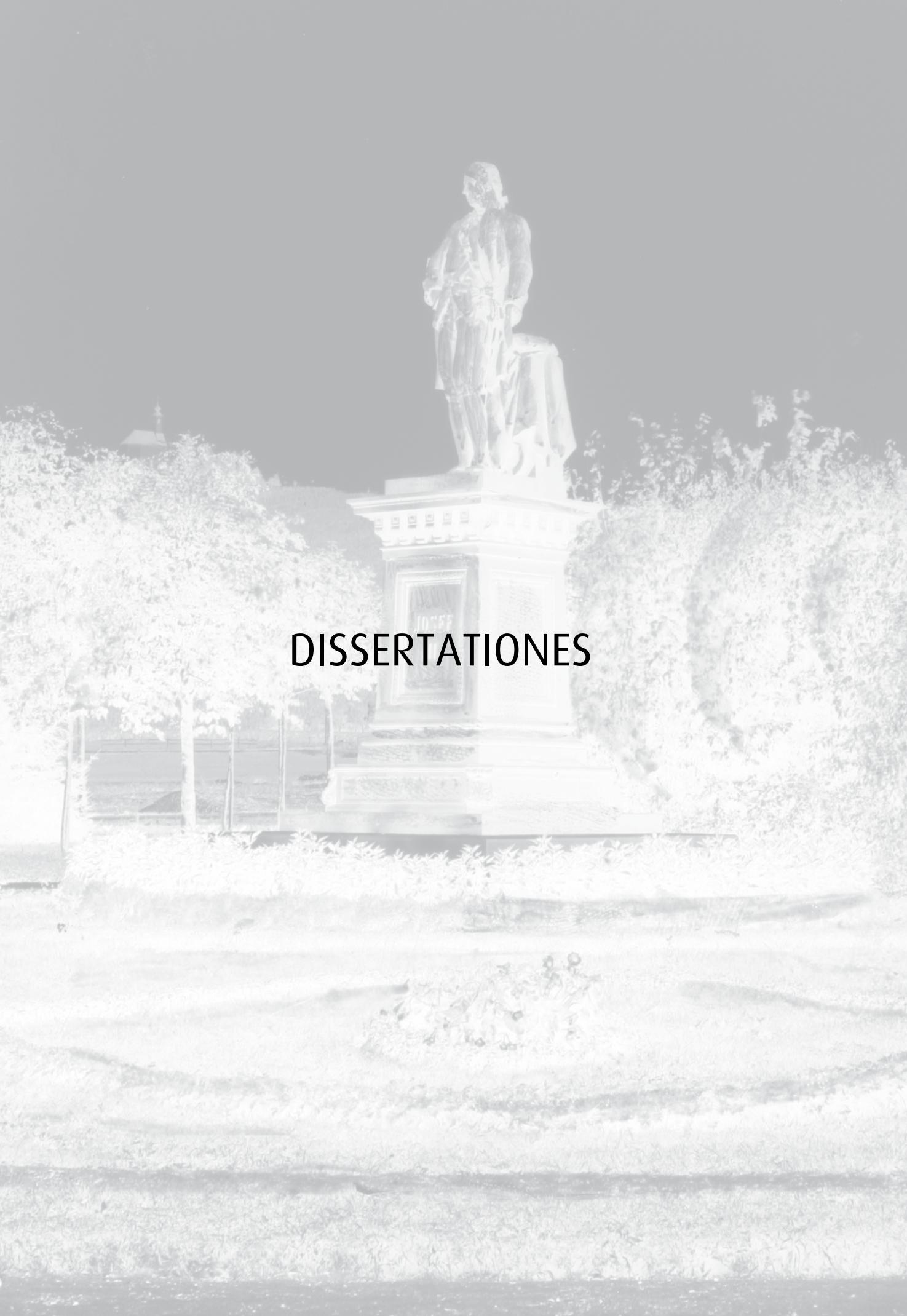
Prvo številko osemnajstega letnika *Acta historiae artis Slovenica* sestavlja pet besedil, ki prinašajo rezultate raziskav o javnih spomenikih v 19. stoletju v Sloveniji in Srbiji. Zaradi potrebe po oblikovanju državne in nacionalne kulture spominjanja so bila v 19. stoletju postavljena številna spominska obeležja, med katerimi izstopajo umetnostno ambiciozni javni spomeniki. Povečana spomeniška produkcija je imela v celotnem evropskem prostoru skupen značaj, kot kažejo primeri iz Slovenije in Srbije, pa so ga sooblikovale tudi specifične nacionalne, regionalne in lokalne karakteristike.

Ena od posebnosti srbske kulture spominjanja je bila njena tesna povezanost s sakralnim prostorom. Ana Kostić je v svojem prispevku pokazala, na kakšen način so gradili in oblikovali nacionalne spomenike v pravoslavnih cerkvah, ki so zaradi specifičnih zgodovinskih okoliščin tudi same funkcionirale kot javni in nacionalni prostori. Na slovenskem ozemlju se je nacionalni spomin povezal s sakralnim prostorom le izjemoma, takšen primer je natančno raziskala Ana Lavrič, ki je obravnavala postavitev javnega spomenika škofu Antonu Martinu Slomšku v mariborsko stolnico. Spomenika slovenskemu narodnemu buditelju in pesniku zaradi pritiskov nemško-liberalnih krogov ni bilo moč postaviti v javni prostor mesta Maribor, zato je dobil svoje mesto v prezbiteriju tamkajšnje stolne cerkve sv. Janeza Krstnika. V 19. stoletju se je postopoma spremenila vloga žensk, zato so te lahko dobole prve javne spomenike. Irena Čirović obravnavata prvi srbski spomenik, ki je bil posvečen ženski: spomenik Milici Stojadinović - Srpskinji pri samostanu Vrdnik na Fruški gori. Na značilnosti spominjanja so vplivale tudi prve skupne slovensko-srbske javne pobude. Nenad Makuljević je opozoril na slovensko-srbsko svečanost, posvečeno prenosu posmrtnih ostankov Jerneja Kopitarja in Vuka Karadžića. Obe pomembni

osebnosti slovenskega in srbskega kulturnega življenja so pokopali na dunajskem pokopališču St. Marx, njuni trupli pa so sočasno prenesli v Ljubljano oziroma Beograd, kjer sta oba grobova dobila status nacionalnih javnih spomenikov. Pomemben člen v razumevanju vizualizacije spomina in njenih funkcij v javnem prostoru predstavljajo spomeniki, ki so nastali v času habsburške monarhije. Polona Vidmar je analizirala vlogo rodbine Reiser pri nastanku javnih spomenikov v Mariboru, posvečenih Wilhelmu von Tegetthoffu, cesarju Jožefu II. in nadvojvodi Janezu; vsi so bili po razpadu Avstro-Ogrske odstranjeni.

Javnim spomenikom 19. stoletja v Sloveniji in Srbiji posvečeni prispevki jasno kažejo, v kolikšni meri so politični, nacionalni in verski lokalni konteksti vplivali na (specifične) oblike vizualizacije spomina in kakšen pomen imajo te za javni prostor.

Nenad Makuljević, Barbara Murovec

DISSERTATIONES

Public Monuments in Sacred Space

Memorial Tombs as National Monuments in Nineteenth Century Serbia

Ana Kostić

During the nineteenth century, the practice of erecting public monuments was in full swing all over Europe.¹ Although this practice had been present since ancient times, it reached its peak in the nineteenth century. In Serbia, the origins of the establishment of memorial culture can be found at the end of the eighteenth century, in the ideas and writings of Serbian philosopher Dositej Obradović (1744–1811), who adopted the Enlightenment's practice of memorializing remarkable men in cultural life.² The origins of nineteenth-century Serbian memorial culture can be found in contemporary magazines and newspapers,³ through which the Serbian public was informed about the contemporary processes of memorializing war heroes, important events and famous monuments erected all over Europe and Russia.⁴ During the nineteenth century, memorial practice was embraced in Serbia by students and intellectuals who became familiar with contemporary trends in the capitals of Europe.⁵

The chronology of adopting ideas for the erection of memorials in Serbian culture shows that this process reached its peak at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. In this period two general types of Serbian national monument can be differentiated. The first one comprises constructions from the past, pieces of cultural heritage that have become monuments of national culture, such as old churches and monasteries.⁶ The second type refers to monuments that were erected, dedicated to, or intended to commemorate national war heroes, heroes from political, religious and cultural life or important historical events. The form of these monuments is not the most important factor that defines them as public national monuments; thus they can take various

¹ Tomas NIPPERDEY, Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert, *Historische Zeitschrift*, 206/3, 1968, pp. 529–585; Kathrin HOFFMAN-CURTIUS, Das Kreuz als Nationaldenkmal. Deutschland 1814 und 1931, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 1, 1985, pp. 77–100; Hans Ernst MITTIG, Das Denkmal, *Kunst. Die Geschichte ihrer Funktion* (eds. Werner Busch, Peter Schmook), Weinheim-Berlin 1987, pp. 457–489; Lars BERGGREN, The 'Monumentomaia' of the Nineteenth Century. Causes, Effects and Problem of Study, *Memory and Oblivion* (eds. Wessel Reinink, Jereon Stumpel), Proceedings of the XXIXth International Conference of the History of Art, Amsterdam 1–7 September 1996, Dordrecht 1999, pp. 561–566.

² *Domaća pisma Dositeja Obradovića*, Beograd-Zagreb 1899, p. 18; Nenad MAKULJEVIĆ, *Umetnost i nacionalna ideja u XIX veku*, Beograd 2006, p. 275; Nenad MAKULJEVIĆ, Public Monuments, Memorial Churches and the Creation of Serbian National Identity in the 19th Century, *Balkan Memories. Media Constructions of National and Transnational History* (ed. Tanja Zimmermann), Bielefeld 2012, p. 33.

³ *Novine Serbske*, 15, 21. 1. 1815, fototipsko izdanje, 6, Beograd-Novi Sad 1984, pp. 57–58; Pamjatnici u Slavenskim zemljama, *Serbske letopisi*, 5, 1826, pp. 119–120; *Nova iskra*, 4, 1899, p. 63.

⁴ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 276.

⁵ Dušan IVANIĆ, *Memoarska proza XVIII. i XIX. veka*, Beograd 1989, pp. 273–288; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 277.

⁶ Miroslav TIMOTIJEVIĆ, Heroj pera kao putnik. Tipološka geneza javnih nacionalnih spomenika u Srbiji i Valdecova skulptura Dositeja Obradovića, *Nasledje*, 3, 2001, p. 39; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 275; MAKULJEVIĆ 2012 (n. 2), p. 33.

forms, such as memorial tombs, memorial churches, memorial houses, memorial schools, artificial nature, and historical sites.⁷

One of the most important forms of national public monument erected in Serbia during the nineteenth century originates from funeral culture, and consists of a form of memorial tomb. The graves of national heroes were the most important points of memory and active factors in the construction of Serbian national identity during the nineteenth century.⁸

One of the oldest forms of preserving the memory of important members of the community was by marking their graves. In religious culture, burial places have had memorial value since the earliest times. During certain religious ceremonies, the memory of the deceased renewed, so burial places became centres of the posthumous cult of the departed.⁹ The practice of marking the graves of national heroes in Serbian culture was subordinated to the life style and tradition in the Ottoman Empire (15th to 19th century). During the Ottoman Empire, the idea of commemorating national heroes was based on traditional practices of marking the tombs of distinguished people with relevant inscriptions and placing them in designated sacral spaces – in church interiors and churchyards.¹⁰ Such customs had their origins in the Middle Ages and in the ideology of emphasizing the tombs of rulers and religious leaders.¹¹ The transformation of graves into national monuments during the nineteenth century was also influenced by the cults of Serbian saints, who, in the previous centuries, had had strong pro-national characteristics.¹² The traditional Orthodox following of such cults believed in honouring the relics of saints, thus making the reliquaries and saint's tombs objects of utmost importance to the Serbian people. Believing in the importance and saint-like values of national heroes, sacralising them and honouring them along with Christian saints, was most likely the influence that transformed the old burial customs into a nationalistic culture of commemoration.¹³

The Orthodox Church in Nineteenth Century Serbia as a Public, National and Memorial Space

During the nineteenth century, memorial tombs were erected as national monuments for war heroes and heroes of cultural, political and religious life. Following the Christian tradition, many of them

⁷ NIPPERDEY 1968 (n. 1) pp. 529–581; on public monuments in Serbia in the nineteenth century see Desimir TOŠIĆ, Ideje i rasprave o Karađorđevom spomeniku u dokumentima srpske štampe 1857. godine, *Godišnjak Muzeja grada Beograda*, 32, 1985, pp. 125–165; TIMOTIJEVIĆ 2001 (n. 6), pp. 39–55; Miroslav TIMOTIJEVIĆ, Mit o nacionalnom heroju spasitelju i podizanje spomenika knezu Mihailu M. Obrenoviću III, *Nasledje*, 4, 2002, pp. 45–577; Igor BOROZAN, *Reprezentativna kultura i politička propaganda. Spomenik knezu Milošu u Negotinu*, Beograd 2006; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 274–5308; MAKULJEVIĆ 2012 (n. 2), p. 34.

⁸ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 278.

⁹ Lazar MIRKOVIĆ, *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogosluženju pravoslavne istočne crkve*, 1, Beograd 1995, pp. 114–115; Miroslav TIMOTIJEVIĆ, *Manastir Krušedol*, 2, Beograd 2008, p. 106.

¹⁰ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 278.

¹¹ Erwin PANOFSKY, *Tomb Sculpture. Its Changing Aspects from Ancient Egypt to Bernini*, London 1964; Danica POPOVIĆ, *Srpski vladarski grob u srednjem veku*, Beograd 1992.

¹² MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 278–279.

¹³ For more on the connection between Christianity and National ideas see Anthony D. SMITH, *Chosen peoples. Sacred Sources of National Identity*, Oxford 2003; for more on emphasizing the holiness of national heroes see NIPPERDEY 1968 (n. 1), pp. 546–551; Ol'ga Vladislavovna BELOVA, «Kosti Velikanov» kak relikvii «Narodnogo Christianstva», *Vostochnochristianskie relikvii* (ed. Aleksej M. Lidov), Moskva 2003, pp. 638–646; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 278–279.

were placed in sacred spaces, i.e. church interiors and churchyards. The association of graves with sacred space is an old Christian tradition, which has its own symbolical, eschatological and soteriological significance.¹⁴ In Christian belief, the proximity of a burial ground to a church is very important. For one to be buried close to a church was seen as the chance to bring one's soul to the centre of that sacred place from which, metaphorically speaking, God's kindness spreads in wave-like ripples over the deceased. Furthermore, to be buried in the area bathed by the first "ripples of the wave", the very central area of the church or the churchyard, carried the utmost honour.¹⁵ Such honour was reserved for the burials of those who were notable in society, high-ranking members of the community, rulers and members of their family, war heroes and heroes of the cultural, religious and political life of the nation. In nineteenth-century church interiors, graves were placed in the west wing of the church: the western part of the nave or in the narthex. In addition to other uses, this area has had a funeral function in Orthodox churches since the Middle Ages.¹⁶ Since those times, the position of a burial space in a church has been clearly defined and stems from beliefs closely related to the hierarchy of church space. From a symbolical aspect of sacred spaces, the narthex was the least significant.¹⁷ From the nineteenth century onwards, the tradition of burials in the west part of the church continued and has become accepted and used as the norm. During the nineteenth century, following the customs of earlier times, monastic grounds and churchyards were used as cemeteries.¹⁸ Within them, the graves of prominent members of the community were, most often, distinctly marked by a clear separation between the spaces or by tomb decorations.¹⁹

During the nineteenth century, the practice of erecting national public monuments within aforementioned sacred spaces was supported because, at the time, the Orthodox Church in Serbia was seen not only as a religious but also as a public, national and memorial space.²⁰ This status was achieved because of the Orthodox Church's importance in nineteenth-century Serbia. The relationship between the church and the state took shape throughout history, going back as far as the Serbian uprisings against the Ottoman Empire in the period of 1804–1815, when freedom of religion and the establishment of a national religious organization became one of the main aims.²¹ Following the establishment of the Principality of Serbia (1830–1882), the close relation between the church and the state grew throughout the century. The state supported the development of the church, which resulted

¹⁴ MIRKOVIĆ 1995 (n. 9), pp. 114–115.

¹⁵ Filip ARIJES, *Eseji o istoriji smrti na zapadu. Od srednjeg veka do naših dana*, Beograd 1989, pp. 154–156 (original: Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en occident*, Paris 1977); Igor BOROZAN, *Kultura smrti u srpskoj građanskoj kulturi 19. i prvim decenijama 20. veka, Privatni život kod Srba u XIX. veku* (ur. Nenad Makuljević, Ana Stolić), Beograd 2006, pp. 948–949.

¹⁶ POPOVIĆ 1992 (n. 11), p. 176.

¹⁷ POPOVIĆ 1992 (n. 11), p. 176.

¹⁸ Nikola DUDIĆ, *Stara groblja i nadgrobni belezi u Srbiji*, Beograd 1995, pp. 9–61; MIRKOVIĆ 1995 (n. 9), pp. 114–115; Jelena ERDELJAN, *Srednjovekovni nadgrobni spomenici u oblasti Rasa*, Beograd 1996, pp. 140–144; Nenad MAKULJEVIĆ, Održavanje i obnova vere. Pravoslavni hramovi u Gornjem Polimlju tokom novog veka, *Mileševski zapisi*, 7, 2007, pp. 157–158.

¹⁹ MAKULJEVIĆ 2007 (n. 18), pp. 158–159.

²⁰ For more about church in nineteenth century as public, national institution see Aleksandar KADIJEVIĆ, *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi*, Beograd 1997, pp. 11–84; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 265–268; Nenad MAKULJEVIĆ, *Crkvena umetnost u Kraljevini Srbiji 1882–1914*, Beograd 2007, pp. 72–92; TIMOTIJEVIĆ 2008 (n. 9), pp. 121, 135–136.

²¹ Đoko SLIJEPEČEVIĆ, *Istorijske srpske pravoslavne crkve*, 2, Beograd 1995, pp. 295–425; MAKULJEVIĆ 2007 (n. 20), p. 9.

in Orthodoxy becoming the dominant religion and the Orthodox Church itself becoming the most important national public institution.²² Therefore, in addition to their primary cultural and religious value, churches became national public spaces where one could clearly identify and represent the national identity of a community, hold public, religious, royal, patriotic and national ceremonies and commemorate those whom the community held in the highest regard – national heroes.

In the nineteenth century, the Orthodox Church in Serbia also had a memorial character. This character was achieved by the presence of the graves of famous people from the past, thus allowing a secular cult of national heroes to form around the graves.²³ In Serbian memorial culture, this practice has been present since the second half of the eighteenth century, but it reached its peak as late as the nineteenth century with the growth of nationalism.²⁴ With memorial tombs placed within them, churches and monasteries in nineteenth-century Serbia became sites for the nation's collective public memory.

Nationalistic Interpretation of the Graves of Heroes

In nineteenth-century Serbian memorial culture, several practices connected with memorial tombs can be differentiated. One of them is the nationalization of the graves of heroes. In this process a private grave was gradually promoted into a national monument.

At the beginning of the nineteenth century, in parallel with the strengthening of the national idea and an awareness of the need to celebrate national heroes from the political, religious or cultural life of the nation, heroes' graves started to be perceived as national monuments. Thus, tombs erected for prominent members of the community by individuals or members of their families were gradually turned into national monuments in the nineteenth-century public sphere.²⁵ This is evident from written records, which detail the process of commemorating national heroes and their graves placed in churches and monasteries all over Serbia. The significance of graves as public monuments for national heroes has been confirmed in work by Joakim Vujić, Milan Đ. Miličević and Feliks Kanitz (Kanic), who have paid great attention to the nationalization process of graves.²⁶ Thus, in his description of the church in Topola, Joakim Vujić wrote about Karađorđević's grave as the grave of a national hero.²⁷ The graves of national heroes in nineteenth-century Serbian public life became, among other things, one of the points of interest that elevated a monastery or a church to the status of a national memorial centre.²⁸ The process of turning the graves of national heroes into national monuments in the nineteenth century was influenced by the way of life at the time and with a respect for tradition.²⁹

One of the earliest examples of this process of transforming a private grave and private memory into a public monument and collective national memory is the tomb of Lazar Mutap in the Vujan Monastery, near Čačak. In accordance with tradition, Lazar Mutap had been buried within the church

²² SLIJEPCEVIC 1995 (n. 21), pp. 295–425; MAKULJEVIĆ 2007 (n. 20), pp. 72–81.

²³ TIMOTIJEVIĆ 2008 (n. 9), pp. 121–162.

²⁴ TIMOTIJEVIĆ 2008 (n. 9), pp. 136.

²⁵ Miroslav TIMOTIJEVIĆ, Memorijal oslobođiocima Beograda 1806, *Nasleđe*, 5, 2004, pp. 14–16.

²⁶ Feliks KANIC, *Srbija. Zemlja i stanovništvo*, 1–2, Beograd 1985–1986; Joakim VUJIĆ, *Putešestvije po Srbiji*, Gornji Milanovac 1999; Milan Đ. MILIČEVIC, *Kneževina Srbija*, Beograd 2005; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 279.

²⁷ VUJIĆ 1999 (n. 26), p. 183.

²⁸ TIMOTIJEVIĆ 2008 (n. 9), pp. 121–162.

²⁹ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 278.

1. Jovo Kursula's grave, Cvetke Church

nineteenth century. It is plain in form and inartificial. It consists of a tomb underground and a tomb-stone above, in the form of a sarcophagus made of four marble plates, plain in design and modest in decoration. Such a form for a memorial monument has its origins in the design of Serbian medieval royal tombs.³³ The top marble plate of Mutap's tomb displays a commemorative inscription about the deceased. Inscriptions most frequently stated the name of the deceased and the day of his death, as in the case of Lazar Mutap's tomb, or were followed by a description of his life, origin, status, as well as the deceased's special contributions to the wider community and the fatherland. All these elements, combined in such a commemorative unit, gave the tomb historic value.³⁴

Numerous examples of this practice of turning the graves of war heroes into national monuments by retaining their plain forms can be found in churches and monasteries all over Serbia, especially in the first half of the nineteenth century. One of these is the memorial tomb of Jovo Kursula placed in Cvetke village churchyard near Kraljevo (fig. 1).³⁵ Kursula, one of the most prominent war heroes of the first Serbian uprising against the Ottoman Empire (1804–1813) was buried in a churchyard near the church. His grave is designed simply; it is rectangular in shape, with an added vertical

as one of the monastery's prominent donors. His tomb was placed by the south wall of the church nave.³⁰ The tomb of the war hero Mutap, who was mortally wounded in 1815 during the second Serbian Uprising against the Ottoman Empire in the battle near Čačak, was erected by his family.³¹ Although the tomb primarily had a private memorial function, Mutap was publicly promoted to the status of a national hero, which led to the transformation of the grave into a memorial tomb. As a result of the growing ideology of nationalism in the nineteenth century, the monument of Lazar Mutap in the church of the Vujan Monastery became a place for the remembrance and worship of national war heroes, supported further by the preservation of his war banner, guarded as a national relic in the church, and his portrait painted on the church's south wall.³²

At the same time, Mutap's grave represents the oldest form of memorial tomb in the interiors of Serbian churches for the first half of the

³⁰ KANIC 1985 (n. 26), p. 493; MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), p. 318.

³¹ KANIC 1985 (n. 26), p. 493; MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), p. 318.

³² Vuk KARADŽIĆ, Početak opisanja Srpski namastira, *Sabrana dela Vuka Karadžića* (ed. Milorad Pavić), 8, Beograd 1969, p. 51; KANIC 1985 (n. 26), pp. 488, 493; MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), p. 318.

³³ POPOVIĆ 1992 (n. 11), pp. 177–179.

³⁴ POPOVIĆ 1992 (n. 11), p. 179.

³⁵ Irena GVOZDENOVIC, Uloga i značaj crkve brvnare u selu Cvetke kod Kraljeva u našoj tradicionalnoj kulturi, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 67/68, Beograd 2004, p. 24; MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), p. 387

commemorative plate. This type of memorial tomb represents some of the oldest memorial forms found in churchyards and on monastery estates in the nineteenth century. The commemorative inscription on the tomb plate celebrates Kursula as a hero of the first Serbian uprising against the Ottoman Empire. For the purpose of future liberation wars and the militarization of the nation, nineteenth-century state ideology focused primarily on creating a national cult that glorified war martyrs who gave their lives for the fatherland, thus accentuating the commemoration of their graves. This practice continued throughout the century.³⁶ Many examples, such as the graves of Miloš Pocerac near the church in Dobrić in Pocerina³⁷ and Jovan Dimitrijević Dobrača near Drača, confirm this practice.³⁸

In the first half of the nineteenth century, the graves of heroes of cultural life (distinguished artists, writers and poets) were declared national monuments. One such example is the grave of Serbian philosopher and Enlightener Dositej Obradović, which was placed in front of the main entrance to St. Michael's Cathedral Church in Belgrade (fig. 2). From the very beginning, his grave was observed as a national monument, as confirmed by contemporary written sources.³⁹

The Memorial Tomb as a National Monument in Sacred Spaces

Awareness of the need to erect monuments to respected members of the community continued to develop in Serbia during the nineteenth century. By the second half of the century, it resulted in the adoption of contemporary European monument forms, which could be found in sacred places of the time.⁴⁰ We distinguish two main principles related to the erection of memorial tombs in nineteenth-century Serbia. One of these was the erection of public monuments on former burial grounds, or the transformation of graves into national monuments by changing their artistic form. The other was the marking of a burial ground and the erecting of a public monument from the very beginning, following the funeral of a national hero. Both practices included the organized, collective erection of a memorial tomb as a national monument.

2. Memorial tomb of Dositej Obradović,
Cathedral Church, Belgrade

³⁶ TIMOTIJEVIĆ 2004 (n. 25), pp. 14–27.

³⁷ MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), pp. 428–429.

³⁸ MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), pp. 283–284.

³⁹ VUJIĆ 1999 (n. 26), p. 13.

⁴⁰ On the erection of public monuments in Serbia in the nineteenth century see TIMOTIJEVIĆ 2001 (n. 6), pp. 39–55.

3. Memorial tomb of Dimitrije Davidović,
Old Church, Smederevo

4. Memorial tomb of Dimitrije Davidović,
Old Church, Smederevo

The manner in which monuments to national heroes in Serbia gradually took on a shape and design that was influenced by the rise of national ideology and the actual expectations of contemporary society can be illustrated with some examples of nineteenth-century memorial tombs in sacred spaces. Unlike the previous examples, which included the promotion of private graves into national monuments while retaining their original shape and inartistic form, the following examples of memorial tombs were either built on the former burial grounds of national heroes or the graves were upgraded and transformed into public monuments. One such example is the monument of the cultural hero Dimitrije Davidović. The memorial tomb of this prominent Serbian politician, diplomat and publicist is placed in the churchyard of the Old Church in Smederevo (fig. 3).⁴¹ Its foremost design followed the requests of Davidović himself: a horizontally erected tomb memorial plate carved from Studenica marble. The plate was to feature a skull and a cross, one of the older Christian symbols of resurrection. Intertwined olive and oak branches behind the skull symbolised immortality and the glory of the deceased (fig. 4).⁴² The choice of Studenica marble along with a section of the epitaph that bore the name of the deceased, emphasizing his status as a *true Serbian*, show the close relationship between national ideology and the interpretation of death in nineteenth-century Serbia.⁴³ In the second half of the nineteenth century, Davidović's tomb was perceived as a monument to the person responsible for Serbian national progress and, as such, was to be commemorated. This was achieved after the service

⁴¹ Bojana JOKIĆ-ILIĆ, Nacionalna ideja i funeralna kultura. Grob Dimitrija Davidovića, *Smederevski zbornik*, 3, 2011, pp. 95–113; BOROZAN 2006 (n. 15), p. 972.

⁴² JOKIĆ-ILIĆ 2011 (n. 41), pp. 102–103.

⁴³ BOROZAN 2006 (n. 15), p. 972.

for the fiftieth anniversary of Davidović's death, when, in 1888, the town of Smederevo erected a public monument in his honour. The design and form of the existing memorial tomb was then officially transformed into a national monument.⁴⁴ The existing tombstone plate was raised, framed in stone and an iron fence was added. The higher west-facing side of the fence was designed to resemble the vertical memorial plate and to house an oval porcelain portrait of the deceased. This type of portrait originates from the ancient Roman *Imago Clipeate* – an art form used for honouring the departed.⁴⁵

One example of a monument erected over the grave of a national hero is the monument of Vasa Carapić, a national war hero who died in the First Serbian Uprising against the Ottoman Empire, during the Belgrade liberation battles in 1806. The monument is situated in the Rakovica Monastery in Belgrade, along the north church wall.⁴⁶ In 1910, King Peter I Karađorđević erected a monument over the grave of Vasa Carapić, which was originally only modestly designated,⁴⁷ to coincide with celebrations marking the First Serbian Uprising.⁴⁸ The marble monument was the result of a project run by Serbian architect Konstantin Jovanović. Around the tomb a low stone frame was designed, on which a stone plate was placed. The three unadorned sides of the actual tomb were framed by a cast iron fence. The rear side was reserved for the monument which was placed partly against the temple wall. The monument is supported by a triangular base that contains a further stone plate in the shape of an obelisk, i.e. a pyramid, a well-known symbol of eternity.⁴⁹ There is an engraved cross on top of the obelisk, with a motif of an engraved pistol and a traditional sword, *jatagan*, below it, featuring a broken chain weaving through both. This motif alludes to a popular iconography – the cross signifies resurrection and the weapons, through which the broken chain weaves, denote the Serbian people's fight for liberation from the Turks. Below the engraved image there is a commemorative inscription depicting the heroic achievements of Vasa Carapić as well as the commissioner, King Peter I Karađorđević.⁵⁰ On the grounds of Rakovica Monastery, the monument to Vasa Carapić functioned to commemorate a national hero as well as to promote his grave as a commemorative contribution from the Karađorđević dynasty.

A similar national monument was erected on the churchyard of Ćelije Monastery at the beginning of the twentieth century, above the tomb of Ilija Birčanin (fig. 5). Before that, the tomb of Ilija Birčanin, which had always functioned as a point of reference for national remembrance, was marked by a tombstone plate.⁵¹ On Birčanin's grave a new monument was built in the form of an obelisk, which was very often used in the commemorative practice of twentieth-century nationalists.⁵²

A similar example is the memorial tomb of Nikola Milićević Lunjevica in Vujan Monastery church near Čačak (fig. 6).⁵³ The monument was erected in 1902 by his granddaughter, Queen Draga Obrenović, on the burial ground of Duke Lunjevica where it was placed inside a church, along the south wall. The monument was carved from marble and designed as an arch, with a picture of Lunjevica dominating the

⁴⁴ JOKIĆ-ILIĆ 2011 (n. 41), pp. 105–110.

⁴⁵ BOROZAN 2006 (n. 15), p. 956.

⁴⁶ MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), p. 76–77.

⁴⁷ MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), pp. 76–77; KANIC 1985 (n. 26), p. 124; VUJIĆ 1999 (n. 26) p. 175.

⁴⁸ TIMOTIJEVIĆ 2004 (n. 25), pp. 14–16.

⁴⁹ Miroslav TIMOTIJEVIĆ, *Crkva svetog Georgija u Temišvaru*, Novi Sad 1996, pp. 165–166.

⁵⁰ TIMOTIJEVIĆ 2004 (n. 25), p. 16.

⁵¹ KANIC 1985 (n. 26), pp. 438–439; MILIĆEVIĆ 2005 (n. 26), p. 381.

⁵² BOROZAN 2006 (n. 16), p. 955.

⁵³ KANIC 1985 (n. 26), p. 493.

5. Burial monument of Ilija Birčanin,
Ćelije Monastery

6. Memorial tomb of Nikola Milićević Lunjevica,
1902, Vujan Monastery

centre, with carved weaponry below it and a commemorative inscription glorifying his national contributions. The form of the monument arch carries a complex symbolic meaning. According to humanistic theories, it represents a victory gate, a portal that only the chosen enter, as well as a border between this life and the afterlife.⁵⁴ This funeral theme was completed by two pillars with shrouded urns representing the ancient symbol of the divide between the world of the living and the world of the dead.⁵⁵ The arch form of the monument, the marble signifying glory, the portrait of the deceased and the weaponry that “speak” of his military contributions to the fatherland are all witness to the deceased as an individual and as a member of the family that erected the monument. As the monument was erected by the Serbian Queen Draga Obrenović in memory of her ancestor and with the intention of making her prominent origins known, it can be seen as a part of monarchical ideology and propaganda, transformed by the temple interior into a national dynasty-promoting ploy.

There are some examples of memorial tombs placed in church interiors, which were, from the very beginning, following the funerals of national heroes, built as national public monuments. One such example of a commemorative monument in the second half of the nineteenth century is the monument to Prince Mihail Obrenović in St. Michael's Cathedral Church in Belgrade situated in the furthermost

⁵⁴ On the form of the tomb-altar and its symbolic meaning see PANOFSKY 1964 (n. 11), p. 53.

⁵⁵ Igor BOROZAN, *Spomenik u hramu. Memorija Kralja Milana Obrenovića*, Beograd 2008 (unpublished master's thesis), p. 175.

7. Memorial tomb of Prince Mihail Obrenović,
1868, Cathedral Church, Belgrade

8. Memorial tomb of Serbian Metropolitan
Mihail Jovanović, 1902, Cathedral Church, Belgrade

south-eastern part of the nave, by the narthex (fig. 7).⁵⁶ After Prince Mihail's death at Košutnjak on 29th May 1868, his monument was erected by his wife, Princess Julija Obrenović. It comprises the tomb, the pedestal, the sarcophagus and a bronze statue of the Archangel Michael above the sarcophagus.⁵⁷ In its form, the monument of Mihail Obrenović shows the adoption of contemporary European memorial forms in church interiors. The materials used for the monument (i.e. marble and bronze), as well as the dimensions of the monument itself, emphasised the ruler's grandeur. The engraved decoration on the monument, consisting of the crest of the Obrenović dynasty and two bronze angels on the front of the sarcophagus, also functioned to glorify the deceased ruler and the Obrenović dynasty. The statue of the Archangel Michael, placed on the sarcophagus, symbolically represented Prince Mihail,⁵⁸ thereby following the rules and regulations set out by the Moscow Council of 1667 and the decree of the Holy Synod of

⁵⁶ Branko VUJOVIĆ, *Saborna crkva u Beogradu*, Beograd 1996, pp. 151–152.

⁵⁷ VUJOVIĆ 1996 (n. 56), pp. 151–152.

⁵⁸ BOROZAN 2008 (n. 55), pp. 154–156.

the Russian Orthodox Church on 30th November 1822, which banned the displaying of non-canonical figures, including rulers, inside churches.⁵⁹ Subsequently, the symbolic representation of Prince Mihail on his commemorative monument, as established in Belgrade Cathedral Church, was abandoned towards the end of the nineteenth century as a result of the growing influence of national ideology, which led to the true-to-life depiction of rulers and national heroes on funeral monuments in Serbian churches.⁶⁰ Examples include the monument of Nikola Milićević Lunjevica in the Vujan Monastery church near Čačak and the monument of Milivoje Petrović Blaznavac in the Rakovica Monastery church in Belgrade, as well as the monument to King Milan Obrenović in a church in Ćurline near Niš. They clearly show how social and political life dominated religion in certain periods of the nineteenth century, i.e. the influence of the state and social expectations on the design of Serbian church interiors. The placement of a commemorative monument above Prince Mihail's tomb in Belgrade Cathedral Church defined its sacred space as patriotically-relevant and relevant to the dynasty, as well as a memorial to the deceased prince.

A similar example of the practice of the planned and collective erection of national monuments is the monument to the Serbian Metropolitan Mihail Jovanović, erected in 1902 in Belgrade Cathedral Church (fig. 8). The monument is situated in the furthermost western nave, along the north wall, next to the monument of Prince Mihail Obrenović.⁶¹ The monument to the Metropolitan Mihail was erected by the priesthood of the Kingdom of Serbia. The commemorative tomb was made from red, black and white marble, using the blueprint of Serbian architect Milorad Ruvidić.⁶² In order to create the design for the tomb of this high-ranking church persona, Ruvidić evoked the most representative funeral design of medieval Catholic Europe.⁶³ The monument consists of two bases with a sarcophagus, above which is a memorial plate supported by four small posts. There are two pillars above the main plate which carry the final construction in the form of a gable. The arch between the pillars shows an icon of St. Sava, designed by the academic artist Nastas Stefanović. The facial image of St. Sava was likened to the portrait of the Metropolitan Mihail Jovanović, while ensuring that it was sufficiently abstract so as not to contravene contemporary public opinion regarding the displaying of non-canonical persons inside churches.⁶⁴ The crest of the Serbian Orthodox church, the date of the Metropolitan Mihail's death and the inscription *love Orthodoxy, love Serbdom* found below the icon of St. Sava clearly indicate the importance of the deceased, portraying him as a spiritual worker and a worker for the nation, while at the same time forming a historic memory of him within the sacral space of the St. Michael's Cathedral Church in Belgrade.⁶⁵

Conclusion

This paper is a first survey of public monuments in sacred spaces in nineteenth-century Serbia. It attempts to contribute to a better understanding of the development of public monuments in Serbian

⁵⁹ Nenad MAKULJEVIĆ, Grob mitropolita Mihaila u beogradskoj Sabornoj crkvi, *Godišnjak Muzeja grada Beograda*, 40/41, 1993/1994, pp. 144–145.

⁶⁰ BOROZAN 2008 (n. 55), pp. 173–174.

⁶¹ VUJOVIĆ 1996 (n. 56), pp. 151–152.

⁶² MAKULJEVIĆ 1993/1994 (n. 59), p. 144.

⁶³ See PANOFSKY 1964 (n. 11), pp. 53–54.

⁶⁴ MAKULJEVIĆ 1993/1994 (n. 59), pp. 144–145; BOROZAN 2008 (n. 55), p. 176.

⁶⁵ MAKULJEVIĆ 1993/1994 (n. 59), pp. 141–145.

culture. In earlier studies, it has been noted that memorial tombs were one of the most common type of national monument.⁶⁶ Since the earliest times, graves had memorial value and were connected with sacral spaces – church interiors and churchyards. With regard to these previous studies, this article attempts to identify and explain the relations between memorial tombs and sacred spaces in nineteenth-century Serbia. It discusses some of the important issues, such as cultural and social circumstances, that led to the erection of memorial tombs in sacred spaces. Placing national monuments such as memorial tombs in sacred spaces during the nineteenth century was possible due to the fact that the contemporary Serbian Orthodox Church was a public and national space as well as a religious one. The presence of memorial tombs as national monuments in sacred spaces resulted in churches and monasteries becoming commemorative centres for the nation in the nineteenth century.

In previous academic work, several nineteenth-century national monuments erected in sacred spaces have been discussed as case studies.⁶⁷ This article is a survey of public monuments erected in sacred spaces during the nineteenth century. By considering various examples of memorial tombs, this paper provides some general conclusions that will contribute to a better understanding of the development of public monuments in Serbian culture. One of them is related to the different practices of erecting public monuments in sacred spaces. Three main practices for the erection of memorial tombs can be distinguished. One of them is the nationalization of the graves of war heroes and heroes of the political, cultural and religious life of the nation. The nationalistic interpretations of the graves of heroes are confirmed in numerous nineteenth-century accounts on Serbia. In this process, a private grave was gradually promoted into a national monument in the public sphere. The graves that were declared as national monuments retained their plain, inartistic form. The second group comprises monuments that were erected on the burial places of national heroes or, by redesigning old graves into national monuments, while the third group of monuments were erected anew, following the funeral of a national hero.

Moreover, this paper is a typological and formal survey of public monuments erected in sacred spaces during the nineteenth century. In the sacred spaces of nineteenth-century Serbia, a number of national monuments existed, which differed greatly in their artistic form. At the beginning of the nineteenth century, the predominant form was a simple commemorative tomb. Based on the changing character of national ideology and political, social and cultural changes during the nineteenth century, existing grave forms in sacred spaces saw a number of architectural additions and changes, as well as the introduction of new forms of memorial tomb, which followed the contemporary memorial practices of other European countries. This is clearly evident through the analysis of a number of monuments erected in church interiors and churchyards in the second half of the nineteenth and the beginning of the twentieth century.

Finally, the question of the relationship between sacred spaces and public monuments remains open and requires further analysis. Depending on their message, the monuments performed a multi-functional role in sacral spaces, which, among other aspects, comprised commemorating the departed and the wider community one belonged to, supporting and intensifying patriotism and promoting the ruling dynasties.

⁶⁶ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 278–279; TIMOTIJEVIĆ 2008 (n. 9).

⁶⁷ MAKULJEVIĆ 1993/1994 (n. 59), pp. 141–145; BOROZAN 2008 (n. 55); TIMOTIJEVIĆ 2008 (n. 9).

Javni spomeniki v sakralnem prostoru

Spominske grobnice kot nacionalni spomeniki v Srbiji v 19. stoletju

Povzetek

V 19. stoletju so bile v srbski kulturi spominske grobnice ena od najbolj običajnih oblik javnega spomenika. Grobovi so imeli vedno spominsko vrednost in so bili vezani na sakralni prostor – cerkvene notranjščine in pokopališča. V skladu s to tradicijo so spominske grobnice 19. stoletja postavljali v zahodnem delu cerkvene ladje oziroma na pokopališču v bližini cerkve. Nastanek spominskih grobnic v sakralnem prostoru je v 19. stoletju omogočilo dejstvo, da je cerkvena stavba v Srbiji predstavljala ne le sakralni, ampak tudi javni, nacionalni in spominski prostor. Takšen status ji je omogočila pomembnost pravoslavne cerkve v Srbiji v 19. stoletju. Začetki oblikovanja odnosa med cerkvijo in državo segajo daleč nazaj v srbsko zgodovino, v čas srbske vstaje v Osmanskem cesarstvu (1804–1815), ko sta verska svoboda in oblikovanje nacionalne verske ustanove postala eden od najpomembnejših ciljev. Po nastanku kneževine Srbije (1830–1882) se je tesna vez med cerkvijo in državo dodatno okreplila. Država je predano podpirala razvoj cerkve, kar je omogočilo, da je pravoslavje postalо vladajočа veroizpoved, pravoslavna cerkev pa najpomembnejšа srbska javna ustanova. Zato so cerkve poleg primarne kulturne in religiozne vloge prevzele vlogo javnih prostorov, kjer je bilo možno jasno predstaviti in prepoznati nacionalno identiteto skupnosti, prirejati javne, verske, patriotske in nacionalne slovesnosti ter se spominjati narodnih junakov. Prisotnost spominskih grobnic v vlogi nacionalnih spomenikov v sakralnem prostoru je omogočila, da so cerkve in samostani v 19. stoletju postali središča nacionalnega spomina.

Srbska kultura 19. stoletja v zvezi s spominskimi grobnicami loči tri prevladujoče prakse. Ena od teh je nacionalizacija grobov posameznikov, ki so se izkazali v boju oziroma igrali pomembno vlogo v kulturnem, političnem ali verskem življenju naroda. Nacionalistične interpretacije takšnih grobov potrjujejo številni zapisi iz 19. stoletja. V tem procesu so zasebni grobovi polagoma postali nacionalni spomeniki. Tisti, ki so jih za takšne razglasili, so obdržali svojo preprosto, neumetniško podobo. Naslednja praksa vključuje postavljanje spomenika na starem mestu pokopa, kar se razlikuje od tretje prakse, ki predvideva postavitev spominske grobnice takoj po pogrebu narodnega junaka.

V sakralnih prostorih Srbije so v 19. stoletju obstajali številni nacionalni spomeniki, katerih umetniška podoba je bila raznolika. V začetku stoletja je prevladovala preprosta oblika nagrobnika. Vzporedno z razvojem nacionalne ideologije ter pojavom političnih, družbenih in kulturnih sprememb so obstoječe oblike grobov dobivale arhitekturne elemente, obenem pa so se pojavljale nove oblike spominskih grobnic, ki so sledile sočasnim spomeniškim praksam v drugih delih Evrope. To je jasno razvidno iz analize mnogih spomenikov, ki so jih v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja postavljali v cerkvah in na pokopališčih.

»Javni« spomenik škofu Antonu Martinu Slomšku v azilu mariborske stolnice

Ana Lavrič

Spomenik lavantinskemu škofu, narodnemu buditelju, nabožnemu in pedagoškemu pisatelju in pesniku Antonu Martinu Slomšku (1800–1862) v prezbiteriju mariborske stolnice nagovarja gledalca s svojim mirnim dostojanstvom, njegova zgodovina pa je, prav nasprotno, zelo dramatična. Slovenci so ga hoteli v čast pomembnemu in za narod zaslужnemu cerkvenemu dostojanstveniku kot nacionalni spomenik, ki je združeval težnje civilne in cerkvene družbe,¹ postaviti na javni trg, zaradi nenaklonjenosti nemško-liberalno usmerjene mariborske mestne občine pa se je moral zateči v zavetje cerkve, čeprav ga je mestna oblast hotela tudi od tod izgnati.

Slomškovemu spomeniku je temeljno in temeljito študijo že leta 1931 posvetil Franjo Baš;² predstavil ga je iz družbenozgodovinskega, zlasti političnega zornega kota in v povezavi z akcijo za njegovo postavitev, ki je podrobno dokumentirana v arhivskem gradivu in sočasni periodiki,³ nazorno prikazal razmere na Štajerskem v času prvega narodnostnega in političnega opredeljevanja Slovencev. Z umetnostnozgodovinskega vidika je spomenik doslej natančneje opisala Sonja Žitko,⁴ raziskovalci mariborske stolnice in pisci Slomškovih biografij ga le na kratko omenjajo,⁵ celovitejše predstavitve pa še ni bil deležen.

Slovence so v dobi naglo prebujajoče se narodne zavesti po revolucionarnem letu 1848, ko so zasnovali politični program »Zedinjene Slovenije« in si v iskanju narodne, kulturne in politične identitete začeli prizadavati za postavitev javnih kiparskih spomenikov svojim zaslужnim možem, precej časa omejevale specifične politične razmere habsburške monarhije, v kateri je narodnostno

¹ Za nacionalne spomenike, ki so utelešali kult naroda, gl. Sonja ŽITKO, *Po sledeh časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*, Ljubljana 1996, str. 8; prim. Sonja ŽITKO, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989, str. 36, ki Slomškov spomenik označuje za nacionalnega le potencialno. Za tematiko gl. tudi Sergiusz MICHALSKI, *Public Monuments. Art and Political Bondage 1870–1997*, London 1998 (Essays in Art and Culture); Anthony SMITH, *Chosen peoples. Sacred Sources of National Identity*, Oxford 2003; Nenad MAKULJEVIĆ, *Umetnost i nacionalna ideja u XIX veku*, Beograd 2006.

² Franjo BAŠ, K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem. Slomškov spomenik v Mariboru, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 26/1–2, 1931, str. 23–88.

³ Arhivsko gradivo (gradivo mariborskega Zgodovinskega društva), ki se nanaša na Slomškov spomenik, zdaj hrani Nadškofijski arhiv Maribor (= NŠAM). Franjo Baš ga je sicer v precejšnji meri upošteval, umetnostnozgodovinskih podatkov pa ni v celoti izčrpal.

⁴ ŽITKO 1989 (op. 1), str. 35–37, 41, 64; ŽITKO 1996 (op. 1), str. 15, 110–111.

⁵ Mdr. Anton MEDVED, *Knezovoškof lavantinski Anton Martin Slomšek. Spominska knjiga ob stoletnici njegovega rojstva*, Celovec 1900, str. 186–190; Franc KOVACIČ, *Služabnik božji Anton Martin Slomšek knezoškof lavantinski*, 2, Celje, 1935, str. 137–138; [Franc HRASTELJ], Spomenik škofa A. M. Slomška, *Družina*, 11/22, 15. nov. 1962, str. 173–174 (tipkopis in NŠAM, Zapuščine duhovnikov, Hrastelj Franc, šk. 10, 1 e), Jože CURK, *Mariborska stolnica*, Ljubljana 1978 (Kulturni in naravni spomeniki. Zbirka vodnikov, 86), str. 20; Polona VIDMAR, Liturgična oprema mariborske stolnice, *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. Stanko Lipovšek), Maribor 2009, str. 236–237.

vprašanje postajalo vse bolj pereče.⁶ Zato so, kot ugotavlja Sonja Žitko, v vlogi spomenika sprva postavljali le spominske plošče in nagrobnike, kakršna sta bila npr. Prešernov in Jenkov v Kranju, prvi odkrit leta 1852, drugi 1873, z monarhičnimi javnimi figuralnimi spomeniki, ki so nastajali na pobudo nemštva, pa so lahko tekmovali šele od poznih osemdesetih let dalje.⁷ Tako so spomenik Valentinu Vodniku, za katerega so se zavzemali že v petdesetih letih, kot prvi reprezentativni nacionalni figuralni javni spomenik postavili v Ljubljani šele leta 1889.⁸ Slomškov spomenik je bil sicer zasnovan že pred Vodnikovim, ker pa so ga zaradi političnih ovir namesto na javnem prostoru postavili v cerkvi, se je formalno približal nagrobniku. Tako je tipološko ostal v vrsti nagrobnih spomenikov (s spomeniško pretenzijo), četudi jih je presegel z monumentalnejšim konceptom in predvsem s figuro. Z njo je kiparju uspelo izraziti temeljno idejo, tj. počastitev Slomška kot narodnega buditelja, ki jo sam tip spomenika sicer zabrisuje.⁹

Po Baševem mnenju izrazito nacionalno obarvana akcija za postavitev Slomškovega spomenika, ki se je vlekla polnih trinajst let, nazorno razkriva boj Slovencev z nemštvom v času nemške liberalne vlade, ko je ta vedno bolj prehajala v nemški nacionalizem.¹⁰ V Mariboru so se nacionalni odnosi pričeli zaostrovati pod županom Matthäusom Reiserjem (1870–1882), ki je liberalna in nemškonacionalna načela začel dosledno izvajati.¹¹ Ker so nemški liberalci nastopali tako proti Cerkvi kot proti slovenstvu, je bila sloga med Slovenci nujna in po pomiritvi ob državnozborskih volitvah nastalega razkola, zaradi katerega je akcija za nekaj časa zastala, kljub idejnim razlikam ob Slomškovem spomeniku tudi dosežena, kar je končno privelo do realizacije projekta. Zamisel zanj se je namreč porodila iz skupnega rodoljubnega navdušenja in narodne zavesti, ki je povezovala tako konservativne kot liberalno misleče Slovence.¹²

Pričajoči članek izpostavlja nacionalni pomen spomenika in problematiko njegove javne postavitev oziroma javne funkcije v cerkvenem prostoru, dosedanje vedenje pa dopolnjuje s podatki iz arhivskih in tiskanih virov ter s pritegnitvijo umetniških del, ki v ta kontekst še niso bila vključena. Kronološki pristop nadgrajuje z umetnostnozgodovinskimi ugotovitvami.

⁶ Spomenike so želeli postaviti Valentinu Vodniku, Francetu Prešernu, Janezu Vajkardu Valvasorju, Antonu Tomažu Linhartu, Juriju Vegi, Jerneju Kopitarju, Žigi Herbersteinu, Antonu Martinu Slomšku, Antonu Alojziju Wolfu, Andreju Čehovinu idr., gl. ŽITKO 1996 (op. 1), str. 13.

⁷ ŽITKO 1989 (op. 1), str. 25, 29, 31; ŽITKO 1996 (op.), str. 13.

⁸ ŽITKO 1989 (op. 1), str. 29–30, 42–45; Marijan DOVIĆ, Vodnik, Prešeren in začetki postavljanja spominskih obeležij slovenske literarne kulture, *Primerjalna književnost*, 36/2, 2013, str. 185–203.

⁹ ŽITKO 1989 (op. 1), str. 36.

¹⁰ BAŠ 1931 (op. 2), str. 24, 25, 88. Franjo Baš ugotavlja, da se je ob Slomškovem spomeniku vnel eden prvih (za štajersko področje značilnih) bojev med nemško liberalno in slovensko konservativno stranko. Za usmeritev mariborskega mestnega sveta gl. Filip ČUČEK, Janez CVIRN, Nacionalna politika mestne občine, *Nemci in Maribor. Stoletje preobratov 1846–1946* (ur. Jerneja Ferlež), Velika kavarna, Maribor 2012, str. 47.

¹¹ Filip ČUČEK, Jerneja FERLEŽ, Župani, *Nemci in Maribor* 2012 (op. 10), str. 110.

¹² BAŠ 1931 (op. 2), str. 85–88. Po Baševem mnenju Slomškov spomenik predstavlja prvo složno manifestacijo podravskih Slovencev proti liberalnemu nemškemu nacionalizmu.

Pobuda za spomenik in zbiranje prispevkov

Ideja, da bi bilo Slomškove zasluge za slovenski narod treba ovekovečiti s spomenikom, se je poročila že kmalu po njegovi smrti, vendar so imeli rodoljubi v mislih prej »duhovno«, tj. literarno,¹³ kot pa »materialno«, tj. likovno, obeležje.¹⁴ Na tega ali onega lahko merijo tudi besede, ki jih je leta 1863 v škofovih biografijah zapisal Franc Kosar: *Res; človek [...], ki tako veliko dela za blagor svojega naroda in toliko žrtvuje kakor on: tak človek si zasluži, da njegovo ime ovekoveči kakšen domoljuben spomenik; in ne dvomimo, da mu ga bo hvaležni narod tudi postavil;* z dostavkom, da so se patrioti že odločili zanj, ni pa še dogovorjeno, kakšen bo.¹⁵ Uradno pobudo za javni spomenik je dala mariborska čitalnica tri leta po Slomškovi smrti. Dne 24. septembra 1865 je škofu v čast priredila veliko slovesnost, ki so se je poleg Štajercev udeležili tudi predstavniki Koroške in Kranjske, tako da je pre rasla v izrazito vseslovensko manifestacijo;¹⁶ za spomenik so kot »ustanovno vsoto« namenili čisti dohodek prireditve¹⁷ in darove, ki so jih ob tem zbrali¹⁸ (med darovalci je bil tudi Slomškov priatelj, nekdanji mariborski župan Othmar Reiser).¹⁹

Tri dni po slovesnosti, 27. septembra 1865, so predstavniki čitalnice sklenili ustanoviti poseben odbor za postavitev Slomškovega spomenika; sestavljal naj bi ga šest članov, in sicer dva zastopnika čitalnice, dva lavantske škofije in dva mariborske mestne občine, predsedoval pa naj bi mu vsakokratni čitalnični predsednik.²⁰ Dne 1. oktobra se je čitalnica s svojim predlogom obrnila na

¹³ Prvi »spomenik«, ki so ga hoteli Slomšku postaviti rodoljubi, je bil »literarni«, tj. ustanovitev Slovenske matice in nato tudi izdaja njegovih del, gl. *Novice*, 20/45, 5. 11. 1862, str. 378; *Slovenski prijatelj*, 11/12, 15. 12. 1862, str. 555–556.

¹⁴ MEDVED 1900 (op. 5), str. 190; prim. podobna prizadevanja za Vodnikov spomenik, gl. ŽITKO 1996 (op. 1), str. 13.

¹⁵ Franc KOSAR, *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski* (prevedel Jože Stabej), Celje 2012 (original izšel 1863) (Slomškovo zbrano delo 3/2), str. 325.

¹⁶ *Novice*, 23/40, 4. 10. 1865, str. 325. Manifestacija je imela vseslovenski značaj, kakor je tudi Slomšek (med slovesnostjo je na oder stopila belooblečena dama in njegovo podobo ovenčala z lovorijem) živel v duhu vseh Slovencev; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 28.

¹⁷ *Novice*, 23/17, 26. 4. 1865, str. 138. Čitalnica v počastitev Slomška, cigar zasluge za Slovence v narodnem in slovstvenem pomenu so splošno priznane, napoveduje veliko svečanost in določa: *Ker se namerjava sčasoma temu na Štirskem dozdaj najslavnejšemu možu dosten spominek postaviti, se čisti donesek te slavnosti pokloni v temeljenje glavnice za Slomškov spominek;* napoved »besede« za 24. september v *Novice*, 23/26, 28. 6. 1865, str. 209; *Slovenski prijatelj*, 14/9, 15. 9. 1865, str. 349.

¹⁸ *Novice*, 23/40, 4. 10. 1865, str. 325. Čitalnica poroča, da je od čistih dohodkov ostalo nad 160 gld, od darovalcev pa so za Slomškov »javni spomenik« v Mariboru prispevali: kranjska čitalnica 40 gld, rodoljubi iz Celovca 7 gld in Othmar Reiser 8 gld. V hranilnico so kot glavnico vložili torej že 210 gld, s preostalim denarjem pa pokrili stroške proslave; za začetno glavnico gl. tudi NSAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21; *Zgodnjina danica*, 18/34, 1. 12. 1865, str. 275; *Slovenski gospodar*, 10/4, 20. 1. 1876, str. 36; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 27.

¹⁹ Othmar Reiser je bil mariborski župan v letih 1850–1861, torej v obdobju, ko je Slomšek prenesel sedež lavantske škofije v Maribor, gl. ČUČEK, FERLEŽ 2012 (op. 11), str. 108. Reiserjeve zasluge pri prenosu škofijskega sedeža, njegovo pristršno prijateljstvo s Slomškom in prispevek za Slomškov spomenik je ob njegovi smrti izpostavila *Zgodnjina danica*, 21/4, 24. 1. 1868, str. 31.

²⁰ *Novice*, 23/40, 4. 10. 1865, str. 325. Čitalnica je pričakovala podporo tako s strani visoke cerkvene oblasti kakor tudi s strani mestnega sveta: *Tudi mesto Maribor ima po naših mislih dosti razlogov, z nami v kolo stopiti, da se delovanje dožene do ugodnega vspeha. Slomšek so osnovali sedež škofije v Mariboru; oni so osnovali tukaj dosti blagih društev, ki delajo v krščanskem smislu za podporo sirot, ubogih itd. Minula je jeza tistih, ki niso mogli poprej potpreti nasprotne misli o narodnih zadevah. Zatoraj je odbor za »besedo« sklenil, prositi slavno škofijo tukajšnjo in mestni odbor, da pošljeta po dva zastopnika; čitavnica pa tudi naloži dvema odbornikoma, da bi se združili vsi v posebno društvo, ki naj vse opravi, da se izdela vreden spomenik Slomškov v Mariboru. Začasni prvoslednik čitavnice naj pa vodi to delo, in naj marljivo skrbi, da se kaj opravi. Kmali bote, dragi Slovenci, izvedeli, ali se sprejme naše povabilo*

abantinski škofijski konzistorij,²¹ k skupni akciji pa povabila tudi mestni svet. Škofija je za svoja predstavnika določila kanonika Lovra Vogrina in konzistorialnega svetnika Jožefa Ulago,²² mesto pa je sodelovanje odklonilo z utemeljitvijo, da postavitve takega spomenika ne šteje za občinsko zadevo.²³ Ožji (izvršilni) odbor so zato sestavljali le predstavniki čitalnice in škofijskega konzistorija, za potrjevanje njegovih odločitev pa je bil nato ustanovljen še razširjeni odbor, v katerega so bili vključeni vsi slovenski dekani, predsedniki slovenskih čitalnic, uredniki slovenskih časopisov in zaslužni rodoljubi,²⁴ kar je zagotavljalo dobro organizirano propagandno, informativno in (denarno) zbiralno mrežo po celotnem slovenskem ozemlju.

Program za izvedbo projekta, za propagandno akcijo in za zbiranje denarnih prispevkov je napravil ožji odbor 12. novembra 1865, na svojem prvem sestanku, ki ga je sklical čitalnični predsednik Matija Prelog.²⁵ Na prošnjo odbornikov je Slomškov prijatelj, kanonik Franc Kosar, sestavil poziv za javnost (*Poziv pomagati k stavbi spominka v čast pokojnemu knezu in vladiku lavantinskemu Antonu Martinu Slomšku*),²⁶ s katerim je povabil vse Slovence, naj prostovoljno darujejo za spomenik (darove naj bi zbirali do konca leta 1866), saj so dolžni ohraniti spomin na moža, ki je tako zaslužen za napredok slovenskega naroda; besedilo so objavili slovenski časopisi (mdr. *Zgodnja danica, Novice in Slovenski prijatel*),²⁷ po vsej Sloveniji pa so kot vzpodbudo za prispevke

od povabljenih odbornikov, in kako bo delal novi odbor. Gotovo bo vas prosil še daljne podpore; zavolj tega vam pa ni treba misliti, da ne smete poprej z delom začeti. Saj Slomšek niso bili le Mariborčanom delavec na cerkvenem in narodnem polju; delali so s peresom za vse Slovence, naj ga tedaj tudi slavijo vsi!

²¹ NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, prošnja konzistoriju z dne 1. oktobra 1865 (v imenu čitalnice sta jo podpisala Janko Ser nec in Josip Šuman): *Hvaležno se spominjajo velikih zaslug ravnega kneza in biskupa Antona Martina Slomšeka je namenilo ponižno podpisano društvo čiste dohodke zadnje besede matici, iz ktere bi se sčasom postavil Slomšeku javen spomenik v Mariboru. / Dobro vemo, da se tiče ta zadeva viših krogov memo našega, i da so naše moči preslabе, doseči zaželeni namen brez sodelovanje drugih. / Zlasti naša sveta crkev slavi Slomšeka kot uzornega biskupa, kot osnovatelja mnogih blagih krščanskih društev i drugih imenitnih crkvenih naprav. Zatorej ponižno prosimo, da bi se tudi slavni konzistorij vdeležil omenjenega dela. / Upaje da se nam spolni ta prošnja i želja, nadalje se oziraje na razloge, kteri tudi slavno mesto Maribor v ta namen pridružijo, sklenol je odbor našega društva v seji dne 27. pr. m., da ponižno povabi slavni konzistorij ter sl. mestni odbor, naj bi izbrala po dva odbornika, ki bi s dvema odbornikoma našega društva i s našim začasnim prvosednikom vred osnovali posebno društvo (comite) v ta namen, da bi pomnožili po primernih sredstvih začeto zalogu (črez 210 fl), ino postavili Slomšeku v svojem času javen spomenik v Mariboru. / Naj bi tedaj slavni konzistorij blagovolil izbrati, ter nam imenovati izprošena dva odbornika; gl. HRASTELJ 1962 (op. 5), str. 173–174.*

²² NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, odgovor konzistorija z dne 4. oktobra 1865; gl. HRASTELJ 1962 (op. 5), str. 173.

²³ NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, Tappainerjev odgovor čitalnici z dne 3. novembra 1865, češ da se mesta zadeva ne tiče; *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24, z navedbo, da je Tappeiner sodelovanje mestnega zastopnika »kratko in nekako zabavljivo odrekel«; BAŠ 1931 (op. 2), str. 28.

²⁴ Za razširjeni odbor gl. *Zgodnja danica*, 18/34, 1. 12. 1865, str. 274–275; *Slovenski gospodar*, 10/1, 1. 1. 1876, str. 2; *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24; prim. *Slovenski gospodar*, 6/38, 19. 9. 1872, str. 189; BAŠ 1931 (op. 2), str. 29. Razširjeni odbor je bil sestavljen po pravilniku z dne 15. novembra 1865, ki so ga podpisali Vogrin, Jedlička, Ulaga in Ser nec; med zaslužnimi rodoljubi se tedaj omenjajo Trstenjak, Glazer, Orožen, Vošnjak, Čolnik, Šnirh, Pirc in Simončič, poleg teh pa še Slovanska beseda na Dunaju.

²⁵ Prvi izvršilni odbor so sestavljali Vogrin, Ulaga, Ser nec in Jedlička; za sejo gl. NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, datum seje je vprašljiv, saj se navajata dva, in sicer 12. in 22. november; prim. *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 29.

²⁶ Prim. *Novice*, 23/49, 6. 12. 1865, str. 396.

²⁷ *Zgodnja danica*, 18/34, 1. 12. 1865, str. 269; *Novice*, 23/49, 6. 12. 1865, str. 396. Odbor je pozval Slovence k rodoljubnemu dejanju. Dolžnost slovenskega naroda je, *možu tako plemenitega značaja, rodoljubu tolikih zaslug in škofu tako visokih čedadost dostenj spominek postaviti. Duhovski spominek so jim postavile slovenske čitavnice v navdušenih besedah in posamni rodoljubi v knjigah, pesmih in slikah; al javen spominek se še dandanašnji pogreša,*

razposlali še poseben odtis.²⁸ Škofijski ordinariat je dovolil nabiranje prispevkov po vseh lavantskih cerkvah, za denarno podporo pa zaprosil tudi druge slovenske škofije; zbrana sredstva je posredoval čitalnici oziroma blagajniku odbora.²⁹ Akcija je torej imela vseslovenske razsežnosti, saj so milodare zbirali po vseh slovenskih krajih, kar je očitno tudi iz seznamov darovalcev, ki jih je odbor z navedbo njihovega prispevka sproti objavljal v časopisu.³⁰ V prvem letu so zbrali nekaj manj kot 3000 goldinarjev, potrebovali pa naj bi jih še kakih 2000.³¹ Še najmanjši je bil odziv med mariborskimi meščani (z izjemo članov čitalnice), zato je odbor na seji 17. novembra 1866 sklenil povabiti k sodelovanju mariborsko katoliško žensko društvo (ki ga je bil ustanovil Slomšek); to je pod vodstvom grofice Brandis zbiralo prispevke tudi med Nemci.³² Leta 1867 se je zbiralna akcija še nekaj časa razmeroma intenzivno nadaljevala,³³ potem so prispevki skoraj usahnili,³⁴ glavnica, ki so jo naložili v hraničnico, pa je poslej rasla predvsem z obrestmi.

Iskanje primernega javnega prostora

V času, ko je tekla akcija zbiranja prispevkov, so se odborniki le poredkoma sestajali, so pa med tem že mislili na oblikovno zasnovno in primerno lokacijo za spomenik. Ob koncu leta 1866, ko so

kteri bi nam vtelesil Slomškove čednosti in zasluge. / Vsi izobraženi narodi nekdanji kakor sedanji so postavili javne in dragocene spominke možem, kteri so bili naroda svojega dika in ponos; za njimi ne sme nikakor zaostati slovenska omika. /.../ Narod slovenski! ktera žrtva ti bo prevelika, da vredno preslavljaš dobrotnika tolikega, da javno in sjajno pokažeš svojo hvaležnost in razsvetljeno omiko? / Odbor /.../ vabi s tem vse Slovence, naj pripomorejo, da se postavi vladiku Slomšku javen in krasen spomenik v mariborskem mestu; prim. Slovenski prijatel, 14/12, 15. 12. 1865, str. 490–491, s pozivom: Korošci! ne zaostanimo za drugimi Slovenci; saj veste, da nas je Slomšekov duh na novo prerodil; prim. HRASTELJ 1962 (op. 5), str. 173.

²⁸ *Zgodnjina danica*, 18/34, 1. 12. 1865, str. 274; MEDVED 1900 (op. 5), str. 186–188; BAŠ 1931 (op. 2), str. 29.

²⁹ Na prošnjo izvršilnega odbora z dne 25. novembra 1865 je mariborski škofijski ordinariat 29. novembra razposlal župnijskim uradom pripomočilo, naj sodelujejo pri zbiranju prispevkov za Slomškov spomenik, dekane je pooblastil za vodenje liste subskripicij, za pomoč je nato zaprosil tudi druge škofije, gl. NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, s potrdili za poslane prispevke, mdr. desetih ljubljanskih dekanatov (17. april 1866, 205 fl 20 kr; 11. maj, 11 gld; 13. julij 17 gld), trnovskega dekanata (18. maj 1866), dekanije Vrhnika (13. julij 1866), goriške nadškofije (11. december 1866, 25 gld; 19. december 1866), dekanije Braslovče (2. januar 1867), lavantinske škofije; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 29.

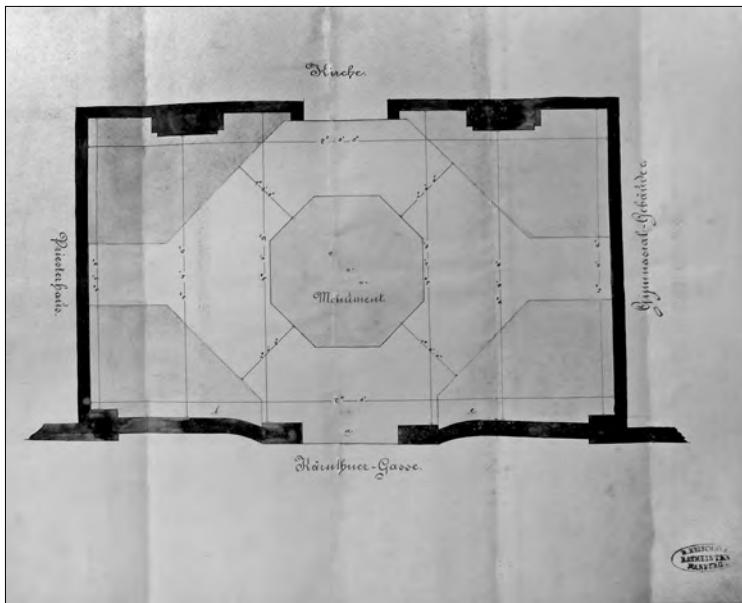
³⁰ O prispevkih je blagajnik Matija Prelog poročal v: *Zgodnjina danica*, 18/34, 1. 12. 1865, str. 276; 19/2, 2. 1. 1866, str. 16; 19/5, 10. 2. 1866, str. 40; 19/7, 1. 3. 1866, str. 56; 19/8, 10. 3. 1866, str. 64; 19/11, 10. 4. 1866, str. 88; 19/15, 20. 5. 1866, str. 120; 19/16, 1. 6. 1866, str. 128; 19/18, 20. 6. 1866, str. 144; 19/19, 1. 7. 1866, str. 152; 19/20, 10. 7. 1866, str. 160; 19/21, 20. 7. 1866, str. 168; 19/23, 10. 8. 1866, str. 184; 19/28, 1. 10. 1866, str. 224; 19/32, 10. 11. 1866, str. 256. Za umrlim Prelogom je blagajno prevzel Sernek, ki je o višini glavnice z dodanimi obrestmi poročal v: *Slovenski narod*, 1/93, 7. 11. 1868, str. 4; *Slovenski narod*, 5/81, 16. 7. 1872, str. 3. Poročila o prispevkih so objavljale tudi *Novice*, 24/3, 17. 1. 1866, str. 26; *Novice*, 24/6, 7. 2. 1866, str. 52; *Novice*, 24/10, 7. 3. 1866, str. 84; *Novice*, 24/15, 11. 4. 1866, str. 124; *Novice*, 24/20, 16. 5. 1866, str. 164; *Novice*, 24/25, 20. 6. 1866, str. 204; *Novice*, 24/26, 27. 6. 1866, str. 212; *Novice*, 24/28, 11. 7. 1866, str. 228; *Novice*, 24/29, 18. 7. 1866, str. 236; *Novice*, 24/33, 15. 8. 1866, str. 268; *Novice*, 24/41, 10. 10. 1866, str. 334; *Novice*, 24/46, 14. 11. 1866, str. 376; *Novice*, 25/7, 13. 2. 1867, str. 58; *Novice*, 25/8, 20. 2. 1867, str. 66; *Novice*, 25/13, 27. 3. 1867, str. 108; *Novice*, 25/27, 3. 7. 1867, str. 226.

³¹ *Zgodnjina danica*, 19/34, 1. 12. 1866, str. 270. Darovi so prihajali zlasti iz slovenskih škofij, dekanij in fara; gl. *Slovenski gospodar*, 10/4, 20. 1. 1876, str. 36.

³² *Novice*, 24/47, 21. 11. 1866, str. 383; *Zgodnjina danica*, 19/34, 1. 12. 1866, str. 270–271; BAŠ 1931 (op. 2), str. 29.

³³ *Zgodnjina danica*, 20/1, 1. 1. 1867, str. 8; 20/2, 10. 1. 1867, str. 16; 20/6, 20. 2. 1867, str. 50; 20/7, 1. 3. 1867, str. 58; 20/19, 1. 7. 1867, str. 154; *Slovenski gospodar*, 1/5, 16. 3. 1867, str. 4; 1/7, 16. 4. 1867, str. 4.

³⁴ *Slovenski gospodar*, 2/22, 28. 5. 1868, str. 88.

1. M. Krischner:
načrt za postavitev Slomškovega
spomenika pred mariborsko
semeniško cerkvijo sv. Alojzija,
ok. 1867, Nadškofijski arhiv, Maribor

za januar 1867 napovedali občni zbor, so javnost obvestili, da jim je inženir J. (mišljen je morda Albert Jäger) iz Gradca priskrbel spomeniške načrte (predloge), ki so tako lepi, velikanski in dostenji, da bo primeren vsak, za kateregakoli se bodo na zboru odločili.³⁵ O primernem prostoru in načrtu za spomenik so na seji 16. januarja 1867 najprej razpravljali člani ožrega odbora. Laika Jožef Šuman in Jožef Jedlička sta vztrajala pri javni postavitvi spomenika, medtem ko so duhovniki Jožef Ulaga, Lovro Vogrin in Jurij Matjašič,³⁶ ki so očitno žeeli spomenik spraviti pod okrilje Cerkve, izglasovali predlog, naj se ne postavlja na javnem mestu, za kakršnega se je bil leta 1865 odločil prvi odbor. Ulaga kot izrazito cerkveno usmerjen človek je namreč menil, naj stoji na kraju Slomškovega javnega delovanja, torej na cerkvenem prostoru, zato je odbornikom predlagal lokacijo pred semenško cerkvijo sv. Alojzija. Podprla sta ga Vogrin in Šuman, nasprotoval mu je Matjašič, Jedlička se je vzdržal. Ker je predlog obveljal, so sklenili prosi, naj Stichel in Teichmeister izmerita prostor pred Alojzijevim cerkvijo in odboru predložita načrt za spomenik.³⁷ Poleg cerkvenih razlogov je na izbor lokacije vplivalo tudi dejstvo, da v Mariboru primerenega javnega trga za takšen spomenik tedaj ni bilo (v mestu sta bila le Glavni trg s Straubovim znamenjem in Florijanov trg (zdaj Grajski) s Florijanovim, na prostoru okoli stolnice pa so bili vrtovi in stavbe),³⁸ predvsem pa je obstajal upravičen dvom, da bi nemško-liberalno usmerjena mestna oblast spomenik slovenskemu narodnemu

³⁵ Zgodnjina danica, 19/34, 1. 12. 1866, str. 270. Mišljen je verjetno kak katalog vzorcev oziroma predlog za tovrstne spomenike.

³⁶ Jurij Matjašič, stolni župnik, je na seji kot član odbora nadomestil Janka Seranca, ko je ta odšel v Kozje.

³⁷ Novice, 24/51, 19. 12. 1866, str. 420, vabilo na sejo izvršilnega odbora za 16. januar 1867, ki bo obravnavala: poročilo o delu in finančnem stanju, način nadaljnjega pridobivanja sredstev, kako bi se dobila dostenja in lepa osnova za spomenek, kako bi se pridobil sposoben prostor za spomenek; Slovenski gospodar, 1/2, 1. 2. 1867, str. 3, obvestilo, da se je odbor odločil za prostor pred Alojzijevim cerkvijo, ko bodo zanj pridobili dovoljenje in izmero, bodo za načrte objavili javen razpis; Slovenski gospodar, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24–25, pripomba, da iz zapisnikov odbora ni razvidno, ali so se načrti in izmere izvedli, prav tako pa tudi ni razviden nasvet, ki naj bi ga bil poslal Davorin Trstenjak; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 29, z ugotovitvijo, da je Ulaga svoj predlog dobro utemeljil.

³⁸ Sergej VRIŠER, Od Bulovčeve do Dreva. Ob zaključku natečaja za Slomškov spomenik v Mariboru, Večer, 46/40, 17. 2. 1990, str. 5.

2. Pročelje z notranjim dvoriščem, semeniška cerkev sv. Alojzija, Maribor

prvoboritelju dovolila postaviti na javni prostor.³⁹ Problematiko so nato obravnavali tudi na veliki »besedi«, ki jo je čitalnica priredila na čast odbornikom za Slomškov spomenik. Udeležilo se je okoli štiristo gostov, ki so po dolgem preudarjanju sprejeli predlagano rešitev, naj se spomenik postavi pred cerkvijo sv. Alojzija, torej med semeniščem in gimnazijo, in sicer z utemeljitvo, da v Mariboru ni pripravnega trga za takšen javni spomenik, če pa bi se že kje našel prostor, bi težko pridobili soglasje mestnega sveta.⁴⁰

Po sprejeti odločitvi je izvršilni odbor poskrbel za izmero prostora pred Alojzijevim cerkvijo in pridobil natančen izris predloga za njegovo postavitev. Načrt, opremljen z žigom mariborskega stavbarja M. Krischnerja, predvideva postavitev spomenika v osi glavnega vhoda v cerkev.⁴¹ Da bi mogel objaviti javni razpis za načrt spomenika, je moral odbor, ker je bil prostor last verskega sklada, še pred tem pridobiti dovoljenje c. kr. deželnega namestništva v Gradcu.

Prošnjo na namestništvo so odborniki poslali 20. aprila 1868. V njej so na kratko predstavili, da se je kmalu po Slomškovi smrti v lavantinski škofiji in zunaj nje vzbudila želja *imenitnemu slovenskemu pisatelju in domoljubu zarad njegovih velikih zaslug za slovensko slovstvo in vstanovitev novo obmejene slovenske vladikovine postaviti v Mariboru vreden spominek*. V enem letu so zbrali toliko sredstev, da so se že lahko lotili načrtovanja spomenika. Na posvetu dne 16. januarja 1867 so ugotovili, da je najpripravnnejši prostor dvorišče (preddvor) pred cerkvijo sv. Alojzija, izbor pa so (prošnji so priložili tudi Krischnerjevo risbo) podprli z naslednjimi argumenti:

- Spomenik bi ne motil vhoda v cerkev, saj bi se namesto obstoječega vhoda sredi železne ograje napravila dva nova, vzporedna s stranicama spomenika, kar bi vhod, ki je v neharmoničnem razmerju s celotno ograjo, le olepšalo.
- Spomenik bi ne bil v napoto zvoniku, če bi ga kdaj pozidali, saj bi ga zaradi oken, ki se odpirajo na dvorišče z obdajajočih dveh poslopjih, ne mogli zgraditi pred cerkvijo, temveč le nad prezbiterijem.
- Premer podstavka spomenika bi meril največ dva sežnja,

³⁹ Prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 30, 38.

⁴⁰ *Novice*, 24/47, 21. 11. 1866, str. 383, napoved januarske seje razširjenega odbora z nalogo, da se določijo nadaljnje priprave za spomenik; *Novice*, 24/51, 19. 12. 1866, str. 420, napoved čitalničnega občnega zборa za 23. december 1866, na katerem naj bi se dogovorili, ali bi zunanjim odbornikom na čast 16. januarja 1867 priredili večjo »besedo«; *Novice*, 25/2, 9. 1. 1867, str. 15, napoved velike »besede«, katere čisti dohodek bo namenjen Slomškovemu spomeniku; *Novice*, 25/6, 6. 2. 1867, str. 46, poročilo o poteku velike »besede« in sklepih glede Slomškovega spomenika, za katerega mestni svet ni bil zainteresiran, saj »mestni naši očetje, za to pobaraní, so kar naravnost rekli: mesta ne zadeva ta stvar (spominek) nikakor!«; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 30.

⁴¹ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, risba je opremljena z žigom M. Krischner Baumeister Marburg. Krischnerja in nekaj drugih mojstrov omenjam v članku le z začetnicami imena, ker mi jih doslej ni uspelo razvezati.

preostali prostor bi ostal nezaseden. 4. Odbor bi poskrbel tudi za tlakovanje dvorišča in za slogu spomenika primerno novo ograjo. Ker je bila postavitev spomenika želja *mnogo in mnogo tisoč Slovencev*, so prosili namestništvo za ugodno rešitev.⁴²

Za podporo pri namestništvu so odborniki istočasno zaprosili škofijski konzistorij, in sicer z utemeljitvijo, da bi bil prostor, za katerega prosijo, prav pripraven, ker je za dostenjen spomenik dovolj odprt, obenem pa varen pred poškodbami, saj ga s treh strani obdajajo stavbe, spredaj pa bi ga zaprla ograja. S spomenikom bi vhod le pridobil na lepoti (kakor kaže risba), lokacija pa bi bila v prid tudi samemu spomeniku.⁴³ Kot odgovor je škofijski ordinariat predlagal ustanovitev posebne lokalne komisije, ki naj bi preučila, na kakšen način bi bilo mogoče spomenik pred cerkvijo postaviti, ne da bi odpravili glavni vhod, saj se ni strinjal z njegovim zaprtjem. Ponudil je idejo, da bi se spomenik postavil nad cerkvena vrata na stebre, ki bi bili nameščeni na obeh straneh vhoda. Tako bi vrata lahko ostala nespremenjena, spomenik pa bi z višjo namestitvijo pridobil višji prospekt.⁴⁴ Ordinariat je naročil, naj se mu predloži celoten osnutek postavitve, in je tudi v nadaljevanju vztrajal pri zahtevi, naj spomenik ne ovira direktnega vhoda v cerkev. O končnem osnutku naj bi odločil širši odbor, ker je bilo to v njegovi pristojnosti,⁴⁵ vendar o napovedani seji v pisnih virih ni zaslediti nobenih podatkov. Ideja o Slomškovem spomeniku pred Alojzijevim cerkvijo, ki ji tudi mestna občina ni bila prav naklonjena, je naposled propadla, škofijski odbornik Jožef Ulaga pa je zaradi nesporazuma odstopil.⁴⁶

Razlogi za upočasnitev spomeniške akcije

Namesto Ulage je škofijski konzistorij 16. junija 1869 imenoval za odbornika Matija Šinka.⁴⁷ Izvršilni odbor se je v juliju sestal in ugotovil, da je zbranih okoli 4000 goldinarjev, omejil pa se je le na poročanje in dela ni nadaljeval v smeri realizacije.⁴⁸ Ko je akcija za Slomškov spomenik zastala, so se začele pojavljati celo misli, da bi postavitev spomenika opustili; Božidar Raič je predlagal, da se zbrani denar uporabi za slovensko tiskarno v Mariboru.⁴⁹

Med razlogi, da je delovanje odbora popustilo, je Franc Baš navedel odhod za stvar zavzetega odbornika Janka Seranca (v Kozje) in vse bolj družabno delovanje čitalnice, ki je s tem izgubljala

⁴² NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21.

⁴³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, z utemeljitvijo, da se bo Slomškov spomin tako proslavlil *na vrednem mestu in njegova podoba in njegovo ime bodo oživila dela njegova in vzbujevala posnemo*.

⁴⁴ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21.

⁴⁵ *Slovenski gospodar*, 2/45, 5. 10. 1868, str. 184; *Slovenski narod*, 1/93, 7. 11. 1868, str. 4, poročilo izvršilnega odbora o odloku konzistorija, napoved bližnje seje širšega odbora, ker izvršilni nima pravice določiti osnutka, in prošnja za nadaljnje darove, ker je 4000 gld dotele zbranih prispevkov (z obrestmi vred) še vedno premalo za spomenik, *na katerega bi se ponosno moglo pokazati in reči: Ta spominek so postavili na veke hvaležni Slovenci tistemmo možu, ki je na Slovenskem celino kopal in za Slovanstvo neprecenljivo mnogo koristnega storil*; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 37.

⁴⁶ Potem ko se je leta 1868 izvršilni odbor zadnjikrat sestal, je za več let praktično skoraj prenehal z delovanjem, gl. *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24; BAŠ 1931 (op. 2), str. 30.

⁴⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, prošnja odbora z dne 14. junija 1869 in odgovor konzistorija z dne 16. jun. 1869.

⁴⁸ *Slovenski gospodar*, 3/29, 22. 7. 1869, str. 115, obvestilo, da se je za spomenik nabralo že 3513 gld 38 kr darov v bankovcih (z obrestmi vred 4004 gld 34 kr), 53 gld v srebru, 3 cesarski zlati in en zlat v vrednosti 5 frankov; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 47.

⁴⁹ Prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 40.

prvotni narodni pomen, kot temeljni vzrok pa je izpostavil politično dogajanje v času, ko so se štajerski Slovenci začeli politično organizirati in so vse svoje moči angažirali pri raznih kulturnih, gospodarskih in političnih organizacijah.

Z novo, leta 1867 dualistično urejeno monarhijo Avstro-Ogrsko se je tudi med Slovenci začela diferenciacija duhov, vendar jih je radikalna narodna zavest združevala in silila k sporazumu.⁵⁰ V narodnostno ogroženem Mariboru, kjer je delovala močna nemška nacionalistična liberalna stranka, so leta 1867 začeli izdajati katoliško konservativno usmerjeni tednik *Slovenski gospodar*, namejen predvsem kmečkemu prebivalstvu, leta 1868 pa liberalni politični dnevnik *Slovenski narod*, ki je propagiral slovenstvo med meščani (oba časnika sta sproti in natančno obveščala javnost o poteku akcije za Slomškov spomenik). Soglasno narodnostno delo vseh štajerskih Slovencev so predstavljali tudi tabori, ki naj bi omejevali nemški vpliv na podeželju. Obe smeri, konservativna in liberalna, sta se v narodnem delu medsebojno podpirali. Konservativci so cerkveno in narodno zavest postavljali vzporedno in ustanavliali kulturna društva, ki so med ljudstvom gojila politično zavest na katoliški podlagi, liberalci so ohranili čitalniški narodni program in poskusili ustanoviti slovensko politično društvo.⁵¹ V konservativnih političnih društvih je sodelovala tudi nemška aristokracija.⁵²

Ob novem letu 1868 je Matija Prelog predstavil Štajercem program za zedinjeno Slovenijo, uvedbo narodnega jezika v urade in rehabilitacijo Cerkve. Mladoslovenci so zahtevali uvedbo slovenščine tudi v cerkveno uradovanje, česar pa ni podpiral škof Jakob Maksimilijan Stepišnik, ki je zavzel politično in narodnostno nevtralno stališče, kar so narodno zavedni duhovniki kritično sprejemali, med njimi zlasti Davorin (Martin) Trstenjak, ki je obžaloval tudi dejstvo, da je bil Slomškov spomenik v razmerah, v katerih so Slovenci vse sile vložili v kulturni boj in ustanovitev časopisov, odložen »ad calendas graecas«.⁵³

Zahteva po pospešitvi akcije in predlog za spomenik na Slomu

Slomškov spomenik je postal znova aktualen leta 1872, ob smrti odbornika Matije Preloga. Potem ko so Janko Ser nec, Božidar Šinko in Josip Šuman od njega prevzeli denar in knjigo prejemkov ter izrazili zahvalo za njegov trud, si je Šinko izposodil večjo vsoto denarja, ki pa jo je že do 1. julija 1872 vrnil. Po Sernečevem poročilu so vsa sredstva, tj. okoli 4700 goldinarjev, vložili v mariborsko hranilnico.⁵⁴ Na to poročilo se je pod naslovom uredništva *Slovenskega gospodarja* odzval Ulaga s pritožbo, da v odboru za spomenik ni nobenega predstavnika škofije in da škofijstvo ni prejelo prvotnega odborovega programa in poslovnika. Zaradi žalostnih izkušenj, da se s postavitvijo spomenikov rado zavlačuje, in glede na zadostno vsoto zbranega denarja je odločno zahteval, naj izvršilni odbor takoj začne z delom. *Slovenski gospodar* kot glasilo konservativne stranke mora na zadevo opozoriti, saj gre za odgovornost do širše javnosti; akcije so se namreč udeležile vse slovenske škofije na poziv lavantinskega ordinariata, ki je njihove prispevke prevzemal in jih oddajal Prelugu. Darovalci in škofijstvo naj poskrbijo, da bo izvršilni odbor svojo nalogo izpeljal; skliče naj

⁵⁰ BAŠ 1931 (op. 2), str. 33–34, 60.

⁵¹ BAŠ 1931 (op. 2), str. 38–45, 47, 51, 55, 56, 60, 66.

⁵² BAŠ 1931 (op. 2), str. 50, npr. grof Brandis v Mariboru, grof Mensdorf v Novi Cerkvi.

⁵³ BAŠ 1931 (op. 2), str. 35, 37.

⁵⁴ *Slovenski gospodar*, 6/5, 1. 2. 1872, str. 24, po Prelogovi smrti januarja 1872 je vse v hrambo prevzel Janko Ser nec; prim. *Slovenski gospodar*, 10/4, 20. 1. 1876, str. 36–37; BAŠ 1931 (op. 2), str. 60.

širši odbor in pomakne stvari naprej. Denar ni bil zbran, da bi v mariborski hranilnici ležal naložen na obresti in bi ta imela od njega lep dobiček, ampak z namenom, da nepozabni Slomšek dobi dostenjen spomenik. Z njim se namreč že predolgo odlaša, kakor se odlaša tudi z napisno ploščo na Slomškovem grobu, tako da ga tujec v Mariboru še najti ne more.⁵⁵ Sernec se je odzval in ugovarjal očitku, da z denarjem ravna svojevoljno, ter pojasnil, da škofija ima zastopnika, in sicer Božidarja Šinka, niso pa še nadomestili njenega drugega predstavnika, saj so dotedanji bodisi umrli ali se tej nalogi odrekli,⁵⁶ čemur je Ulaga (uredništvo *Slovenskega gospodarja*) oporekal.⁵⁷ Po Baševem mnenju njuna polemika kaže na nezaupanje, ki se je začelo pojavljati med političnima strankama.⁵⁸

Zavlačevanje s postavitvijo Slomškovega spomenika v Mariboru so izkoristili Ponikovljani z alternativnim predlogom. Najprej so navedli razloge, zakaj je projekt v obstoječih mariborskih razmerah težko izvedljiv: zbrana glavnica ne zadošča za mestu primeren spomenik, v Mariboru zanj ni najti pravega prostora, nakup privatnega zemljišča bi bil predrag (nad tisoč goldinarjev), mariborska občina bi pri svojem znanem neprijaznem odnosu do slovenstva zanj stežka odstopila kakšen ugleden prostor na javnem trgu, mestno pokopališče, kjer je Slomšek pokopan, pa je zatrpano z nagrobniki. Zato so kot znova aktualnega ponudili predlog župnika Davorina Trstenjaka, ki je takoj po Slomškovi smrti (takrat še kot župnik v Šentjurju) javno predlagal, naj se postavi spomenik na Slomškovem domu.⁵⁹

Omenjeni predlog je že decembra 1862 objavil odbor za pripravo praznovanja tisoče obletnice prihoda sv. Cirila in Metoda na Moravsko in prve obletnice Slomškove smrti.⁶⁰ Dotlej naj bi v ponikovski župnijski cerkvi v spomin slavnega rojaka postavili oltar v čast sv. Cirilu in Metodu in vzidali marmornato ploščo z besedilom, da je bil v njej Slomšek krščen, ker pa tako znamenit mož zasluži spomenik, za katerega bo prispeval ves slovenski narod, saj je zanj daroval vse svoje življenje, moči in premoženje, naj bi na Trstenjakovo pobudo na Slomu poleg Slomškove rojstne hiše zgradili kapelico, ki bi bila dobro vidna z južne železnice. Ideja je bila sprejeta, neimenovani umetnik je že nariral osnutek za spominsko kapelo, duhovniki, ki so se leta 1863 ob cirilmетодijski proslavi na Ponikvi zbrali na Slomu, so kraj pregledali, vaški odborniki so zagotovili podporo, projekt pa je obtičal, ker so mariborski rodoljubi začeli z nabirkou za spomenik v Mariboru.⁶¹

Da bi se želja vseh, ki so za spomenik prispevali, vendarle izpolnila, so Ponikovljani kot Slomškovi rojaki ponovili predlog, naj se spomenik postavi na Slomu, saj ima Slomškova domačija primerno in razgledno lego ob južni železnici. Postavi naj se kot kapela v bizantskem slogu, posvečena

⁵⁵ *Slovenski gospodar*, 6/38, 19. 9. 1872, str. 189; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 60–61.

⁵⁶ *Slovenski narod*, 5/111, 24. 9. 1872, str. 4; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 61.

⁵⁷ *Slovenski gospodar*, 6/40, 3. 10. 1872, str. 206; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 61.

⁵⁸ BAŠ 1931 (op. 2), str. 61.

⁵⁹ *Slovenski gospodar*, 6/43, 24. 10. 1872, str. 219; *Slovenski narod*, 5/124, 26. 10. 1872, str. 4; prim. BAŠ (op. 2), str. 61.

⁶⁰ *Zgodnj danica*, 15/34, 1. 12. 1862, str. 269; *Slovenski prijatelj*, 11/12, 15. 12. 1862, str. 553–554, 555. Tisoč obletnico naj bi na predlog Davorina Trstenjaka (sopodpisnik razglaša je bil tudi ponikovski župnik Janez Keše) obhajali na Ponikvi, kjer naj bi postavili oltar sv. Cirila in Metoda, ki ju je Slomšek tako častil in ustanobil bratovščino pod njunim patronatom, hkrati pa naj bi slovesno odkrili spominsko ploščo na Slomškovi rojstni hiši na Slomu. Predlog je bil argumentiran z navedkom, da je Slomšek za sv. Metodom največ storil za krščansko omiko štajerskih Slovencev, zato je Ponikva kot njegov rojstni kraj najprimernejša za praznovanje, ima pa tudi dovolj prostorno cerkev. Slovesnost naj bi s prispevki podprle vse slovenske dekanije, preostanek denarja naj bi namenili natisu Slomškovih zbranih del. Za praznovanje cirilmетодijskega jubileja se je potegovala tudi Jarenina.

⁶¹ *Novice*, 21/29, 22. 7. 1863, str. 232–233. Na cirilmетодijskem slavju na Ponikvi je Davorin Trstenjak sveta brata primerjal s Slomškom in slednjega poimenoval »drugi Metod«.

3. F. J. Schulz: Spominska plošča iz kapele na starem mariborskem pokopališču, 1876, stolna cerkev sv. Janeza Krstnika, Maribor

4. F. J. Schulz: Spominska plošča s Slomškove rojstne hiše, 1876, Slomškov muzej, Slom

sv. Antonu Puščavniku, zavetniku škofa Slomška. V ta namen naj se ustanovi odbor, ki bo poskrbel za gradnjo kapele; stavbno gradivo bo priskrbela ponikovska župnija, za plačilo obrtnikov pa naj se od zbrane glavnice nameni 2000 do 3000 goldinarjev. Za vzdrževanje kapele naj bi skrbel gospodar na Slomškovi domačiji, če bi tega ne zmogel, pa bo zanjo skrbela župnija. V kapeli na mariborskem pokopališču, kjer je Slomškov grob, naj se napravi marmornata napisna plošča. Iz preostanka glavnice naj se ustanovi Slomškova fundacija za natis Slomškovih spisov in nagrade slovenskim pisateljem za najboljše vzgojno-izobraževalne knjige za slovensko ljudstvo.⁶²

Pobudam, da se Slomškov spomenik na ta ali oni način čimprej realizira, pa čas ni bil naklonjen. Pri pripravah na volitve v državni zbor leta 1873 Slovenci niso dosegli sporazuma za složen nastop, zato je začelo propadati slovensko društveno življenje (propadli sta obe mariborski politični organizaciji), ob vedno večjih pritiskih na Slovence je upadala slovenska politična zavest, kar je tako svetno kot cerkveno inteligenco vodilo v nedejavnost, akcija za spomenik pa je zastala.⁶³

⁶² Slovenski gospodar, 6/43, 24. 10. 1872, str. 219; Slovenski narod, 5/124, 26. 10. 1872, str. 4, pobuda treh občinskih zastopnikov s Ponikve, ki v imenu vaščanov predlagajo, naj se Slomškov spomenik ne postavi v Mariboru, ampak na Slomu.

⁶³ BAŠ 1931 (op. 2), str. 64–65, 67–69.

Nova vnema za spomenik

Ko so mariborski rodoljubi še pred državnozborskimi volitvami leta 1873 reorganizirali čitalnični odbor, so hkrati tudi izpolnili izvršilni odbor za Slomškov spomenik. V novem odboru, ki ga je vodil predsednik čitalnice Josip Viktor Ribič, so bili še Janko Ser nec, Ferdinand Dominkuš, Franc Radej in Marko Glazer. Glazer se je kot praktičen in aktiven človek dela za spomenik svojega dobrega prijatelja in tesnega sodelavca Slomška lotil z veliko zavzetostjo.⁶⁴

Delo pa ni moglo takoj steči, saj so ga sprva zavirale posledice političnega, v času volilnega boja nastalega razkola med Slovenci; da je sloga med njimi iz narodnostnih razlogov nujna, se je pokazalo po volitvah, saj so očitno napredovali le tam, kjer so složno delovali.⁶⁵ Razkol med konservativno in liberalno smerjo je uničil večino slovenskih organizacij in leta 1874 se je znašla pred propadom tudi mariborska čitalnica. Tedaj je nastalo vprašanje, kam z njenim premoženjem, pa tudi, kakšna bo usoda denarja za Slomškov spomenik, saj je bila blagajna odbora za spomenik najtesneje povezana s čitalično. V primeru razpusta ali razpada čitalnice bi po pravilih njen premoženje pripadlo Jugoslovanski akademiji v Zagrebu, s tem pa bi lahko v Zagrebu pristala tudi sredstva za Slomškov spomenik. Vprašanje je sprožil Ulaga, ko je Ser nec denar za spomenik dvignil iz mariborske hranilnice in ga zaradi odstotek višjih obresti vložil v mariborsko eskontno banko. Ulaga je zahteval, da se ugotovi, kdo dejansko razpolaga z denarjem, in protestiral proti vsaki nezakonitosti in samovoljnemu razpolaganju z denarnim fondom. Spet je zahteval prvotni program in poslovnik odbora (iz leta 1865) in poudaril potrebo, da se sklice širši odbor, ki naj ugotovi stanje fonda ter možnost in način izvršitve želje darovalcev, postavi pa naj tudi operativno sposoben izvršilni odbor.⁶⁶

Z novim predsednikom Jankom Pajkom je čitalnica spet začela oživljati, hkrati pa je oživilo tudi delo za spomenik; le-tega je podpiral novi duh sporazuma obeh političnih smeri, ki se je okreplil ob vse hujših režimskih pritiskih. Prenovljeni izvršilni odbor, ki so ga sestavljali Pajk, Ser nec, Glazer in Šinko, se je sestal 4. novembra 1874. Ser nec, ki je obdržal funkcijo blagajnika, je poročal, da višina zbranih sredstev znaša okoli 5300 goldinarjev. Na predlog Glazerja, ki je prevzel iniciativo, so sklenili denar spet vložiti v mariborsko hranilnico. Sprejeli so sklep, da bodo namestili ploščo nad Slomškovim grobom in na njegovem domu na Slomu ter sliko (za krstni kamen) v župnijski cerkvi na Ponikvi, tisoč goldinarjev (če jih bo toliko ostalo) pa bodo namenili za publiciranje Slomškovih spisov. Umetniški načrt za spomenik bo prisrbel Glazer, postavili pa naj bi ga v prezbiterij stolne cerkve, nasproti škofovskе katedre, kjer je Slomšek prvič blagoslovil ljudstvo kot mariborski škof.⁶⁷ Člani odbora, od katerih sta dva zastopala liberalno in dva konservativno smer, so bili na seji tako soglasni, da jo je Baš izpostavil kot prvi primer složnega sodelovanja obeh strank v notranji slovenski organizaciji Štajerske.⁶⁸

⁶⁴ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, korespondenca med odborom in konzistorijem glede imenovanja novega odbornika, ki naj bi nadomestil izstoplega Modrinjaka, z dne 27. decembra 1871, 10. januarja 1872 (ko konzistorij zaprosi za pravila), 10. decembra 1872 in 18. decembra 1872 (ko konzistorij imenuje Marka Glazerja; prim. *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24, da naj bi stopil v odbor 1874); prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 69.

⁶⁵ BAŠ 1931 (op. 2), str. 69–73.

⁶⁶ BAŠ 1931 (op. 2), str. 73. Ulaga je bil voditelj skrajno konservativnega krila.

⁶⁷ *Slovenski narod*, 7/255, 7. 11. 1874, str. 2–3; prim. *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24; *Slovenski gospodar*, 12/28, 11. 7. 1878, str. 226; BAŠ 1931 (op. 2), str. 73–74.

⁶⁸ BAŠ 1931 (op. 2), str. 74–75.

Odločitev za lokacijo v stolnici

Aprila 1875 je izvršilni odbor, v katerega je bil po Šinkovem odstopu 24. marca 1875 imenovan Lavoslav Gregorec,⁶⁹ k iskanju primerne lokacije za večji marmornat spomenik povabil tudi zainteresirano javnost, kot aktualno izbiro pa navedel prezbiterij stolne cerkve.⁷⁰ Del javnosti je bil do te lokacije kritičen, češ da je odročna in bo spomenik prezbiterij bolj kvaril kot lepšal. Škof Jakob Maksimilijan Stepišnik je soglašal, da je za postavitev stolnica najprimernejša, saj bi bilo glede javnega prostora mnogo težav, odločitev pa je prepustil odboru z zagotovilom, da bo zadovoljen z vsakim prostorom, ki ga bo izbral. Na seji 15. maja 1875 so odborniki obravnavali pet možnih namestitev v stolnici, in sicer: 1. pri slopu nasproti prižnice (predlog je arhitekt Georg Hartl zavrnil), 2. pri Magdalenskem oltarju oziroma podobi (tam naj bi bilo preveč temno), 3. v kotu pri krstnem kamnu, 4. levo, na veliki steni ob prižnici (lokacija, ki jo je priporočil arhitekt Hartl), 5. v prezbiteriju. Pretresali so še druge možnosti, mdr. prostor pod stopnicami na kor, prav tako tudi mesto v semenški oziroma gimnazijski cerkvi sv. Alojzija, t. i. slovenski cerkvi (kjer je Slomšek prvič pridigal, v njej so potekale razne pobožnosti, odlikovala jo je tudi svetloba), ki je imela za slovensko občino poseben pomen (navedli so več možnih lokacij, npr. v niši desno od luči, v preddverju, kjer je sv. Frančišek). Nazadnje so dali prednost stolnici, in sicer prezbiteriju kot častitljivemu delu cerkve, kar naj bi imelo *obče zgodovinski pomen*, saj Slomšek kot *začetnik zasluži najodličnejši prostor*. Če za slednjega ne bodo dobili dovoljenja, pride v poštev Alojzijeva cerkev (v tem primeru bi se odbor še enkrat sestal). Glede Slomškovega kipa so se odločili, da bodo razpisali natečaj, so pa kot (potencialnega) avtorja že izpostavili Franca Ksaverja Zajca. Ko bo prostor za spomenik dokončno določen, bo Glazer poskrbel za načrt in ga predložil odboru.⁷¹

Na sejah sprejete odločitve in naloge je Glazer v letu 1875 postopoma izpolnil. Priskrbel je načrte za plošče nad Slomškovim grobom, na Slomškovi rojstni hiši na Slomu in pri Slomškovem krstnem kamnu na Ponikvi ter pridobil uradno škofijsko dovoljenje za postavitev spomenika v stolnici (kar je škof ustno že odobril). Skupaj z odborniki je 23. junija 1875 na škofa Stepišnika naslovil prošnjo, v kateri je zapisal, da teče že deseto leto, kar ves slovenski narod željno pričakuje, da se za zbrani denar postavi dostenjen spomenik. *Da se tej opravičenej želji enkrat ustreže, je ožji odbor Slomškovega spomenika v seji 15. maja t. l. enoglasno sklenil, stvari ne na dalej odlagati, če se za glavni spomenik najde zadostno dostenjo mesto. Pri odbiri prostora bil je odbor zopet enoglasno teh misli, da še zavolj mnogih težkoč ne kaže, Slomškovega spomenika staviti na javnem mestu. Zato se je odbor odločil za cerkvo.* Odločil se je seveda za mariborsko župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika, ker jo je Slomšek povzdignil v stolnico. Glede prostora v cerkvi je odbor vzel v pretres pet možnosti, vendar je za dovolj primerno ocenil le eno, in sicer v prezbiteriju na listni strani, *med proštovim slovesnim sedežem in drugo korarsko klopjo, prilično ondi, kder sedaj mizica стоji za sv. mešno orodje. Za ta prostor govori po mnenju odbora vse, karkoli se za stavljenje Slomškovega spomenika navaja. Karkoli bi vzbujalo pomisleke, bodo odpravili. To bo najbolje kazal načrt spomenika, ki ga budem brž po prejetem dovoljenji izdelati in Njihovej knezoškofijskej milosti predložiti dali. Načrt bo tudi meril na to, da bo spomenik ob enem služil kot historična spomemba vsem knezoškofom, Slomšku sledecim.* Ker bodo Mariborčani v nekaj letih

⁶⁹ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, odbor 16. marca 1875 prosi konzistorij, naj nadomesti odstoplega Šinka, konzistorij 24. marca 1875 imenuje Lavoslava Gregorca in prosi odbor, da se Slomšku prej ko slej dostenjni spomenik postavi; za novo sestavo odbora gl. *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24.

⁷⁰ *Slovenski gospodar*, 9/17, 22. 4. 1875, str. 136.

⁷¹ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, zapisnik seje z dne 15. maja 1875.

gotovo prestavili pokopališče proč od mesta, bodo Slomškove zemske ostanke nedvomno prenesli v stolnico (kjer grobničo lahko priredijo v skupno grobničo lavantinskih škofov) in tako bo spomenik stal blizu njegovega počivališča. Zbrana vsota presega 5374 florintov, kar bo odboru omogočilo postaviti dostenjen, *slogu cerkve in zahtevam umetniškim zadostuječ, lep in krasen spomenik.*⁷² Škofijstvo je pisno dovoljenje izdalо 30. junija 1875, postavilo pa dva pogoja: 1. izbrati morajo tak prostor, da spomenik ne bo prišel naravnost nad kredenčno mizo, 2. spomenik morajo postaviti le po načrtu, ki ga bo konzistorij poprej pregledal in odobril.⁷³

Odbor se je sešel spet 3. septembra 1875, ko je potrdil predložene načrte in odločil, naj se takoj naroči izdelava plošče z latinskim napisom za pokopališko kapelo, plošče s Slomškovo sliko za Ponikvo (ki bo nameščena pri krstnem kamnu) in črne plošče s slovenskim napisom za Slomškovo rojstno hišo. Za glavni spomenik v stolni cerkvi jim je arhitekt Georg Hartl z Dunaja⁷⁴ poslal »krasen načrt«, vendar pa ga zaradi prevelikih stroškov izvedbe niso mogli sprejeti.⁷⁵ Ob koncu decembra 1875 je odbor napovedal občni zbor; dotlej je že pripravil plošči za Slomškov grob in rojstno hišo, sliko za steno pri krstnem kamnu na Ponikvi, »krasen« Hartlov naris načrta za glavni spomenik »v gotiškem slogu« in Zajčev 24 palcev visok model za Slomškov kip, ki bo visok 5,5 čevlja in izdelan iz kararskega marmorja.⁷⁶

Napovedani občni zbor je potekal 11. januarja 1876 v mariborski čitalnici, ki se je z na novo oživljeno akcijo za Slomškov spomenik po skoraj petletni omrtvelosti spet prebudila; prostore so za to priložnost okrasili s Slomškovo podobo in slovenskimi barvami. Na zborovanju, ki ga je kot predsednik vodil mladi Ivan Kačič, so podali finančno poročilo (zbranih je bilo 5682 goldinarjev 3 krajcarji, 3 cesarski zlati in 5 frankov) in se dokončno odločili, kje in kakšne spomenike bodo za zbrani denar postavili. Širši odbor je sprejel oziroma potrdil, kar je pripravil oziroma svetoval izvršilni odbor, in sicer že izdelani plošči za Slomškov grob in njegovo rojstno hišo ter nasvet glede spomenika pri krstnem kamnu na Ponikvi, za glavni Slomškov spomenik pa prostor v stolni cerkvi (ki ga je izbral odbor in odobril ordinariat), Hartlov načrt in naročilo izdelave pri Schulzu (iz viniškega kamna za 1200 goldinarjev). Sprejel je tudi ponudbo kiparja Zajca za 5,5 čevlja visoko podobo iz kararskega marmorja (za 2000 goldinarjev plačila), vendar je zahteval, da mu izvršilni odbor delo naroči šele potem, ko bo umetnik portretno izboljšal Slomškov obraz (ko bo *natančnijo sličnost v obrazu podobe s Slomšekovim portretom dosegnil*). Nadalje je odbor sprejel tudi predlog kanonika Matije Modrinjaka, naj Schulz označi spomenik s škofovskimi insignijami, in še Sernečev predlog, naj se na njem napravijo kratki in pomenljivi napisи v latinskem, slovenskem in nemškem jeziku, vsak z drugega vidika. O preostalem denarju (300 goldinarjev je odbor na seji že namenil za izdajo Slomškovih spisov) bo sklepal občni zbor, ki se bo sestal ob odkritju Slomškovega spomenika.⁷⁷

⁷² NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, prošnja reorganiziranega odbora, ki so ga sestavljeni Marko Glazer in Lavoslav Gregorec kot predstavnika ordinariata ter Janko Pajk (predsednik), Janko Sernek (blagajnik) in Davorin Valenčak (odbornik) kot predstavniki čitalnice.

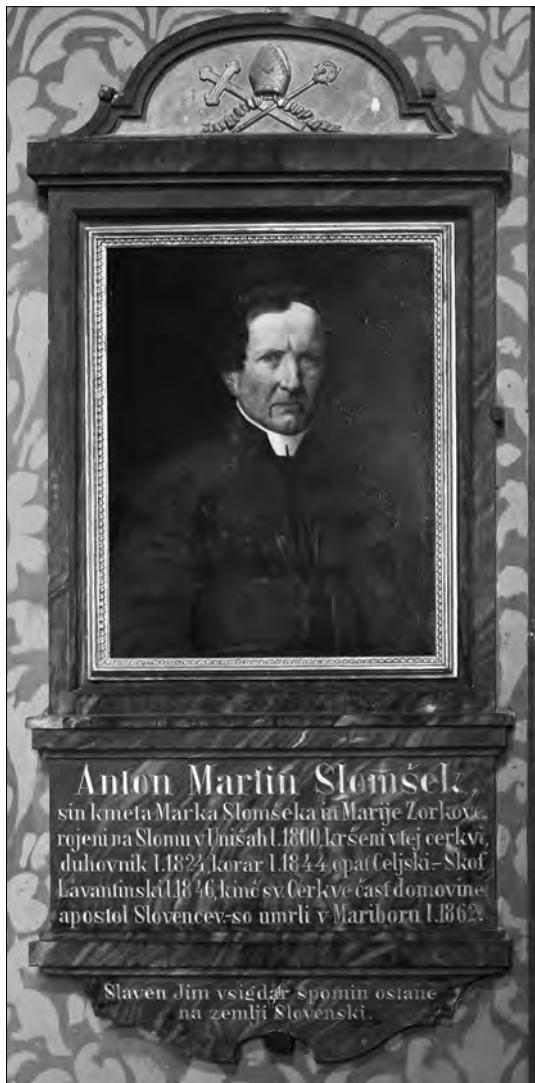
⁷³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21; prim. *Slovenski narod*, 8/160, 17. 7. 1875, str. 3, z notico, da so pravkar prejeli uradno dovoljenje.

⁷⁴ O arhitektu Hartlu ni leksikografskih podatkov. Najbrž je prav po Slomškovem posredovanju napravil osnutek za leta 1860 izdelan neogotski veliki oltar v Hočah, gl. Ignaz OROŽEN, *Das Bistum und die Diözese Lavant*, 1, Marburg 1875, str. 284.

⁷⁵ *Slovenski gospodar*, 9/37, 9. 9. 1875, str. 299; *Novice*, 33/37, 15. 9. 1875, str. 307; BAŠ 1931 (op. 2), str. 75.

⁷⁶ *Slovenski gospodar*, 10/1, 1. 1. 1876, str. 2, sklic z dne 29. decembra 1875 za 11. januar 1876; prim. *Slovenski narod*, 9/2, 4. 1. 1876, str. 3–4; *Novice*, 34/1, 5. 1. 1876, str. 6; *Slovenski narod*, 9/6, 9. 1. 1876, str. 3.

⁷⁷ *Slovenski gospodar*, 10/3, 13. 1. 1876, str. 24–25; *Slovenski narod*, 9/12, 16. 1. 1876, str. 4; *Slovenski gospodar*, 10/4,

5. Spominska plošča v cerkvi Slomškovega krsta, 1876,
župnijska cerkev sv. Martina, Ponikva

Zasnovan je v cerkvi primerinem »gotiškem« slogu in ga je odobril tudi konzistorij. Spomenik bo visok 2 sežnja in 5 čevljev, širok pa 1 seženj in 5 čevljev, imel bo tri »predelke«, stranska za napise in srednjega za 5,5 čevlja visok Slomškov kip iz kararskega marmorja. Arhitekturo spomenika bo izdelal Schulz, ki je predlagal tri vrste kamna, in sicer belo-rumen kamen iz hrvaške Vinice, siv kamen s Ptujске Gore in temnosiv marmor; prvi bi stal 1200 florintov, drugi 1400 in tretji 3300. Odbor se je odločil za prvi, tj. viniški kamen. Za izdelavo Slomškovega kipa se je priglasilo pet

Janez Bleiweis je na zborovanje poslal telegram:
*čestitam slav. zboru, da hoče nemudoma dognati spomenik Slomšku, biseru naroda slovenskega, kojemu večna slava!*⁷⁸

Delo je po občnem zboru hitro steklo naprej. Konec januarja 1876 je *Slovenski gospodar* obvestil bralce, da se bo v kapeli na mariborskem pokopališču Slomšku, ki že trinajst let pogreša znamenj hvaležnosti in priznanja, vzidala bela kamnita (marmornata) plošča, ki jo je izdelal Schulz, označujejo pa jo škofovskie insignije in latinski napis (napis je sicer sestavil Janko Pajk, vendar ga niso mogli sprejeti, ker si je pravico zanj pridržal škof Stepišnik). Tudi na Slomškovi rojstni hiši na Slomu se bo še v tem letu vzidala plošča, in sicer iz črnega kamna z zlatim slovenskim napisom (sestavil ga je kanonik Kosar), ki bo daleč vidna, tudi z južne železnice. Za spomenik pri krstnem kamnu na Ponikvi, ki bo iz sivega marmorja z vklesanim napisom, povzetim iz krstne knjige, je kanonik Glazer daroval »krasno sliko« na kovinski (cinkovi) plošči, na kateri je Slomšek videti kot živ. Vsi trije spomeniki bodo stali 307 goldinarjev.⁷⁹ Obvestilo bralcem se je še posebej osredotočilo na glavni spomenik, za katerega je bila dokončno sprejeta (s škofovim odlokom pisno potrjena) lokacija v prezbiteriju stolne cerkve, kar bo tudi najbolj pristajalo prvemu mariborskemu škofu, ki je cerkev povzdignil do te časti. Izdeлан bo po načrtu dunajskega arhitekta Hartla, ki je bil Slomškov večletni prijatelj in častilec.

⁷⁸ 20. 1. 1876, str. 36–37; *Slovenski gospodar*, 10/5, 27. 1. 1876, str. 48; *Novice*, 34/5, 2. 2. 1876, str. 38; *Slovenski gospodar*, 12/40, 3. 10. 1878, str. 321–322, z obnovo dogajanja; BAŠ 1931 (op. 2), str. 75–76.

⁷⁹ *Slovenski gospodar*, 10/5, 27. 1. 1876, str. 48.

⁷⁹ *Slovenski gospodar*, 10/5, 27. 1. 1876, str. 48; za Glazerjev dar gl. *Slovenski narod*, 7/255, 7. 11. 1874, str. 2–3.

ponudnikov, večinoma z Dunaja: Gasser je zahteval 3500 florintov,⁸⁰ Kundermann 4000,⁸¹ Skelnicki 3000,⁸² Schulz 2100,⁸³ sprejeli pa so ponudbo slovenskega akademskega kiparja Franca Zajca,⁸⁴ ki je zahteval 2000 florintov in okoli novega leta poslal na ogled in presojo 24 palcev visok model. Kot so poročali časopisi, umetnik ne bo predstavil Slomška kot škofa v pontifikalnem oblačilu, temveč kot ljubeznivega učnika in gorečega buditelja slovenskega ljudstva v zgovorni besedi in s spretnim peresom. Zato ga bo upodobil kot govornika, z levico na knjigah in z desnico, položeno na srce, v znak premile ljubezni, katera je za nas Slovence in za naš blagor toliko skrbela, delovala in žrtvovala. Ideja je dobro domišljena in vredna umeniške izpeljave. Slavni umetnik bo gotovo in kmalu dodal pogrešano sličnost obraza s Slomšekovim portretom.⁸⁵

Oktobra 1876 je delo toliko napredovalo, da naj bi bil projekt v enem letu v celoti dokončan.⁸⁶ Nagroбno ploščo z latinskim napisom so že vzidali, ploščo za Slomškovo rojstno hišo so poslali posestniku na Slomu in bo kmalu vidna vsem, ki bodo potovali mimo po južni železnici, spomenik s »prekrasno« Slomškovo podobo na »cink-plošči« so nedavno iz Gradca poslali župniku Trstenjaku na Ponikvo in ga bo dal vzidati na primerno mesto v cerkvi. Kje naj bi bila ta lokacija z ozirom na dejstvo, da krstilnik v času Slomškovega krsta ni stal pod korom, se je Trstenjak posvetoval z umetnikom Tomažem Fantonijem, ker pa je bila dokončana plošča (dostavili so mu jo 1. novembra 1876) večja, kot je pričakoval, je moral znova pretehtati, kje bi najlepše izgledala (začasno jo je shranil v arhiv, ker zimski čas ni bil primeren za gradbena dela, na pomlad vzidal v prezbiterij na evangelijsko stran, ob binkoštih 1877 pa odkril s primerno svečanostjo, katere stroške je večidel sam pokril).⁸⁷ Prvi dve plošči je izklesal F. J. Schulz v Gradcu in obe tudi signiral, ponikovska ni signirana ne na okvirju in ne na sliku, izdelana pa je bila prav tako v neki graški

⁸⁰ Gre za dunajsko kiparsko podjetje, očitno že po smrti Hansa Gasserja (Johanna Gaßnerja) (1817–1868), ki je leta 1861 izdelal kip sv. Miklavža za Ljubijo pri Mozirju, prim. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 104.

⁸¹ Pod imenom Kundermann je bržcas mišljen dunajski kipar Karl Kundmann (1838–1919), pri katerem se je pozneje učil Ivan Zajec, prim. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 55.

⁸² O kiparju ni leksikografskih podatkov.

⁸³ O kiparju ni leksikografskih podatkov.

⁸⁴ Za kiparja gl. Sonja ŽITKO, Zajec Franc Ksaver, *Slovenski biografski leksikon*, 4, Ljubljana 1980–1991 (1986), str. 751–752.

⁸⁵ *Slovenski gospodar*, 10/5, 27. 1. 1876, str. 48; *Slovenski narod*, 9/23, 29. 1. 1876, str. 3; *Novice*, 34/5, 2. 2. 1876, str. 38; prim. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 36.

⁸⁶ Za plošče gl. *Novice*, 34/40, 4. 10. 1876, str. 322; *Slovenski gospodar*, 10/44, 26. 10. 1876, str. 385–386; *Slovenski gospodar*, 12/28, 11. 7. 1878, str. 225–226; *Slovenski gospodar*, 12/40, 3. 10. 1878, str. 321–322; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 76.

⁸⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, Trstenjakova korespondenca z Glazerjem. Dne 15. maja 1876 mu je poslal prepis iz matične knjige in mu prepustil sestavo napisa za spominsko ploščo, ki jo lahko pošlejo na Ponikvo, ko bosta s Fantonijem določila lokacijo. Ploščo za Slomškovo rojstno hišo naj začasno shranijo v Mariboru. Ker Slomškov nečak zaradi ženine bolezni hiše ni sposoben renovirati, bo najbolje, da jo uredi odbor sam. Zaradi razmer na posebno slovesnost ob razkritju plošče ni mogoče misliti. Mizerno stanje ni primerno za demonstracije, nacionalno demonstracijo pa se od Slomškovih častilcev pričakuje. Trstenjaku gre materialno slabo, namerava se upokojiti, po tolikih letih dela ga čaka žalostna usoda. Dne 9. novembra 1876 je Trstenjak obvestil Glazerja, da so mu 1. novembra iz Gradca dostavili Slomškov portret, in povprašal, ali je ordinariat uredil vse potrebno, saj s škofom, ljubosumnim na svoje pravice, ni hotel priti v kolizijo. Dovoljenje politične oblasti (okrožnega glavarstva v Celju) je treba pridobiti tudi za ploščo na Slomškovi rojstni hiši, sicer se lahko zgodi, da jo bodo odstranili. Ploščo v cerkvi želi namestiti brez hrupa, kar bo težko in patriotska stran mu bo to lahko zamerila. Slovesnosti si sicer želijo tudi farani, vendar ne more biti preveč sijajna, ker bi presegla vaške moči. Obhajali jo bodo na binkoštni pondeljek. Finančno mu bodo pomagali dekanjski duhovniki. Policaji so mu povedali, da slovesnost ne sme izgledati kot demonstracija, zato je program zastavil tako, da ne bo nikogar žalil, bo pa hvalilno izpostavil Slomškovo dejavnost.

delavnici.⁸⁸ Izdelava glavnega spomenika za stolno cerkev je bila v teku. Zajec je ožjemu odboru predložil tri velike glave iz mavca, in ker je bil Slomšek na vseh »jako dobro zadet«, je že dobil naročilo za kip (za 2000 goldinarjev); posredovanje med odborom in umetnikom je prevzel Janez Bleiweis. Podobi primera »okvirje« v gotiškem slogu je v Gradcu izdeloval Schulz (za 2500 goldinarjev), ne iz viniškega kamna, ker je bil premehak, temveč iz obstojnejšega kamna, lomljenega v Grožnjanu (Grisignana) na Krasu v Istri. Preostali denar so namenili za izdajo Slomškovih spisov (izdajal jih je Lendovšek).⁸⁹

Postavitev spomenika

V skladu z odločitvijo občnega zbora naj bi izvršilni odbor zaradi ugodne cene kupil za spomenik belo-rumen kamen iz hrvaške Vinice, vendar so odborniki zaradi krhkosti materiala in odgovornosti pred slovensko javnostjo oklevali in povprašali Schulza za nasvet ter ga prosili, da bi znižal ceno. Mojster je res popustil pri ceni, predlagal pa je obstojnejši kamen iz istrskega Grožnjana, iz katerega izdelana arhitektura spomenika bi stala le 2500 goldinarjev. Odborniki so se zanj odločili 30. septembra 1876 in nato 21. oktobra 1876 sklenili pisno pogodbo, s katero se je Schulz zavezal, da bo za 2500 goldinarjev spomenik postavil do 31. julija 1877. Mojster je vso zimo marljivo delal. Njegov glavni pomočnik je bil neki koroški Slovenec, ki je kar tri mesece izsekaval in gladil gotski baldahin (*prekrasno gotiško krono*) nad nišo. Junija 1877 je odbor določil, kakšni naj bodo napisi na spomeniku: nemški naj kaže na Slomškove zasluge za mariborsko mesto, latinski za katoliško Cerkev, slovenski pa za domovino.⁹⁰ Schulz je delo že 28. julija 1877 dokončal, avgusta pa so spomenik začeli postavljati v cerkev.⁹¹ Dne 11. avgusta 1877 je predsednik cerkvenega konkurenčnega odbora Ferdinand Rast obvestil mestni svet, da Slomškovo »društvo« (odbor) pod predsednikom Glazerjem v pripravi na postavitev spomenika v prezbiteriju na svoje stroške izvaja gradbena dela. Mestni svet in cerkveni konkurenčni odbor o njih nista bila obveščena, izvajalec del Albert Jäger pa mestni oblasti tudi ni poslal načrta in proračuna. Ker so bile prezidave zidu že končane, in to brez škode za cerkveno ostenje, je Rast postavil mestni svet pred izvršeno dejstvo, zavaroval pa se je s taktičnim

⁸⁸ Nagrobna plošča iz kapele na starem mariborskem pokopališču je zdaj vzidana v stolnici, v kapeli sv. Križa oziroma t. i. Slomškovi kapeli, v katero so leta 1996 prenesli njegove posmrtnе ostanke, gl. VIDMAR 2009 (op. 5), str. 246; Igor FILIPIČ, Prenosi posmrtnih ostankov blaženega Antona Martina Slomška, *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. Stanko Lipovšek), Maribor 2009, str. 277, 282. Spominsko ploščo na Slomškovi rojstni hiši so nadomestili z novo, staro pa razstavili v hiši kot muzejski eksponat. Ponikovska plošča je ostala *in situ*.

⁸⁹ *Novice*, 34/40, 4. 10. 1876, str. 322, Bleiweisova pohvala, da je Zajec, čigar izdelek bo ustrezal vsem tehničnim zahtevam, Slomškov obraz tako zadel, da je *po njegovih mislih živemu ves podoben*, se je po ogledu mavčnih glav, izdelanih po treh različnih slikah, potrdila. *Zajic, česar slika ranjega škofa Wolfa v stolni cerkvi Ljubljanski pričuje odličnega mojstra, nam bo tudi Slomškovec spominek izvrstno stvaril.* Odbor je sklenil, naj Zajec takoj začne z delom in naroči kararski marmor. Ves spomenik bo stal 4500 gld. Slomšek bo torej kmalu dobil dostojen spomenik, razveseljivo pa je tudi, *da bode delo »domačega uma in dlana«*; prim. *Slovenski gospodar*, 10/44, 26. 10. 1876, str. 385–386.

⁹⁰ *Slovenski gospodar*, 12/40, 3. 10. 1878, str. 322, z navedkom, da je Schulz od 4000 gld znižal ceno na 3000 gld; prim. HRASTELJ 1962 (op. 5), str. 173–174.

⁹¹ *Slovenski narod*, 10/182, 11. 8. 1877, str. 4, obvestilo, da spomenik pravkar postavlja, in pohvala *Delo je krasno!*; *Slovenski narod*, 10/188, 19. 8. 1877, str. 3, obvestilo, da spomenik že stoji, Slomškovo podobo pa bo Zajec izdelal do novega leta; prim. *Slovenski narod*, 11/82, 10. 4. 1878, str. 3; *Slovenski gospodar*, 12/40, 3. 10. 1878, str. 322.

vprašanjem, kdo bo spomenik v prihodnosti vzdrževal.⁹² Akcija je zbudila hrup med mariborskimi Nemci. Župan Matthäus Reiser je hotel vse prepovedati, vendar je spomenik že stal na svojem mestu, *kder bo še videti, ko o teh gospodih že davno ne bo nobenega duha ne sluha na svetu!*⁹³

Arhitektura spomenika je bila torej dovršena, izdelava kipa pa se je zavlekla. Potem ko je Zajec osnutek približal Slomškovemu portretu in septembra 1876 odboru izročil izboljšani model, so mu 30. septembra zaupali naročilo kipa za 2000 goldinarjev, s pogojem, da sam priskrbi in plača marmor, ki mora biti kararski in prvorstne kvalitete (*marmo statuario*). Kip mora dostaviti v Maribor na lastno odgovornost, pomoč pri namestitvi v nišo spomenika pa mu bodo plačali posebej. Med odborom in umetnikom bo posredoval Bleiweis. Zajec bo kip dokončal v šestih mesecih po dobavi kamna. Pri slednjem pa se je zataknilo, saj ga kiparju kar tri mesece ni uspelo dobiti. V Pietrasanti blizu Masse in Carrare je sicer izvedel za velik blok čistega marmorja, ki bi ga bilo mogoče dobiti za okoli 700 florintov, če bi se polovica plačala takoj in polovica po povzetju, nastalo pa je vprašanje, kdo je porok za njegovo kvaliteto. Dne 3. januarja 1877 so na seji odbora sprejeli predlog kanonika Glazerja, da kot posrednika v Toskano pošljejo furlanskega, od 1857 na Štajerskem delajočega cerkvenega umetnika Tomaža Fantonija (1875 se je naselil v Konjicah), da tam izbere prvorosten kamen in v imenu odbora sklene nakupno pogodbo z jamstvom za kvaliteto.⁹⁴ Fantoni je od Zajca dobil natančne mere, se odpeljal v Pietrasanto pri Massi in pri podjetnikih Barsanti in Mazzei (Massei) kupil najfinejši marmor za 1200 lir (400 lir predujema in 800 po povzetju). Dne 27. januarja 1877 je odbor Fantonijevo nakupno pogodbo sprejel in odobril. Ker je bilo poslovanje z Italijani zapleteno, so marmor dostavili v Ljubljano šele 10. aprila 1877.⁹⁵ Dne 12. aprila je Bleiweis odboru sporočil, da so kamen pripeljali in da ga Zajec hvali.⁹⁶

Za izdelavo kipa je Zajec porabil dobro leto. Aprila 1878 je bil kip izklesan, sledilo je poliranje in čiščenje. Preden je umetnik odpeljal kip v Maribor, ga je ponudil na ogled v svojem ljubljanskem stanovanju; *Slovenski narod* ga je pohvali z besedami: *Podoba je izvrstno izdelana. Obraz je pokojnemu vladiki popolnoma podoben, ravno tako umetno je izdelana tudi oprava ali oblačilo, podobno zelo umetne so čipice na škofovej obleki. Izdelovanje podobe je mudilo domačega našega umetnika g. Zajca več nego leto in dan, ali bode mu služilo na čast, kajti razen doprsne podobe umrlega knezoškofa gospoda Antona Alojzija Wolfa, katera je postavljena v stolnej cerkvi ljubljanskej, nijsmo imeli prilike opazovati tako izvrstnega umetljnega dela domačega umetljnika, gospoda Zajca.*⁹⁷ Dne

⁹² NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 76. Ker mestna občina ne bo nosila nobenih stroškov, jo je Rast z opravljenimi gradbenimi deli le seznanil.

⁹³ *Slovenski gospodar*, 12/40, 3. 10. 1878, str. 322.

⁹⁴ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, korespondenca v zvezi z nakupom kararskega marmorja: pismo Lavoslava (Leopolda) Gregorca (Maribor, 13. marca 1877) glede are v višini 400 lir, pisma Tomaža Fantonija (Konjice, 6. januarja, 21. februarja, 6. marca 1877) o prevzemu naloge in dogоворih s podjetniki Barsanti in Mazzei (Massei). Dobavitelji so zanesljivi. V Pietrasanti imajo lepo hišo in nedaleč stran gradijo novo, v veliki delavnici žagajo marmor, zaposlujejo številne delavce, med njimi tudi umetnike in kiparje. Marmor morajo brez napak dostaviti na železniško postajo v Pietrasanti, železnica pa mora jamčiti, da ga bo brez poškodb dostavila v Ljubljano, kar je pri prvorstnem kararskem marmorju problem. Podjetniki so Fantoniju poslali nekaj skic marmornega bloka in cenik; *Slovenski gospodar*, 12/41, 10. 10. 1878, str. 330; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 76.

⁹⁵ Prim. *Novice*, 35/14, 4. 4. 1877, str. 112, poročilo, da je kamen prišel iz Italije »predvčerajšnjim« (!).

⁹⁶ *Novice*, 35/21, 23. 5. 1877, str. 170, poročilo, da Zajec kip že izdeluje in da je marmor tudi v notranjosti lep; *Slovenski gospodar*, 12/41, 10. 10. 1878, str. 330.

⁹⁷ *Slovenski narod*, 11/82, 10. 4. 1878, str. 3–4, z izrazito versko razLAGO, da so knjige evangeliji, drža desne roke pa izraz škofove ljubezni do varstvo mu izročenih vernikov; prim. *Novice*, 36/14, 3. 4. 1878, str. 111, s pohvalo: *Obraz je ves podoben živemu in vsa druga oprava je tako lično izdelana, da je bodo častitelji nepozabljivega knezoškofa*

6. Georg Hartl, F. J. Schulz, Franc Ksaver Zajec: Spomenik Antonu M. Slomšku, dokončan 1878,
stolna cerkev sv. Janeza Krstnika, Maribor

13. junija so kip naložili na vlak,⁹⁸ 17. in 18. junija pa ga je Zajec v mariborski stolnici postavil na predvideno mesto in bil nato za svoje delo tudi izplačan.⁹⁹

Slovesno odkritje spomenika

Potem ko je bil Slomškov spomenik v celoti dokončan, so se začele intenzivne priprave na njegovo odkritje. Premišljeno in v soglasju s škofov Stepišnikom so se odločili, da ga bodo svečano odkrili 24. junija, na god župnijskega zavetnika sv. Janeza Krstnika.¹⁰⁰ Ker je širši odbor že 11. januarja 1876 sklenil, da se bo ob tej priložnosti sestal, razdelil preostanek denarja in zaključil svoje delo, je predsednik čitalnice Kačič 21. junija 1878 mestnemu svetu najavil občni zbor članov odbora; nemški prevod, v katerem je bil odbor napačno preimenovan v društvo, je mestni svet izrabil za hudo šikaniranje in zahteval, naj mu predloži overovljeni program »neznanega mu« Slomškovega društva. Kačič je v odgovoru 22. junija sklic občnega zbora poskušal pravno utemeljiti, vendar ga je župan Matthäus Reiser kot nezakonitega prepovedal. Naslednji dan, 23. junija, je Kačič zadevo še natančneje pojasnil, župan pa se je na to odzval 24. junija zjutraj tako, da je ustavil delovanje čitalnice z utemeljitvijo, da je s pošiljanjem vabil na slovesnost in s sklicem občnega zbora prekoračila svoje pristojnosti, in hkrati c. kr. deželnemu namestništvu v Gradec poslal predlog, da se brez možnosti priziva razpusti. Obdolžil jo je nacionalne agitacije, češ da je na obsežnem teritoriju zbirala denar za spomenik in tega brez sporazuma z občino postavila v mariborsko mestno stolno cerkev, ki so jo bili zgradili nemški predniki in jo vzdržujejo nemški farani. Mesto, ki je dotej ohranjalo pretežno nemški značaj, zaradi političnega pomena Slomškovega spomenika in načina njegove postavitve (označil jo je kot brezobzirnost demonstrativno slovenskega značaja) ne more ostati ravnodušno. Slomšek je bil vendar katoliški cerkveni knez in ne slovenski narodni funkcionar, je pa res, da je podpiral slovenske težnje in da odtej vlada spor med štajerskimi Slovenci in Nemci.¹⁰¹ Da so Reiserja, ki je, medtem ko je očital nezakonitost odboru za Slomškov spomenik in čitalnici, hkrati sam predsedoval odboru za postavitev spomenika avstrijskemu mornariškemu admiralu Wilhelmu Tegetthoffu, vodili politični in ne pravni razlogi, je iz njegovih navedkov povsem očitno.¹⁰²

Svoj vročični gnev je župan Reiser, predstavnik nemškonacionalnih liberalcev, tik pred slovenostjo usmeril tudi na mestno stolno župnijo. V pismu, ki ga je odposlal dvajset minut pred začetkom slovesnosti, je župnika Matjašiča zaslišal, ali je cerkvena oblast dovolila, da so prireditelji odkritja spomenika vključili v program tudi slovesno mašo, o čemer županstvo ni bilo obveščeno. Ker odbor za Slomškov spomenik hoče dati slavnosti slovenski narodni značaj, ga kot predstojnik

gotovo srčno veseli. Gospod Zajic se je s tem delom zopet skazal umetnika.

⁹⁸ *Slovenski narod*, 11/135, 14. 6. 1878, str. 4; *Novice*, 36/25, 19. 6. 1878, str. 197.

⁹⁹ NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, blagajnik je kiparja izplačal šele, ko so odborniki preverili, ali je svojo nalogo izpolnil, in kip sprejeli; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 76.

¹⁰⁰ NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, s primerkom vabila na slovesno razkritje spomenika. Napoved velike slovesnosti ob odkritju Slomškovega spomenika je bila objavljena v: *Marburger Zeitung*, 17/59, 17. 5. 1878, str. 3; *Novice*, 36/25, 19. 6. 1878, str. 197, z obvestilom, da program napoveduje občni zbor in »besedo«. *Gotovo, da vsa Slovenija bode vsaj v duhu 24. junija zbrana v Mariboru!*; *Marburger Zeitung*, 17/75, 23. 6. 1878, priloga 1, vabilo k odkritju spomenika s programom slovesnosti (v slovenščini).

¹⁰¹ NŠAM, Zapoščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, korespondenca; *Slovenski narod*, 11/147, 29. 6. 1878, str. 2. Korespondenco med Kačičem in Reiserjem je podrobno predstavil BAŠ 1931 (op. 2), str. 77–79.

¹⁰² BAŠ 1931 (op. 2), str. 83.

politične oblasti opozarja, naj katoliški božji službi namenjena cerkev ne postane kraj političnih demonstracij, zato naj se omejijo samo na mašo, opustiti pa morajo vsakršno pridigo oziroma govor. Da se župan nikakor ni mogel sprizazniti s Slomškovim spomenikom v stolni cerkvi, kaže opozorilni dostavek, da bodo glede njegove dokončne odobritve sledili sklepi mestnega sveta in cerkvenega konkurenčnega odbora. Reiserjevo pismo je prispelo prepozno, da bi ga upoštevali, pa tudi sicer je s prepovedjo pridige daleč presegel meje svoje pristojnosti in grobo posegel na cerkveno področje.¹⁰³

Cerkvena slovesnost v praznično okrašeni stolnici je tako v celoti potekala po predvidenem programu. Najprej je bila na vrsti Kosarjeva pridiga v nemščini in slovenščini. Slavnostni govornik je poudaril, da so častilci Slomšku postavili dostenjen spomenik, čeprav si je sam želel le preprost grob, dejanje pa je argumentiral z retoričnima vprašanjema, ali si ni kot škof, ki je s prenosom sedeža lavantinske škofije mariborsko mestno cerkev povzdignil v stolno, zaslužil v njej častnega spomenika, in še, ali si kot »narodni« mož ni zaslužil javnega spomenika, dostenega njegovim delom. Z velikimi pohvalami je nato orisal njegove zasluge za Cerkev in narod. Obrazložil je tudi trojezične napise na spomeniku: nemški (*Dem Gründer des Bischofsitzes zu Marburg*) je bil vklesan z ozirom na stolno cerkev, v kateri se božja beseda oznanja v nemškem jeziku, latinski (*Antonio Martino Slomšek, ecclesiae egregio episcopo, pastori optimo*) kot službeni jezik Cerkve, slovenski (*Narodnemu buditelju, pisatelju in pesniku hvaležni Slovenci*) pa kot Slomškov materni jezik, ki zaznamuje njegovo narodno delovanje.¹⁰⁴ Z besedami *Ker tedaj ne moremo več tvojega prijaznega obličja gledati, vzvišeni dobrotnik naš! naj nas zanaprej vsaj tvoja podoba razveseluje*, je Kosar povabil dve deklici, da sta v spremstvu osemintridesetih tovarišic odstrli rdeče svileno zagrinjalo, s katerim je bil prekrit Slomškov kip in pred katerim je ležal lovrorjev venec.¹⁰⁵ Pridigi in odkritju spomenika je sledila slovesna peta maša (mašeaval je stolni prošt Franc Sorčič, škof Stepišnik pa je bil odsoten, ker se ni hotel izpostaviti). Šolska sestra Frančiška Grizoldova je za to priložnost Slomšku v čast zložila pesem, ki jo je kanonik Glazer dal natisniti in jo razdelil med navzoče.¹⁰⁶ Zbor v čitalnici je zaradi županove prepovedi odpadel. Gostje so odšli v Šramlovo gostilno, kjer so se nekateri udeležili tudi večernega koncerta.¹⁰⁷ Po županovem ukazu je bil na slovesnosti navzoč

¹⁰³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, šk. 62, XXXVI-C-21, korespondenca; *Slovenski narod*, 11/147, 29. 6. 1878, str. 2; *Slovenski narod*, 11/158, 13. 7. 1878, str. 2–3. Reiserjevo korespondenco z Matjašičem je podrobno predstavil BAŠ 1931 (op. 2), str. 79–80.

¹⁰⁴ Franz KOSAR, *Predigt gehalten am 24. Juni 1878 bei der feierlichen Enthüllung des dem hochseligen Fürstbischofe Anton Martin Slomšek in der Domkirche zu Marburg errichteten Denkmals*; Franz KOSAR, *Pridiga pri slovesnem razkritiji spomenika na čast prvemu knezu in škofu Mariborskemu Antonu Martinu Slomšku v Mariborski stolni cerkvi postavljenega, dne 24. junija 1878*. Kosarjeva pridiga v nemščini in slovenščini je bila natisnjena separatno, izvoda hrani NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 43, XXVIII-B-2, šk. 59, XXXV-2. V nadaljevanjih jo je objavil *Slovenski gospodar*, 12/28, 11. 7. 1878, str. 225–226; 12/29, 18. 7. 1878, str. 234; 12/30, 25. 7. 1878, str. 241–242; 12/31, 1. 8. 1878, str. 249–250; 12/32, 8. 8. 1878, str. 257–258; 12/33, 15. 8. 1878, str. 266. Oglas o izidu pridige je objavil *Marburger Zeitung*, 17/85, 17. 7. 1878, str. 3. Kosar je v pridigi tudi omenil, da bi bili spomenik sicer lahko postavili že pred leti, vendar se je bilo v danih razmerah zares težko zediniti glede oblike in še težje glede prostora zanj. Zaradi odlaganja pa se je naložena glavnica tako povečala, da so lahko postavili lepši spomenik, ki stane kar 5000 goldinarjev.

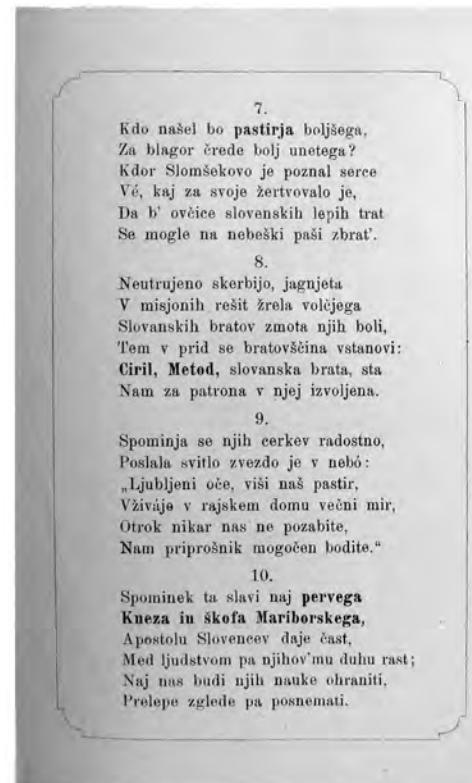
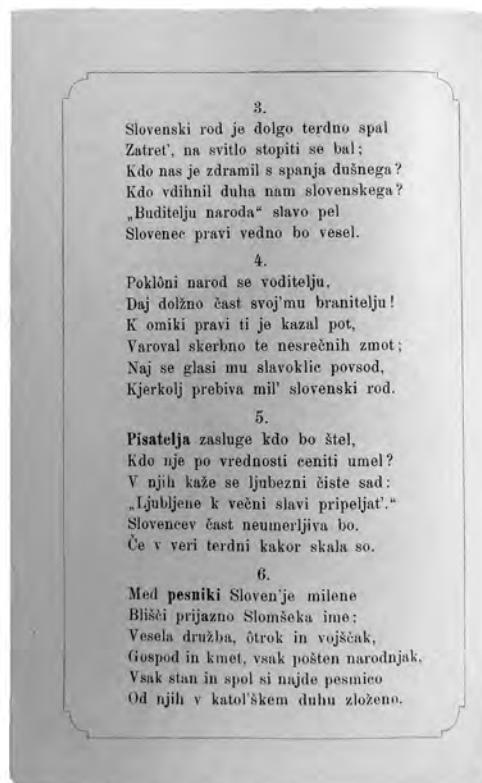
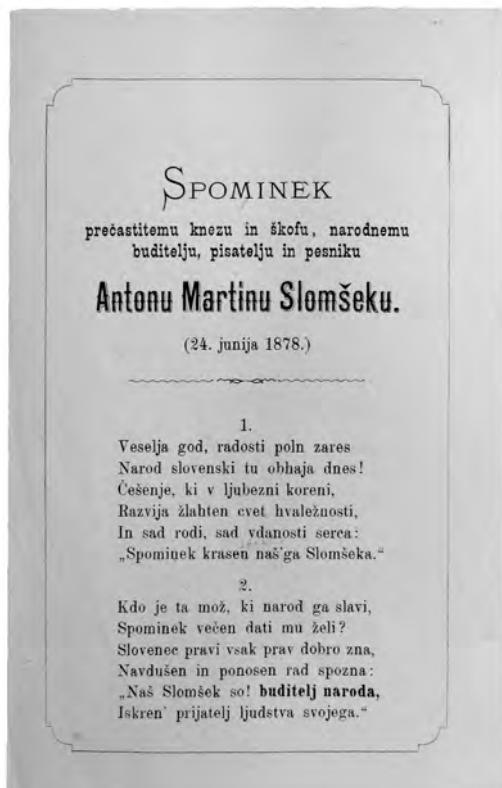
¹⁰⁵ *Slovenski gospodar*, 12/26, 27. 6. 1878, str. 212–213, z navedkom: *prikazala se je začudenim vernikom krasna, bela ko sneg, marmorska 5 ½ čevlja visoka podoba škofa Slomšeka*; *Slovenski gospodar*, 12/28, 11. 7. 1878, str. 226.

¹⁰⁶ [Frančiška GRIZOLD], *Spominek prečastitemu knezu in škofu, narodnemu buditelju, pisatelju in pesniku Antonu Martinu Slomšku (24. junija 1878)*. Izvod pesmi hrani NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2.

¹⁰⁷ *Slovenski gospodar*, 12/26, 27. 6. 1878, str. 212–213; *Slovenski narod*, 11/147, 29. 6. 1878, str. 2; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 78, 80.

7. Vabilo z dne 24. junija 1878 na slovesnost ob odkritju Slomškovega spomenika v mariborski stolnici

8-10. Pesem s. Frančiške Grizold, napisana za slovesnost ob odkritju Slomškovega spomenika dne 24. junij 1878 v mariborski stolnici

občinski uradnik Anton Pengov, ki je 25. junija 1878 sestavil poročilo, v katerem je ves potek lapi-darno in faktografsko popisal.¹⁰⁸

Na Slomškovi slovesnosti so se zbrali tako konservativno kot liberalno misleči Slovenci. Prišli so z vseh delov slovenskega ozemlja, pridružili so se jim rojaki z Dunaja, iz Zagreba in Karlovca. Zaradi bolezni je izostal Bleiweis, ki pa je poslal udeležencem pismo, v katerem je pouparil, da se bo po zaslugu odbora in umetnika Zajca ohranila Slomškova podoba prihodnjim rodovom. Ko je leta 1853 prijatelja Slomška zaprosil za njegovo lastno podobo, da bi jo objavil v slovenskem *Koledarčku*, mu je ta odgovoril, da nima nobenega dobrega portreta, zdaj pa ga je Zajec upodobil takšnega, kakršen je v resnici bil, z roko na srcu, v katerem je nosil *narod svoj ves čas svojega življenja*.¹⁰⁹ S tem je Bleiweis pouparil dve temeljni značilnosti kipa, tj. portretno podobnost in simboliko.¹¹⁰ O Slomšku in odkritju njegovega spomenika so pisali vsi slovenski časopisi, ki so ob tem nasproti nemškemu primatu izpostavljeni slovensko enakopravnost;¹¹¹ odzvalo se je tudi nemško, predvsem konservativno časopisje.¹¹² Čeprav so spodnještajerski Slovenci žeeli odkritje spomenika združiti

¹⁰⁸ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2. Pengov je poročilo za mestni svet sestavil v dveh delih. Pri opisu dopoldanskega sporeda je poimensko navedel navzoče znane osebnosti (narodnjake), Kosarjevo pridigo je označil kot duhovno, vedenje udeležencev pa kot dostojno. O popoldanskem delu je poročal, da so se udeleženci zbrali v gostilni in ob aplavzu publike peli različne slovenske pesmi idilične vsebine, pogovarjali so se o Slomšku, govorov in najavljenega velikega zborovanja ni bilo. Po tretji uri so se udeleženci razšli, okoli dvesto pa se jih je zbralo spet ob osmi uri na koncertu. Vse je teklo brez političnih tendenc, vsi so se obnašali primerno; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 78, 80.

¹⁰⁹ *Slovenski gospodar*, 12/26, 27. 6. 1878, str. 209–210. Ker je bilo narodno slavje prepovedano, Bleiweisovega pisma niso prebrali, ampak so ga objavili v časopisu. Bleiweis se je veselil spomenika možu, *katerega mati Slovenija šteje med najljubše sinove svoje*, o kipu pa je zapisal: *Čast in hvala pa gre tudi mojstru Zajcu, da je umetni njegovi roki obveljalo, postaviti nam ljubljenca našega pred oči tako, kakor je v življenji bil*. V zvezi s portretno prepoznavnostjo kipa je navedel besede, s katerimi mu je Slomšek izrazil zadrgo glede lastnega portreta: */.../ nimam nobenega prav dobrega portreta svoje osebe, zakaj tisti od leta 1847. ni dober in bi ne ugajal ne Vašim ne mojim priateljem, ker bila bi podoba, na kateri bi bil edini moj podpis, kakor Nemec pravi, "getroffen". Vsak bi rekel: tako ne izgleda naš Slomšek! Potrpite tedaj z menoj, da pridem do tega, da Vam morem poslati "ein wohlgetroffenes Portrait"*; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 81–82.

¹¹⁰ BAŠ 1931 (op. 2), str. 82.

¹¹¹ *Slovenski narod*, 11/144, 26. 6. 1878, str. 2; *Novice*, 36/26, 26. 6. 1878, str. 204, opis slovesnosti in postopkov mariborskega župana, s komentarjem *Mi pa gosp. c. k. notarju, ki svoj kruh med Slovenci in od Slovencev služi, na vsa usta povemo to, da so Slovenci prestali in preživeli Hune in Avare in od stoletja do stoletja ponavljanu zulum roparskih Turških čet, da pa pod starodavnim gesлом: »vse za vero, dom in cesarja našega« bomo tudi malenkostno iglično zbadanje tujih nam županov prenesli. Župani se menjajo, narod pa ostane*; *Slovenski narod*, 11/145, 27. 6. 1878, ki je pod naslovom *Anton Slomšek in policija* pisal o Reiserjevem nastopu tako ostro, da je bil zaplenjen; *Slovenski gospodar*, 12/26, 27. 6. 1878, str. 209, ki z Bleiweisom izraža veselje nad spomenikom. *Hvaležnost slovenskih rojakov mu ga je po blagodušnih darilih omislila, spretna dlan slovenskih umetnikov izvrstno izdelala, vstajna skrbljivost v ta namen odbranih mož srečno postavila*; *Slovenski narod*, 11/146, 28. 6. 1878, str. 3; *Slovenski narod*, 11/147, 29. 6. 1878, str. 2; *Novice*, 36/27, 3. 7. 1878, str. 212, z ostrimi pripombami na dogajanje in komentarjem na Slomškovo upanje, da kljub nadlogam pridejo boljši časi: *Nemogoče skor bilo bi takrat preblagemu vladiki misliti na to, da se po preteklu 16 let »svobodne ere« bode našel človek v Mariboru, ki bode zarad spomenika, ki mu ga je stavila pieteta slovenskega naroda, prepovedal celo vsako dalje delovanje čitalnice!! – še manj pa, da se mora še celo vprašanje rešiti: ali spominek visokospoštovanega višega duhovnega pastirja in še posebnega dobrotnika Mariborskega mesta sme ostati v mestni farni cerkvi ali ne? Za Bogal! kje neki smo? – smo li še v Avstriji ali že na Turškem? Zoper tako nedopadljivo postopanje župana Reisera vložil je dotični odbor pritožbo na više mesto; željno pričakujemo rešitve*; *Novice*, 36/29, 17. 7. 1878, str. 229, s poročilom, da deželno namestništvo Reiserjevega postopanja ni potrdilo, in pripombo: *Kako bo pa predrnzi dr. Reiser poravnal to, da je motil tako lepo nasnovano slovesnost? Je li tak človek (s)posaben za župana biti, ki v strasti svoji ne pozna meje svoje (o)blasti?*; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 82.

¹¹² Kratko poročilo o odkritju spomenika in županovih ukrepov proti »društvu« za Slomškov spomenik, ki naj bi bilo nelegalno, ter njegovih zahtevah za ukinitve mariborske čitalnice sta objavila: *Laibacher Tagblatt*, 11/145, 27. 6. 1878, str. 2; *Marburger Zeitung*, 17/76, 26. 6. 1878, str. 3.

z veliko narodno proslavo,¹¹³ to v mariborskih razmerah ni bilo mogoče, saj so morali program omejiti in udeležba ni mogla biti tako množična, je pa zato odkritje spomenika odmevalo v srcih vseh Slovencev *od Drave do Adrije, od Gorotana do Kolpe in Sotle*,¹¹⁴ ki so (tudi) s telegrami izražali svoje navdušenje in duhovno navzočnost.¹¹⁵

Pritožbe na županove prepovedi

Po slovesnosti, dne 26. junija 1878, je Kačič mestnemu svetu v Mariboru¹¹⁶ in c. kr. deželnemu namestništvu v Gradcu poslal pritožbo na prepoved seje širšega odbora za Slomškov spomenik in razpustitev čitalnice,¹¹⁷ škofijski ordinariat, ki je slovesno mašo v stolnici utemeljil liturgično, tj. s praznikom cerkvenega patrona, pa je pisno odklonil vmešavanje mestnega županstva in, glede »dokončne odobritve spomenika«, tudi cerkvenega konkurenčnega odbora, ker da finančno ničesar ne prispevata.¹¹⁸ Deželno namestništvo je postopalo pravno korektno: čitalnici je dovolilo nadaljnje delovanje, odboru pa likvidacijsko sejo.¹¹⁹

Odbor za Slomškov spomenik se je tako 23. septembra 1878 zadnjič sestal, izrekel zahvalo Glazzerju, Hartlu, Trstenjaku in Bleiweisu, izročil spomenik v last in varstvo stolne cerkve ter preostali denar razdelil na tri enake dele. Tretjino so namenili stolni župniji, ki je prevzela skrb za spomenike na Slomu, na Ponikvi, v mariborski stolnici in na mariborskem pokopališču, tretjino čitalnici za utemeljitev slovenske založbe in tretjino Mihaelu Lendovšku za natis Slomškovih izbranih spisov.

¹¹³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, koncepti sej odbora za postavitev spomenika 1878, s programom cerkvene in narodne slovesnosti; *Slovenski narod*, 11/102, 4. 5. 1878, str. 1–2, s pozivom, da je treba ob odkritju spomenika proslaviti Slomška ne samo kot škofa, torej v cerkvi, ampak tudi kot narodnega buditelja, z ljudsko veselico na prostem in koncertom v kaki veliki dvorani; prim. *Zgodnjina danica*, 31/30, 26. 6. 1878, str. 236–237, s tolažilno ugotovitvijo, da je sicer »nespodobno postopanje« mariborskega župana vendarle povzročilo, da je proslava potekala v Slomškovem duhu, tj. s cerkveno slovesnostjo in veselim druženjem, vendar brez javne veselice.

¹¹⁴ *Slovenski narod*, 11/142, 23. 6. 1878, str. 1.

¹¹⁵ *Slovenski narod*, 11/147, 29. 6. 1878, str. 2; *Slovenski narod*, 11/148, 2. 7. 1878, str. 2.

¹¹⁶ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, rekurz izvršilnega odbora na mestni svet s kratko predstavljivo historiata spomenika. Pobuda za spomenik ni prišla samo s cerkvene strani, ampak še bolj s svetne, ker je Slomšek toliko storil za prosveto slovenskega naroda. Tudi Maribor ne sme pozabiti zaslug, ki jih ima zaradi prenosa škofijskega sedeža. Takratni župan in mestni svet sta mu to priznala v zahvalnem pismu in zagotovila, da bo njegovo ime v Mariboru nepozabno. Mariborska čitalnica je v odbor za spomenik povabila tudi mestni svet, ki pa je sodelovanje odklonil. Vabilo za nabirkovo objavili v slovenskih in tudi nekaterih nemških časopisih. Primerek je dobila tudi mestna uprava. V vseh letih delovanja odbora niso storili nič nezakonitega. Spomenik je bil pred kratkim dokončan in odkrit. V Mariboru obstaja še en tak odbor, in sicer za postavitev Tegetthoffovega spomenika, na popolnoma enaki pravni podlagi. Na čelu tega odbora je župan. Tudi odbor za Slomškov spomenik se ne more smatrati za društvo. Če oblast v vseh letih njegovega obstoja ni videla nič nezakonitega, zakaj naj bi bila nezakonita zaključna seja razsirjenega odbora. Prosijo, da sejo, ki so jo 22. junija prepovedali, odobrijo; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 84.

¹¹⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 59, XXXV-2, rekurz izvršilnega odbora na c. kr. deželno namestništvo. Obrazložitev izpostavlja ljubezen slovenskega ljudstva do Slomška, čigar ime nosi globoko v svojem srcu. Odkritje spomenika ima zato za narodni praznik. Ker pa odbor z ozirom na nemško prebivalstvo v Mariboru ljudi ni hotel razburjati, se je pripravil praznika omejil le na slovesnost v cerkvi in na shod razsirjenega odbora. Ljudje s podeželja niso bili vabljeni. Župan je sejo prepovedal, čitalnico pa suspendiral. Čitalnica prosi, da se ji suspenz odvzame.

¹¹⁸ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek A. M., šk. 62, XXXVI-C-21, odgovor škofijskega ordinariata z dne 26. junija 1878, da je na dan cerkvenega zavetnika v stolni cerkvi vedno praznično bogoslužje in da mestni svet nima nobene pravice vmešavanja v cerkvene zadeve; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 84.

¹¹⁹ *Marburger Zeitung*, 17/83, 12. 7. 1878, str. 3; *Slovenski narod*, 11/160, 16. 7. 1878, str. 1–2; BAŠ 1931 (op. 2), str. 84.

Odbor je bil razpuščen ob koncu leta 1878, potem ko je bilo podano tudi revizijsko poročilo. Svoje delo je sklenil z besedami: *Šestnajst let po smrti blagega Slomšeka, trinajst let po ustanovitvi posebnega odbora, smo Slovenci svojemu neumrljemu domoljubu postavili spomenik, kakoršnega si je slavni mož zaslužil in mu ga je hvaležni narod pozrtvovalno postavil. Med tem ko vrli g. Lendovšek pripravlja uže 3. zvezek zbranih Slomškovih spisov za natis, naznanja na Slomu rojstni hiši vzidana slovenska plošča zibel ljubeznjivega Slomšeka, kaže na cink malana podoba v farni cerkvi najslavnijega Ponikvičana, razлага latinska plošča na starem pokopališču v Mariboru, da ondi počiva preblagi prvi škof mariborski in naposled v najlepši krasoti proslavlja glavni spomenik v stolni cerkvi utemeljitela škofijskega sedeža, velikega pastirja in iskrenega domoljuba. Na odličnem mestu, nasproti sedežu, kder je Slomšek sedel prvi škof [!], v obrisu prekrasnega gotiškega okvirja стоji velika, kot sneg bela, marmornata podoba Antonia Slomšeka, škofa, buditelja in pesnika slovenskega. Krasnejšega spomenika nima noben škof, noben narodnjak na Slovenskem.*¹²⁰

Slomškov spomenik kot likovno delo

Dunajski arhitekt Georg Hartl (Härtl) je Slomškov spomenik zasnoval v skladu z gotskim cerkvenim prostorom, v katerega je umeščen, in sicer kot nadaljevanje kamnitih gotskih sedilij z baldahinom (iz okoli 1400), ki so vzidane v južni steni prezbiterija ob velikem oltarju. Formalno je koncipiran kot nagrobeni spomenik,¹²¹ z vstavljenimi napisnimi ploščami iz črnega marmorja, s stebriči je razdeljen v tri segmente, sicer pa členjen in okrašen z značilnimi neogotskimi elementi, kot so slepe arkade, štirilisti, čašasti kapiteli z vegetabilnim okrasjem, križne rože in fiale. Središčni del je poudarjen z bogatim baldahinom, pod katerim so vklesane škofovskie insignije, v niši stoji Slomškov kip, nameščen na podstavku z njegovim imenom in pohvalo njegove škofovskе službe *Anton Martin SLOMŠEK. / Ecclesiae egregio episcopo, pastori optimo.* Na stranskih bazah je levo vrezan napis s kronogramom, ki sporoča letnico Slomškove smrti (1862) *LaVantInI eCCe saCer-Dos MagnVs!*, desno pa napis, ki označuje njegov narodni pomen *Narodnemu buditelju, pisatelju in pesniku, hvaležni Slovenci.* Stranska dela se zaključujeta s šilastim zatrepom z angelsko glavico in napisom *Series* (levo) *episc. Marb.* (desno), na osrednjih poljih so, skupaj z letnicami njihovega delovanja, zapisana imena škofov od Slomška do Držečnika,¹²² zaradi katerih spomenik imenujejo tudi nagrobnik mariborskih škofov. Nemški napis *Dem Gründer des Bischofsitzes zu Marburg*, ki je upošteval prisotnost Nemcev in rabo njihovega jezika v cerkvi ter se tako diplomatsko uklonil tedanji nacionalni problematiki, je zdaj odstranjen.

¹²⁰ *Slovenski narod*, 11/214, 18. 9. 1878, str. 4, napoved občnega zbora z navedkom, da je preostalo 900 gld; *Slovenski gospodar*, 12/52, 26. 12. 1878, str. 418–419, z obvestilom o občnem zboru 23. septembra 1878 in tam podanih poročilih. Od zbrane vsote je preostalo 867 fl 76 kr, 3 cekini in 5 zlatih frankov. Za pregledovalca računov sta bila izbrana Tomaž Rožanc in Janez Majciger, ki sta po pregledu 21. novembra 1878 stanje potrdila. Po odštetju stroškov za kiparja Zajca, za svečanost razkritja in organizacijo občnega zbora je preostalo 765 fl 36 kr. Preostanek (vsakemu 255 fl 12 kr) so razdelili med čitalnico, stolno župnijo in založnika. Ožji odbor (predsednik Ivan Kačič, odborniki Marko Glazer, Janko Sernek, Davorin Valenčak in (tajnik) Lavoslav Gregorec) je tako dokončal svojo nalogo in bil s tem razpuščen; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 85.

¹²¹ Za opis spomenika gl. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 36–37. Avtorica opozarja, da spomenik po konceptu spominja zlasti na angleške nagrobnike.

¹²² Na levi plošči so zapisani *Antonius Martinus Slomšek 1846–1862 / Jacobus Maximilianus Stepischnegg 1863–1889 / Michael Napotnik 1889–1922 / Andreas Karlin 1923–1933 / Joannes Joseph Tomažič 1933–1949;* na desni plošči pa je naveden samo *Maximilianus Držečnik / 1949–1978.*

11. Franc Ksaver Zajec: Anton M. Slomšek iz serije znamenitih Slovencev, 1869 oz. 1870, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana

12. Franc Ksaver Zajec (pripisano): Anton M. Slomšek, model za spomenik, 1875, Pokrajinski muzej, Maribor

Neogotsko arhitekturo spomenika je iz istrskega kamna obrtniško solidno izklesal graški mojster F. J. Schulz ob sodelovanju nekega koroškega Slovence, Slomškov kip, ki se podreja klasicističnim idealom, pa je iz kararskega marmorja izdelal slovenski akademski kipar Franc Ksaver Zajec, za katerega je naročilo predstavlajo pomembno umetniško nalogu.¹²³ Osnutek za kip je Zajec napravil ob koncu leta 1875,¹²⁴ Slomška pa je upodabljal tudi že pred tem. Leta 1869 je *Zgodnja danica* obvestila bralce, da je umetnik začel serijsko izdelovati celopostavne mavčne kipe slavnih rojakov (visoke 18 palcev, tj. ok. 45 cm), kar ima biti posebno lepo in znamenito delo; da je Slomška upodobil med prvimi,¹²⁵ je zaradi

¹²³ ŽITKO 1989 (op. 1), str. 36.

¹²⁴ *Slovenski gospodar*, 10/1, 1. 1. 1876, str. 2; *Slovenski narod*, 9/2, 4. 1. 1876, str. 3–4; *Novice*, 34/1, 5. 1. 1876, str. 6, z navedkom, da je izvršilni odbor za občni zbor pripravil tudi Zajčev 24 palcev visok model za 5,5 čevlja visok Slomškov kip; *Slovenski narod*, 9/6, 9. 1. 1876, str. 3.

¹²⁵ *Zgodnja danica*, 22/36, 3. 9. 1869, str. 286, obvestilo, da ima Zajec že izdelane kipe Vodnika in Slomška, v delu ima Baragov kip, na versto pridejo Knoblehar, Valvazor in morebiti Kos, želeti bi bilo tudi Vertovca; *Novice*, 28/8, 23. 2. 1870, str. 67, obvestilo o gipsastih celopostavnih podobah slavnih oseb, mdr. tudi Slomška, ki so visoke po 21 palcev, in sicer bronzipirane (po 3 gld), povoščene (po 4 gld) ali rumenkasto pobarvane (po 2 gld 50 kr); podobno sporočilo je objavila *Zgodnja danica*, 23/7, 18. 2. 1870, str. 56; prim. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 24.

13. Franc Ksaver Zajec (pripisano): Anton M. Slomšek, model glave za spomenik, 1876, Pokrajinski muzej, Maribor

škofovega narodnega pomena razumljivo, najbrž pa ga je k temu spodbudila tudi že nekaj let potekajoča akcija za njegov spomenik. »Slavnega rojaka« je predstavil precej preprosto, oblečenega v talar in moceto ter s knjigo v roki; primerek iz patiniranega mavca hrani Narodni muzej Slovenije.¹²⁶ Plastika le v osnovni drži spominja na Zajčovo spomeniško idejo, že popolnoma razvito pa kaže bronzipirani kip iz Pokrajinskega muzeju v Mariboru, doslej pripisan neznanemu kiparju,¹²⁷ ki ga lahko identificiramo z osnutkom za Slomškov spomenik (in ne kot njegov posnetek). Da gre za Zajčovo avtorstvo, potrjuje tudi podobna fiziognomija obrazov obeh kipcev, ki pa sta oba portretno zgrešena; prav na to pomanjkljivost je ob ogledu osnutka opozoril širši odbor za Slomškov spomenik, ki je zahteval, da mora kipar model izboljšati in doseči kar največjo sličnost s Slomškovimi portretnimi potezami.¹²⁸ Zajec je pripravil tri glave, izdelane po treh različnih

slikah, in jih izročil v presojo izvršilnemu odboru, ki je potrdil, da je Slomškov obraz dobro zadel.¹²⁹ Glava (poprsje), ki jo hrani mariborski Pokrajinski muzej in naj bi bila nastala po kipu v stolnici,¹³⁰ je bržkone le sprejeti model zanj. Med portreti, po katerih bi se bil Zajec lahko zgledoval, je najbližja litografija, izdelana in natisnjena v avstrijski tiskarni Lloyd v Trstu (objavljena leta 1863 v prvi Slomškovi biografiji, ki jo je spisal Franc Kosar, in v *Drobtinica*, 1876 pa v prvi knjigi Slomškovih zbranih spisov, ki jo je izdal Mihael Lendovšek),¹³¹ pred očmi pa je gotovo imel tudi oljni portret izpod čopiča Josefa Tunnerja iz mariborskega škofijskega ordinariata in najbrž tudi silhuetno risbo s tušem, ki jo je leta 1850 napravil Aleksander Nepocitec.¹³² Slomškov lik na prvih dveh upodobitvah spominja na njegovo fotografijo, ki jo je posnel Adolf Ost na Dunaju, domnevno šele leta 1862, zastavlja pa se vprašanje, ali je Zajec za predlogo imel na voljo tudi fotografijo samo. Najbrž ne, saj v poročilih o nastajanju kipa fotografija ni omenjena in morda v tem času celo sploh ni bila znana oziroma na razpolago.¹³³

¹²⁶ Slomškov kip, visok 54,5 cm (po velikosti sodeč gre za verzijo iz leta 1870), hrani Narodni muzej Slovenije pod inv. št. N 1155. Fotografski posnetek je iz fototečnega oddelka Narodne galerije; prim. Frančišek Ksaver Zajec, *Ljubljanski zvon*, 8, 1888, str. 189–190, z navedkom, da meniški portret škofa Slomška hrani tudi deželni muzej.

¹²⁷ Slomškov kip, visok 62 cm, hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inv. št. N. 303; gl. Sergej VRIŠER, A. M. Slomšek v likovnih delih, *Anton Martin Slomšek* (ur. Vili Vuk), Pokrajinski muzej, Maribor 1992, str. 73.

¹²⁸ Gl. op. 77; prim. BAŠ 1931 (op. 2), str. 75–76.

¹²⁹ *Novice*, 34/40, 4. 10. 1876, str. 322, z navedkom, da je končno določeno, da bo Slomškov kip izdelal Zajec; *Slovenski gospodar*, 10/44, 26. 10. 1876, str. 385–386; gl. tudi op. 89.

¹³⁰ Slomškovo poprsje, visoko 44,5 cm, hrani Pokrajinski muzej Maribor brez inv. št.; gl. VRIŠER 1992 (op. 127), str. 74.

¹³¹ Prim. *Novice*, 21/16, 22. 4. 1863, str. 126; *Zgodnja danica*, 29/29, 21. 7. 1876, str. 233. Izvod litografije hrani tudi Pokrajinski muzej v Mariboru.

¹³² Franc KOVAČIČ, A. M. Slomšek v slikah, *Kronika slovenskih mest*, 3/1, 1936, str. 19; VRIŠER 1992 (op. 127), str. 68–69.

¹³³ [Franc HRASTELJ], Slike škofa Antona Martina Slomška, *Družina*, 11/21, 1. 11. 1962, str. 166 (tipkopis v NŠAM,

14. Anton M. Slomšek, litografija avstrijske tiskarne Lloyd v Trstu

15. Josef Turner: Portret Antona M. Slomška, ok. 1860, Nadškofijski ordinariat, Maribor

16. Aleksander Nepocitec: Anton M. Slomšek, silhuetna risba s tušem, 1850, Nadškofijski arhiv, Maribor

17. Anton M. Slomšek na fotografiji Adolfa Ost., ok. 1860–1862, Nadškofijski arhiv, Maribor

18. Franc Ksaver Zajec: Anton M. Slomšek,
kip na spomeniku v mariborski stolnici, 1878

19. Franc Ksaver Zajec:
Anton M. Slomšek, kopija po kipu v
mariborski stolnici, ok. 1878, Muzej
krščanstva na Slovenskem, Stična

Slomškova celopostavna figura iz snežno belega kararskega marmorja je strogo frontalna in statična, razgibana le v rahlem kontrapostu, njen telesni volumen je zgoščen in sklenjen v enoten obris. Njeno slogovno izhodišče je v klasicizmu, oblikovana pa je izrazito realistično, tj. portretno verno in v stanovskem, do zadnjega detajla izdelanem oblačilu, opremljena je le z najnujnejšimi atributi, značajsko in čustveno pa okarakterizirana z mimiko in gibi. Gre torej za značilno historistično spomeniško shemo, ki sta jo uveljavila berlinski kipar Christian Daniel Rauch in dresdenski kipar Ernst Rietschel.¹³⁴ Na kipu je v primerjavi z osnutkom poleg večje portretne prepoznavnosti opaziti tudi nekaj manjših izboljšav v detaljih, npr. v postavitvi stebriča in knjig ter v nekoliko izrazitejšem kontrapostu. Umetnik je Slomška predstavil kot velikega Slovenca, rodoljuba in cerkvenega dostenjanstvenika, brez kakšnih svetniških aluzij, čeprav so ga ljudje že tedaj imeli za svetnika.¹³⁵ Njegovo škofovsko dostenjanstvo je označil s kornim oblačilom in pektoralom na prsih (mitra in pastora je zreducirana zgolj na simbol, vklesan nad nišo), njegovo dejavnost s knjigami na stebričastem podstavku, gorečnost in ljubezen pa z

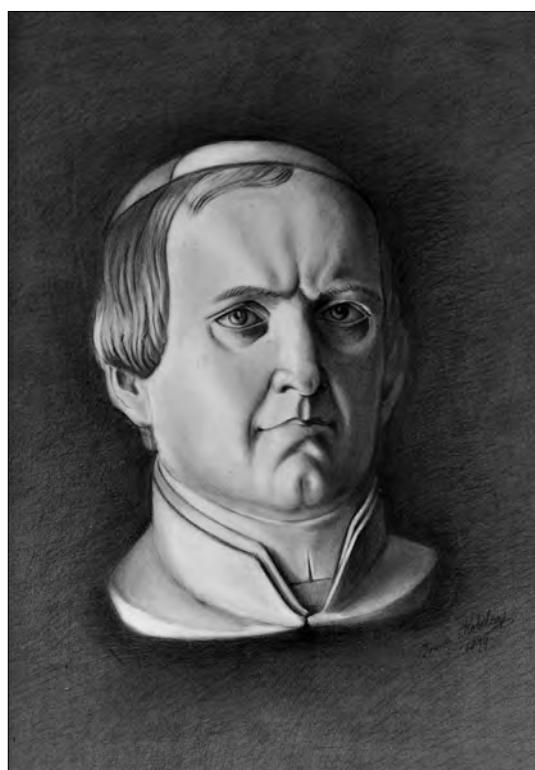
Zapuščine duhovnikov, Hrastelj Franc, šk. 10, 1 e), s pripombo, da Kosar v Slomškovi biografiji fotografije ni uporabil in niti omenil, saj naj bi jo na razpolago dobili šele pozneje.

¹³⁴ ŽITKO 1989 (op. 1), str. 30, 41.

¹³⁵ Na to kaže tudi pesem, ki jo je ob Slomškovi smrti zložil A. U. Okiški, kjer mdr. pravi: *Med množico je hrubre mož postave, / Čversto na tlaku zvikšanem stoji, / Blišči se zlati venec mu znad glave, / In jezik ljubeznivo govor;* gl. *Zgodnjina danica*, 15/29, 10. 10. 1862, str. 231.

20. Ivan Sojč: Anton M. Slomšek, mavčni relief, 1924, preddverje škofjskega ordinariata, Maribor

21. Ivana Kobilca: Anton M. Slomšek, risba s svinčnikom in kredo, 1879, Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična

rahlo romantično patetično gesto, tj. z desnico, položeno na srce.¹³⁶ Tako je s preprostimi realističnimi sredstvi, brez dodatnih alegorij, simbolično izrazil osnovno sporočilo spomenika, tj. Slomškov pomen za slovenski narod,¹³⁷ po čemer se spomenik tudi bistveno razlikuje od nagrobnika.

Še preden je bil original za spomenik v mariborski stolnici povsem dokončan, je Zajec začel serijsko izdelovati in prodajati njegove 22 palcev visoke mavčne in glinene posnetke, ki so prav tako kazali *izvrstno portretno podobnost*,¹³⁸ lep primerek iz mavca hranijo v Muzeju krščanstva na Slovenskem v Stični.¹³⁹ Zajec je pričakoval veliko naročil, iz česar je mogoče sklepati, da naj bi bil kipec svojčas na Slovenskem precej razširjen. Tako kot njegov prvi serijski se je tudi ta kipek škofa Slomška uvrstil v »galerijo« slavnih mož, katerih podobe naj bi krasile dom vsakega rodoljubnega, narodno zavednega Slovenca.¹⁴⁰

¹³⁶ Prim. op. 109.

¹³⁷ Za kip gl. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 36–37, 41, 64; ŽITKO 1996 (op. 1), str. 15, 110–111.

¹³⁸ *Slovenski narod*, 10/275, 1. 12. 1877, str. 3, s pripombo, da bo marmorna podoba izdelana do februarja 1878; *Novice*, 35/49, 4. 12. 1877, str. 393, obvestilo, da je Zajec po kipu, ki ga izdeluje za mariborsko stolnico, napravil tudi gipsaste in glinene 22 palcev visoke kipce za prodajo. Enega izmed njih je pred tednom dni v Mariboru pokazal odboru. Ker z embalažo vred stane le 4 gld, pričakuje, da bode na stotine teh podob šlo po vsem Slovenskem, kjer je ime Slomškovo z zlatimi pismenkami zapisano v zgodovini naroda našega.

¹³⁹ Nataša POLAJNAR FRELIH, *Zgodovina krščanstva na Slovenskem. Vodnik po stalni razstavi*, Stična 2003, str. 134. Slomškov kip, ki ga je štolski muzej pridobil v last, ima inv. št. SVM 2111 in je visok 59 cm.

¹⁴⁰ Prim. *Novice*, 39/49, 7. 12. 1881, str. 398, ki v zvezi z Bleiweisovo podobo priporoča, da lepšega kinča ni za na omare ali nad knjižnice postaviti, kakor so kipi slavnih mož; prim. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 25.

Zajčev stolnični Slomšek je s svojo realistično pojavnostjo spodbudil tudi druga umetniška dela. Po njem se je mdr. zgledoval Ivan Sojč, kar najočitnejše razkriva njegov relief v preddverju škofijškega ordinariata v Mariboru (1924).¹⁴¹ Zanimiv odmev zasledimo tudi v slikarstvu. Le leto po razkritju spomenika, leta 1879, je Slomškovo glavo s svinčnikom in kredo na temnem ozadju na papir narisala Ivana Kobilca;¹⁴² plastično, kot relief oblikovano podobo bi sicer mogla posneti po objavljeni litografiji (fotografija najbrž tedaj še ni bila v razvidu), navdih zanjo pa je bil očitno kiparski (morda celo ena od glav, ki jih je odboru predložil kipar Zajec).

Nacionalni pomen Slomškovega spomenika v stolnici

Slomškov pomen za Slovence je bil tolikšen, da ni mogel ostati brez javnega obeležja, kakršna so v drugi polovici 19. stoletja začeli postavljati v čast za narod zaslužnim velikim možem. Misel na spomenik se je pojavila kmalu po Slomškovi smrti, saj so bile njegove zasluge za kulturni napredok naroda in za združitev štajerskih Slovencev s prenosom sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor splošno znane in priznane. Pobudo za spomenik je dala necerkvena organizacija, tj. čitalnica (Slomšek je bil eden njenih najpomembnejših članov),¹⁴³ vendar so se v njej izrazale tako težnje civilne družbe kot tudi narodno zavedne duhovščine.¹⁴⁴ Z narodnostnega vidika je pomembno, da so jo idejno in materialno podprli vsi Slovenci, tako da akcija ni imela le regionalnega (štajerskega) značaja, ampak je bila nacionalna in vseslovenska. Bila je tudi nadideološka, saj so jo podprli tako konservativno kot liberalno usmerjeni, ki so politično pripadnost podredili narodnim interesom in nastopili složno. Pobudniki so hoteli postaviti spomenik na javnem prostoru, politična situacija, v kateri so se Slovenci morali boriti za svoje temeljne pravice, pa je bila v nemško-liberalno usmerjenem Mariboru tako naostrena, da bi bila postavitev na javnem trgu nemogoča. Propadla je celo ideja, da bi spomenik dobil javnosti vidno pozicijo pred cerkvijo sv. Alojzija, čemur so ob formalnih gotovo botrovali tudi politični vzroki. Zaradi težav so se naposled odločili za mestno cerkev, ki jo je Slomšek povzdignil v stolnico in v njej kot prvi škofoval, opustili pa alternativno možnost, da bi spomenik namestili v Alojzijevo, t. i. slovensko cerkev, kar bi seveda zožilo njegov pomen. Ker so imeli Nemci mestno cerkev za svojo, radikalni nemški liberalni struji tudi to ni bilo po volji in je obstoj spomenika v njej ogrožala. Tako je bilo v konkretnih razmerah pozicijo slovenskega škofa Slomška treba braniti celo v »njegovi« stolnici. Glede namestitve v cerkvi je bilo več predlogov, izbrali pa so prezbiterij kot hierarhično najuglednejši del, in sicer prostor nasproti škofovskega sedeža, kar je imelo tudi simbolično konotacijo. Hkrati so mislili tudi že na bodoči prenos njegovih telesnih ostankov v kripto prezbiterija, s čimer naj bi spomenik poleg formalne podobe dobil tudi konkretno nagrobniško funkcijo, pozneje razširjeno še na druge lavantinsko-mariborske škofe.

Lokacija religioznega značaja je bila za Slomška kot cerkvenega dostojanstvenika sicer primerna, vendar bi bila za spomenik, s katerim naj bi bil prvenstveno poudarjen njegov narodni pomen (dejansko je šlo za likovno kanonizacijo ene osrednjih oseb slovenske nacionalne prebuje), ustreznejša javna

¹⁴¹ VRIŠER 1992 (op. 127), str. 70, 73.

¹⁴² Nataša POLAJNAR FRELIH, Anton Martin Slomšek in njegov portret, delo slikarske Ivane Kobilce, *Rodna gruda. Revija za Slovence po svetu*, 45/10, 1998, str. 14. Risbo (58 x 42 cm) hrani Muzej krščanstva na Slovenskem v Stični pod inv. št. S 283.

¹⁴³ Novice, 20/40, 1. 10. 1862, naslovница.

¹⁴⁴ Prim. ŽITKO 1989 (op. 1), str. 36.

22. Marjan Drev:
Spomenik Antonu M. Slomšku,
1991, Slomškov trg, Maribor

postavitev, ki pa ji večinsko nemški mestni svet ni bil naklonjen. V stolnici, ki je niso pojmovali kot javni prostor, kakor je očitno tudi iz samega dogajanja, je dobil cerkveno obeležje, treba pa je poudariti, da njegova javna funkcija s tem ni bila izključena. Javne vloge se je očitno zavedela tudi mestna oblast, ko se je začela zoperstavljati celo že postavljenemu spomeniku, saj je z njim stolnica (»nemška« cerkev) in prek nje simbolično celotna lavantinska škofija dobila viden slovenski nacionalni pečat. Potreba po Slomškovem javnem spomeniku v Mariboru pa je seveda ostala in bila pozneje večkrat izražena.¹⁴⁵

Uresničitev Slomškovega javnega spomenika

Ideja o Slomškovem javnem spomeniku v Mariboru je vidneje oživela v obdobju med obema vojnama. Leta 1922 je mariborski kipar Ivan Sojč pripravil osnutek za monumentalen, škofa »dostojen« spomenik, ki naj bi predstavljal Slomška z rajajočimi otroki pred krajinskim ozadjem kot aluzijo

¹⁴⁵ Braco ZAVRNIK, *Anton Martin Slomšek*, Ljubljana 1990 (Znameniti Slovenci), str. 189.

na njegovo pesem *Preljubo veselje*. Pobudniki so delo ocenili kot *vredno popolnega priznanja*, pripravljali so odbor, ki naj bi zbiral denarna sredstva, v propagandne namene pa izdal razglednico z reprodukcijo osnutka,¹⁴⁶ vendar do uresničitve ni prišlo.¹⁴⁷ Ko so leta 1936 v Mariboru pripravili velike slovesnosti, t. i. Slomškove dneve, da bi pospešili postopek za Slomškovo beatifikacijo, je postala misel na javni spomenik še močnejša. Kiparko Karlo Bulovčevevo je tako navdihnila, da je (v upanju na naročilo) izdelala in v Mariboru razstavila okoli tri metre visok mavčni model za kip škofa Slomška z dečkom, ki ga poučuje. Kip naj bi odlili v bronu oziroma izklesali v kamnu; akcija zanj je sicer stekla, ni pa obrodila sadu, niti potem ne, ko je leta 1939 z ureditvijo Stolnega (zdaj Slomškovega) trga postavitev spomenika postala znova aktualna.¹⁴⁸ Kot politično prioritetna jo je namreč izpodrinila akcija za spomenik kralju Aleksandru (na Trgu svobode), katerega uresničitev pa je preprečila druga svetovna vojna.¹⁴⁹ Po njej politična atmosfera misli na Slomškov spomenik dolgo ni bila naklonjena. Šele ko so v Mariboru obeležili spomin generala Rudolfa Maistra, ki je nacionalno osvoboditev mesta lahko izpeljal le na osnovi Slomškovega prizadevanja za utrditev slovenstva na omenjenem področju,¹⁵⁰ je ideja o javnem spomeniku, hkrati z napredovanjem postopka za Slomškovo beatifikacijo, leta 1988 spet zaživela.¹⁵¹ Leta 1989 so razpisali natečaj za Slomškov spomenik, ki naj bi izražal »portretnost in realistično spoznavnost«; 1991 je bil javni spomenik končno realiziran, s tem pa *poravnан star dolг mesta Maribora do ене najmarkантнейшіх osebnosti njегове zgodovине*.¹⁵² Monumentalni kip škofa Slomška na trgu pred mariborsko stolnico je v stilizirani, portretno prepoznavni formi izdelal kipar Marjan Drev.¹⁵³

¹⁴⁶ Straža, 14/79, 12. 7. 1922, str. 4. Kipar je predstavil Slomška, sedečega na obronku zemlje v spremstvu treh rajočih otrok, reliefno ozadje z gozdom in zahajajočim soncem pa je oblikoval kot aluzijo na Slomškovo pesem, katere prvi verz *Preljubo veselje, oj kje si doma*, je bil zapisan na podstavku.

¹⁴⁷ Različica Sojčevega kipa, ki predstavlja Slomška z Blažetom in Nežico, je nekdaj krasila Slomškov dom v Slovenski Bistrici, pozneje je bila prestavljena v tamkajšnjo cerkev sv. Jerneja in napisled na trg.

¹⁴⁸ Špelca ČOPIČ, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000, str. 342–343. Bulovčevi je za figuro Blažeta poziral Angelos Baš. Mavčni model, sicer predviden za ljubljansko galerijo (VRIŠER 1990 (op. 38), str. 5), je od umetnice prešel k trgovcu Mediču, od njega pa ga je odkupil Pokrajinski muzej v Mariboru. Model so odlili v bron šele leta 1996, postavili pa so ga pred opatijsko (zdaj škofijsko) cerkev v Celju.

¹⁴⁹ VRIŠER 1990 (op. 38), str. 5.

¹⁵⁰ VRIŠER 1990 (op. 38), str. 5.

¹⁵¹ ČOPIČ 2000 (op. 38), str. 343.

¹⁵² VRIŠER 1990 (op. 38), str. 5; za spomenik gl. tudi Sergej VRIŠER, Nekaj misli ob Slomškovem spomeniku v Mariboru, *Dialogi*, 27/10, 1991, str. 58–60; Sergej VRIŠER, 125 let dolga pot do spomenika, *Anton Martin Slomšek, prvi mariborski škof, narodni buditelj, vzgojitelj in pisec, 1800–1862* (ur. pripravljalni odbor, zadolžen za prireditev ob odkritju spomenika škofu A. M. Slomšku), [Maribor 1991], str. 1–2.

¹⁵³ Za informacije, posredovanje knjižničnega in arhivskega gradiva, fotografiske posnetke in dovoljenja za objavo se zahvaljujem dr. Valentini Bevc Varl (Pokrajinski muzej Maribor), mag. Mateji Breščak (Narodna galerija Ljubljana), župniku mag. Alojziju Kačičniku (Ponikva), mag. Tomislavu Kajfežu (Narodni muzej Slovenije), dr. Faniki Krajnc-Vrečko (Teološka knjižnica Maribor), kanoniku Janezu Lesniki (Maribor), Jassmini Marijan (Narodna galerija Ljubljana), mag. Nataši Polajnar Frelih (Muzej krščanstva na Slovenskem v Stični), Ireni Porekar Kacafura (Pokrajinski muzej Maribor), dr. Vlasti Stavbar (Univerzitetna knjižnica Maribor), mag. Lilijani Urlep (Nadškofijski arhiv Maribor) ter sodelavcem mag. Andreju Furlanu, dr. Barbari Murovec in dr. Blažu Resmanu.

The “Public” Monument of Anton Martin Slomšek under the Shelter of Maribor Cathedral

Summary

The monument of the Lavantine bishop, national visionary, religious and pedagogical writer and poet Anton Martin Slomšek (1800–1862) in the presbytery of Maribor Cathedral communicates with the observer with quiet dignity. In great contrast, however, the monument’s history is very dramatic. Slovenians planned to erect this statue, in honour of an important and well-deserving church authority, as a national monument, uniting the goals of civil and ecclesiastical society, in a public square. However, due to the unfavourable attitude of the German-liberal municipality of Maribor, the monument was housed inside the church; although the town authorities attempted to banish it even from there.

In 1931, the Slomšek monument was discussed thoroughly in a fundamental study by Franjo Baš. Baš presented the socio-historical and especially political context of the monument and its erection, which is documented in detail in archival sources and newspapers. He provided a thorough insight into the social circumstances in Styria at the time when Slovenes began to declare their national and political tendencies. While Sonja Žitko made the first detailed art-historical analysis of the monument, it was, on the whole, only briefly mentioned by Slomšek’s biographers and researchers of Maribor Cathedral. Hitherto, however, it has not been discussed comprehensively.

At the time of the rapid awakening of the nation after 1848, when the political programme “United Slovenia” was formulated and when Slovenes began their search for national, cultural and political identity, they strove for the construction of the first public monuments to eminent national figures. Slovenes were obstructed in their efforts by the political circumstances of the Habsburg monarchy, for which the national question had, by then, become increasingly important. Therefore, at first, only memorial plaques and tombstones were erected (for example France Prešeren’s memorial plaque in 1852, and Simon Jenko’s memorial plaque in 1873). Only from the late 1880s onwards, were they able to compete with the monarchic public monuments erected in Slovenia by German groups. Thus, for example, the first national figural public monument in Slovenia, the monument of Valentin Vodnik in Ljubljana, which Slovenes had strived for since the 1850s, was erected as late as 1889. The monument of Anton Martin Slomšek was planned before the Vodnik monument, but since, due to the political problems, it was erected in a church instead of a public square, its form came closer to that of a tombstone. Thus, in terms of typology, it remained a tombstone (with the ambition to be a monument), although it surpassed the others with its monumental concept and, above all, through the depicted figure. With the figure, the sculptor managed to express the fundamental idea, i.e. to honour Slomšek as a national visionary, an idea which was, nevertheless, slightly impeded due to the type of monument.

The distinctly nationalist campaign for the erection of Slomšek’s monument, which went on for thirteen years, clearly reveals the struggle of the Slovenes with the German groups at the time when the German liberal government became increasingly nationalistic. In Maribor, national relations became tense under Mayor Matthäus Reiser (1870–1882), who, during his mayoralty, started to implement German national principles. As German liberals acted against the Church as well as against Slovenes, there was an urgent need for unity amongst Slovenes. After the clash, which emerged at the parliamentary elections and halted the Slomšek monument project for some time, and despite different ideas regarding the monument, Slovenes managed to unite and this finally resulted in the realisation of the project. The idea for the Slomšek monument originated in a common sense of patriotism and national consciousness, which drew conservative and liberal Slovenes together.

This article emphasises the national significance of the monument of Anton Martin Slomšek and the question of its public erection, or better, its public function in the church interior. It upgrades the existing research on this monument with new information from archival sources and newspapers, and in reference to artworks, which have not yet been analysed in this context. The hitherto prevailing chronological approach is, in the article, supplemented with an art-historical approach.

The official initiative for the construction of the monument came in 1865 from the Maribor Reading Club. On 24 September a large ceremony was organised to honour Slomšek and the proceeds raised on this occasion, together with donations (among the donors was Slomšek's friend, the former Maribor mayor Othmar Reiser), went towards the project as an "initial sum". The Reading Club established a special executive (reduced) board, which was supposed to comprise six members, but, since Maribor town council refused to take part in the project (arguing that the erection of the monument was not a municipal matter), the board only included two representatives of the Reading Club and two representatives of the Lavantine Diocese. The board was presided over by the current president of the Maribor Reading Club. The decisions of the board were confirmed by the extended board, which included every Slovene dean, all the presidents of Slovene reading clubs, Slovene newspaper editors and deserving patriots. This ensured a well organised propaganda campaign, as well as an information and fund-raising network spread across the entire Slovenian territory. In December 1865 the executive board issued a special call in which all Slovenes were invited to donate money for the monument, which would extol Slovene culture as well as stand as a symbol of gratitude to the man responsible for the Slovene nation's progress. The diocesan ordinary's office permitted donations to be raised in all Lavantine churches and asked other Slovenian dioceses for financial support. In the first year, just under 3000 florins were raised. To increase the response from Maribor citizens, the Maribor society of Catholic women was invited to participate, which, led by Countess Brandis, also raised funds among German groups.

During the fundraising, the members of the board sought an appropriate location and form for the monument. Several options were found in the nearby city of Graz, but the selection of the most appropriate one, of course, depended on the location. The location, however, caused many difficulties for those responsible for the erection of the monument. Since the responsible doubted that pro-German liberal town authorities would allow the monument to the national visionary to be placed in a public space and since Maribor did not have a public square which could host the statue (the only two squares in the town were the Main Square with Straub's Plague Column and St. Florian Square (today Castle Square) with St Florian's Column, whereas the vicinity of cathedral was occupied with gardens and buildings), the suggestion of Joseph Ulaga prevailed at the meeting which took place on 16 January 1867. For the location of the monument, Ulaga proposed an ecclesiastical space, although the members of the Reading Club insisted that it should be placed in a public place. More precisely, Ulaga had in mind the courtyard in front of the Church of St Aloisius. Ulaga's solution, which obviously sought to place the monument under the auspices of the Church, was accepted by the extended board. After Maribor stone mason M. Krischner made a design that proposed the construction of the monument in the axis of the main entrance to the church, the members of the board (since the location was owned by the Religious Fund) asked for the permission of the provincial deputy in Graz on 20 April 1868. They provided several arguments in support of the planned location. The request to the deputy was supposed to be confirmed by the diocesan consistory, which, however, did not agree with the closure of the main entrance and suggested as a possible solution the placement of the monument on two columns above the church door. The final draft was to be approved by the extended board, however, no data, can be found on their planned meeting. The idea of placing Slomšek's monument in front of the Church of St. Aloisius, a plan that did not even have the complete backing of the municipality, was finally dropped. Due to a misunderstanding,

diocesan board member Jožef Ulaga resigned from his position as a board member and the activities of the board began to come unstuck. This was, above all, due to the political atmosphere following the onset of dualism, when the Styrian Slovenes engaged all their efforts in various cultural, economic and political organisations. When the monument project was interrupted, the idea was floated to stop the erection of the monument entirely. Božidar Raič suggested that the raised funds be used for a Slovenian printing house in Maribor.

The monument became topical again in 1872, when, after the death of Matija Prelog, Janko Serneč took over the position of cashier and deposited the funds into the Maribor Savings Bank. On behalf of the editorial board of *Slovenski gospodar*, Ulaga responded to this move. With regard to the sufficient funds (around 4700 florins) and the problem of delays in erecting monuments, Ulaga demanded that the executive board begin work. The people of Ponikva took advantage of the temporizing of the citizens of Maribor, and again offered the authorities the suggestion made by Ponikva parish priest Davorin Trstenjak, who, in December 1862, had offered to build a memorial chapel to Slomšek next to the house of his birth in Slom.

The times, however, were not in favour of the struggle to realise the erection of Slomšek's monument. Namely, the majority of Slovene organisations were destroyed in the conflict between the conservative and liberal circles during the 1873 parliamentary elections. In 1874, the Maribor Reading Club was brought almost to its knees and the question of what would happen to the funds raised for the monument cropped up, since the monument board's treasury was closely connected to that of the Reading Club. As per the rules, in case of the Reading Club's dissolution, all its property – including the Slomšek monument funds – would belong to the Yugoslav academy in Zagreb. The question of the funds was raised by Ulaga, after Serneč re-deposited them to the Maribor Discount Bank. Ulaga protested against these arbitrary operations and demanded a meeting of the extended board, which would see to the formation of a proper executive board, capable of fulfilling its tasks.

Together with the Reading Club, the struggle for the monument was revived with the election of a new president, Janko Pajk, and the help of an extremely active board member, Marko Glazer. The following activities were supported by a new atmosphere, caused by an agreement between both political sides, which became increasingly strong under the serious pressures from the regime and was revealed directly in the unity of the conservative and liberal members of the board. On 4 November 1874, the board decided that memorial plaques (above Slomšek's grave in Maribor, on the house of his birth in Slom and on his baptising stone in Ponikva) and an artistically designed monument would be commissioned with the raised funds (around 5300 florins including interest). They decided to place the monument inside the presbytery of Maribor Cathedral. When in April 1875 they invited interested members of the public to search for a proper location for the monument, some commented that the planned location of the monument was remote and claimed that the monument would spoil the view of the presbytery, rather than embellish it. Bishop Jakob Maksimilijan Stepišnik agreed that Maribor Cathedral was the most appropriate location, as he believed that selecting a public location would cause many problems, but, he nevertheless left the final decision to the board members, who finally decided on the presbytery at a meeting on 15 May 1875. On 11 May 1876, the selected location was confirmed by the extended board, which also approved the design of Georg Hartl and accepted an offer from the Graz sculptor F. J Schulz for the final completion of the architectural part of the monument (the stone, from the Croatian town of Vinica, was purchased for 1200 florins). For the sculpting of the bishop's portrait (made of Carrara marble purchased for 2000 florins) Slovene sculptor Franc Ksaver Zajec was selected out of five candidates (the other candidates were Gasser, Kundermann, Skelnicki and Schulz), on the condition that the model would be improved in portrait.

Owing to the fragility of Vinica stone, the executive board members later on decided to use, instead, the more resistant Istrian stone (from Grožnjan), as suggested by Schultz, with whom a contract for 2500 florins was signed on 21 October. His assistant, a Slovene from Carinthia, spent three months cutting

and smoothing the canopy above the niche. The works were finished on 28 July 1877, and in August the monument was placed in Maribor Cathedral. The necessary construction work in the presbytery was carried out by Albert Jäger; the city council was informed of it *post factum* by the president of the Church competition board, Ferdinand Rast. The Maribor Germans reacted loudly to this project. The mayor Matthäus Reiser wanted to prohibit the construction but, by then, the monument was already in the church. The only missing part was the statue, which took longer to build than planned. According to the contract, signed on 30 September 1876, Zajec, who had made a suitable portrait model, also had to source the high-quality Carrara marble. As he was not able to make the purchase, the board sent Tomaž Fantoni to Tuscany, a Friuli artist active in Styria. Fantoni purchased the finest marble in Pietrasanta near Massa. It was transported to Ljubljana in April 1877. Zajec spent more than a year making the statue. On 13 June 1878, he put it on a train to Maribor, and on 17 and 18 June the statue was finally placed in the niche of the monument in the cathedral presbytery.

The monument was unveiled on 24 June, when the Cathedral celebrated the name day of the patron saint St. John the Baptist. Affected by the conditions in Maribor, the board limited the solemnities to the church ceremony and a meeting of the extended board, which had been declared illegal by the mayor Matthäus Reiser. Reiser also suspended the Reading Club, accusing it of national agitation, as it was raising money for the monument on an extended territory and had placed it in Maribor Cathedral without the consent of the municipality. According to Reiser, the town could not remain indifferent due to the political significance of the monument and the manner of its presentation (the latter was referred to as a relentless demonstration of the Slovenes). Immediately before the ceremony, Reiser targeted the parish priest of the cathedral. He prohibited any kind of speech or sermon and announced that the town council and church competition board would decide upon the further existence of the monument in the church. Reiser's letter came too late to be taken into consideration. In addition, it exceeded Reiser's authority. The church ceremony thus took place according to plan. It started with a German and Slovene sermon on Slomšek's contribution to the Church and the nation (by dean Franc Kosar) and the unveiling of the monument, while the gathering at the premises of the Reading Club was cancelled due to the mayor's ban. The ceremony in Slomšek's honour was attended by conservative and liberal Slovenes from all the Slovenian territories. The unveiling of the monument was designated as a national holiday for Slovenes; due to the circumstances, they could not (were not allowed to) attend it en masse (so as not to make the ceremony appear like a national demonstration). But many expressed their support and spiritual presence (also with telegrams).

After the ceremony, the Reading Club issued a complaint against the mayor's ban, and the diocesan ordinary's office informed the town council that it had no legal authority to intervene with regard to matters of the church. The provincial deputy acted according to the law: the Reading Club was allowed to continue its activities, and the board approved a concluding meeting. Thus on 23 September 1878, the monument board had its final meeting and was dissolved at the end of the year.

Viennese architect Georg Hartl (Härtl) designed the monument of Anton Martin Slomšek in accordance with the Gothic church interior in which the monument was placed. His design comprises a continuation of the stone choir stalls with a baldachin, which are built into the south wall of the presbytery, next to the main altar. The monument has the form of a tombstone with black marble inscription plaques and columns dividing it into three segments. It is decorated with typical Neo-Gothic elements, such as blind arcades, four-foiled ornaments, chalice capitals with vegetative elements, finials and pinnacles. The central part is emphasised with an embellished baldachin, under which the bishop's insignia are engraved. Slomšek's statue, which stands on a pedestal with inscriptions consisting of his name and praise for his work (*Anton Martin SLOMŠEK. / Ecclesiae egregio episcopo, pastori optimo*), is placed in a

niche. The left side base contains inscriptions with the chronogram *La VantInI eCCe saCerDos MagnVs!*, revealing the year of Slomšek's death (1862), while on the right there is an inscription referring to his national significance: *Narodnemu buditelju, pisatelju in pesniku, hvaležni Slovenci*. The side parts end with a pointed gable with an angel head and inscription *Series* (left) *episc. Marb.* (right), while the central part consists of the names of the bishops from Slomšek to Držečnik, together with the years of their active service, as a result of which the monument is sometimes called the tombstone of Maribor bishops. The inscription in German: *Dem Gründer des Bischofssitzes zu Marburg*, which denoted the presence of Germans and the use of the German language in the church, and thus tactically deferred to contemporary national issues, has been removed.

The monument's Neo-Gothic architecture was made with relatively high artisan quality by Graz artist F. J. Schulz, with the cooperation of an unidentified Carinthian Slovene. Slomšek's sculpture, which follows classical models, was sculpted by Franc Ksaver Zajec from Carrara marble. For Zajec, this commission was an important artistic task. By the end of 1875, he made the model for the statue, which was not his first portrait of the bishop. In its 1869 issue, *Zgodnja danica* informed its readers that the artist had started the serial production of full figure plaster statues of famous Slovenes, among the first of which was Slomšek. Due to the bishop's national significance, this is not unusual. We can also assume that Zajec was encouraged by the project to build the Slomšek monument, which had started several years before. The "famous kinsman" was presented with a relatively simple portrait figure, dressed in a gown and mozzetta, and with a book in his hand. The patinated plaster statue is held in the National Museum of Slovenia. The plaster figure resembles Zajec's design for the monument only in its posture, while the fully developed version of the figure can be recognised in a bronzed statue located in the Regional Museum of Maribor, which has been hitherto attributed to an anonymous sculptor, but can be identified as the model for Slomšek's monument (and not its copy). That it is indeed Zajec's work is confirmed by the similar facial physiognomy of both figures, which in both cases fail to resemble Slomšek. Discrepancies in the portrait's features were also problems identified by the extended Slomšek monument board, which requested the sculptor to improve the portrait features of the model in order to achieve the greatest possible similarities to Slomšek's facial features. Zajec therefore made three models of the head, from three different pictures, and handed them to the executive board, which finally approved the work. The head (bust) in the Regional Museum of Maribor, which was hitherto believed to have been made after the sculpture in the Cathedral, is thus, most probably, the approved model for the final sculpture. Of the portraits which could have functioned as visual sources for Zajec, the closest one to the monument, is a lithography, made and printed in the Austrian Lloyd print house in Trieste. Zajec must have known the portrait by Josef Tunner in the Maribor ordinary's office and most probably also the silhouette ink drawing by Aleksander Nepocitec dated 1850. In these two portraits, Slomšek resembles the photograph taken by Adolf Ost in Vienna, supposedly as late as 1862. The question is whether Zajec also used the photograph itself. It is most likely that he did not as the reports describing the construction of the monument bear no mention of the photograph, and, in fact, at that time it may not even have been known about or available.

Slomšek's full figure portrait, made of snow white Carrara marble, is completely frontal and static, the movement of the figure is only revealed in a slight contrapost, its volume dense, with a solid outline. Its stylistic origins are classicistic, while its forms are distinctly realistic, i.e. portraying Slomšek's appearance as a bishop in a priest's garment in an extremely detailed way, with only essential attributes but at the same time highly personalised, with facial expression and gestures. The statue thus reveals a typical historicist monument design, which was developed by German sculptors Christian Daniel Rauch from Berlin and Ernst Rietschel from Dresden. Compared with the model, besides having better portrait features, Slomšek's statue also reveals several minor improvements in detail. The artist portrayed Slomšek as a great Slovene, patriot and church authority, without any allusions to saintly status, although people already considered him a saint by then. His position as a bishop was marked with choir dress and a pectoral (a mitre and cosier are reduced to a symbol, cut above the niche). Slomšek's work is presented with books

on a column-shaped socle, while his zeal and love are revealed in a gentle romantic pathetic gesture, with the right hand placed over the heart. With simple realistic elements and without the additional use of allegory, Zajec symbolically expressed the main message of the monument, i.e. Slomšek's significance for the Slovene nation, in which sense the monument also differs from tombstones.

Before the original statue for the Slomšek monument was completely finished, Zajec began the serial production of its miniature reproductions in plaster and clay. One such example is held in the Slovene Museum of Christianity in Stična. Such miniature figures of Slomšek were probably very popular at the time, as Slomšek's portraits were supposed to decorate the house of every nationally-conscious Slovene.

Zajec's statue of Slomšek in Maribor also influenced other artworks with its realism. Presumably the statue inspired Ivana Kobilca, who in 1879 made an extremely plastic drawing of Slomšek's head. Most apparent is Zajec's influence on sculptor Ivan Sojč, as seen in his 1924 relief in the ordinary's office in Maribor.

Slomšek's significance for Slovenes was so great that it was compulsory for his monument to be of the kind used in the second half of the nineteenth century to honour great cultural figures. As Slomšek's contribution to the nation's cultural progress and to the unity of Styrian Slovenes following the change of the seat of the Lavantine Diocese from St. Ändra in the Lavantine Valley to Maribor was widely acknowledged, the idea to construct a monument to him appeared soon after Slomšek's death. The initiative came from outside the church, i.e. from the Reading Club (Slomšek was one of its most important members). This gesture, however, reveals the efforts of civil society as well as those of the nationally-conscious clergy. From a national aspect, it was important that the idea was supported (including financially) by all Slovenes. The project was thus not explicitly regional (Styrian), but national and all-Slovene. It also transcended ideological differences, since it was supported by both conservative and liberal circles, who put their ideological affiliations to one side and worked together for the nation's benefit. The instigators wanted to erect the monument in a public space, but, due to the unfavourable political situation in German liberally-oriented Maribor, where Slovenes struggled for their fundamental rights, the erection in a public square would have been impossible. Furthermore, the suggestion to place the monument in a publicly visible location in front of the church of St. Aloisius was rejected for formal and, most probably, also political reasons. Due to the problems with finding a public location, the idea to use the interior of the town church, which had been promoted to a Cathedral by Slomšek himself (who was also the first bishop to work in it) was finally accepted while the other option, the so-called Slovene church of St. Aloisius, which would reduce the monument's significance, was dropped. As the Germans considered the town church to be their own sanctuary, radical German circles opposed even this decision and threatened the monument's existence. In these conditions, the position of Slovene bishop Slomšek had to be defended even in "his" Cathedral.

There were several suggestions regarding the location of the monument in the Cathedral. In the end, the presbytery was selected as the most distinguished place with regard to the hierarchy of the church interior, more precisely, the place opposite the bishop's seat, which also had symbolical connotations. At the same time, they also had in mind the possible transfer of Slomšek's remains to the crypt in the presbytery, which would, in addition to the formal, also give the monument a burial function, one that would subsequently be extended to other Lavantine-Maribor bishops.

Such a religious location was suitable for Slomšek as a church authority, but for this monument, which primarily honoured Slomšek's national significance, a public location would have been more appropriate. This idea was not favoured by the prevailingly German town council. Slomšek thus was given his monument in the cathedral which was, as was also revealed in the course of events, not considered a public space, although it needs to be emphasised that with this act his public function was not excluded.

Apparently, even the Maribor town council was aware of Slomšek's public significance, when it started to oppose the already erected monument, on the grounds that it gave the cathedral (formerly a 'German' church), and with it symbolically the entire Lavantine Diocese, a visual Slovenian national note. The need for a public monument to honour Slomšek, however, remained and was later expressed several times.

The idea of Slomšek's public monument became clearer in the period between the wars. In 1922, sculptor Ivan Sojč created a design for a grand monument representing Slomšek with dancing children and a landscape in the background in reference to his poem "Dearest Joy". Sojč's project was never realised. In 1936, at the time of the 'Slomšek days' festival, which was organised to speed up the process of Slomšek's beatification, a plaster model of the bishop teaching a small boy was made by sculptress Karla Bulovec (the model for the boy was the young Angelos Baš). This project remained unrealised too, despite the fact that the issue became topical again in 1939 when the square in front of the cathedral (now Slomšek square) was built. It was superseded by the monument to King Aleksander (in Freedom Square), which was then a political priority, but due to the Second World War, even this monument remained unrealised. The post-war political atmosphere was not in favour of the idea of Slomšek's monument. Only after the memory of General Rudolf Maister, who was able to carry out the liberation of Maribor only on the basis of Slomšek's efforts to strengthen national consciousness in the region, was publicly acknowledged, encouraged by the progress of Slomšek's beatification process, did the idea of constructing a monument to him grow ripe. It was finally realised in 1991. The stylized portrait statue of Bishop Anton Martin Slomšek, which now stands in the square in front of Maribor Cathedral, was made by sculptor Marjan Drev.

Lokalpatriotismus und Lokalpolitik

Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser

Polona Vidmar

In den letzten beiden Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts wurden in Maribor (Marburg an der Drau) fünf figürliche öffentliche Denkmäler aufgestellt. Vier von ihnen wurden Vertretern des Kaiserhauses und eines dem umjubelten, in Maribor geborenen Vizeadmiral Wilhelm von Tegetthoff zugedacht. Das Denkmal Kaiser Josefs II. fand im älteren Teil des Stadtparks, das Denkmal für Erzherzog Johann im neueren Teil des Parks sowie das Denkmal Wilhelms von Tegetthoff schließlich auf dem damaligen Tappeinerplatz seinen Platz. Diese wurden zur Zeit der Bürgermeister Matthäus Reiser und Ferdinand Duchatsch in den Jahren 1882 und 1883 aufgestellt, während Kaiser Franz Josef zwei Denkmäler, eines vor der Kadettenanstalt und eines im Vorort Radvanje, beide am rechten Draufer, anlässlich seines fünfzigjährigen Regierungsjubiläums 1898 erhielt.¹ Alle wurden nach dem Ersten Weltkrieg entfernt. Die vorliegende Studie setzt sich nur mit den drei erstgenannten, im engeren Stadtgebiet aufgestellten Denkmälern auseinander. Der Kontext ihrer Aufstellung ist in zeitgenössischen Quellen, vor allem in Zeitungsartikeln, verhältnismäßig gut dokumentiert.² Es wird der Versuch unternommen, anhand dieser drei Denkmäler und mit Hilfe der Auftraggeber- und Standortforschung die Mechanismen zu eruieren, die im späten 19. Jahrhundert im Bereich der öffentlichen Denkmäler in einer provinziellen Stadt der Habsburger Monarchie ausschlaggebend waren.

Die urbanistische Einordnung der drei Denkmäler ist auf einem Mariborer Stadtplan aus dem Jahr 1893 nachvollziehbar.³ Sie sind dort mit römischen Ziffern bezeichnet: das *Tegetthoff-Monument* mit I., das *Kaiser Josef II.-Monument* mit II. und das *Erzherzog Johann-Monument* mit III., unter Nummer IV. wird die *Pest-Gedenksäule*, eine aus der Mitte des 18. Jahrhunderts stammende Mariensäule mit Heiligenskulpturen am Hauptplatz, aufgeführt. Es wird deutlich, dass die drei öffentlichen Denkmäler 1882 und 1883 wohl durchdacht in das Stadtbild integriert wurden; sie folgen aufeinander in fast gerader Linie von einem urbanen Stadtplatz in beide Teile des Stadtparks. Indikativisch ist auch die Nummerierung auf dem Stadtplan. Sie folgt nicht der Chronologie oder einer geographischen Orientierung vom Zentrum in die Peripherie, sondern wir dürfen in ihr die Hierarchie der Bedeutung ableiten, welche die Bürger den Denkmälern 1893 gaben; an erster Stelle stand das Tegetthoff-Denkmal, gefolgt von den zwei Habsburger Denkmälern und als Schlusslicht die barocke Pestsäule.

¹ Das Standbild vor der Kadettenanstalt wurde nach einem Modell von Edmund Hofmann von Aspernburg gegossen, das Modell für die Büste in Radvanje stammt von Viktor Tilgner; siehe: Sonja ŽITKO, *Po sledeh časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*, Ljubljana 1996, S. 17.

² Konsultiert wurden die Zeitschriften *Marburger Zeitung* und *Südsteirische Post*. Die Mehrzahl der Beiträge ist anonym, die betreffenden Jahrgänge der *Marburger Zeitung* von 1871 bis 1883 sind nicht paginiert.

³ Publiziert in: Jože CURK, Primož PREMZL, *Mariborske vedute*, Maribor 2004, S. 138–139; *Deutsche und Maribor. Ein Jahrhundert der Wenden 1846–1946* (Hrsg. Jerneja Ferlež), Maribor 2012, S. 22–23.

Alle drei Denkmäler wurden nördlich der ehemaligen Stadtummauerung aufgestellt. Die bis dahin vorstädtischen Gebiete wurden ab der Mitte des 19. Jahrhunderts urbanisiert, als die Stadt als Folge des Ausbaus der Bahnstrecke Wien–Triest wirtschaftlich erstarkte und die Einwohnerzahl schnell wuchs.⁴ Die Phase der Urbanisierung bis hin zur Aufstellung der drei Denkmäler erfolgte unter insgesamt fünf Bürgermeistern, die das Amt von 1850 bis 1885 versahen. Der Initiative von Stadtoberhaupt Othmar Reiser (1850–1861) verdankt Maribor die vollständige Unterrealschule, das Obergymnasium, die Kadettenanstalt, die Bahnlinie Maribor–Klagenfurt und die Errichtung des Kreisgerichtes.⁵ Er bemühte sich erfolgreich um die Verlegung des Bischofssitzes der Diözese Lavant nach Maribor, die 1859 durchgeführt wurde, und betrieb die Übersiedlung verschiedener öffentlicher Anstalten aus der Altstadt in die Vorstädte. Unter Bürgermeister Andreas Tappeiner (1861–1867) wurde 1862 die *Marburger Sparkasse* gegründet sowie 1866 das Statut und damit die Selbständigkeit der Stadtgemeinde erreicht.⁶ Es wurden Grundflächen für die Stadterweiterung angekauft und man eröffnete drei neue Straßen und legte den Sophienplatz (heute Trg svobode) an.⁷ Eine weitere Straße wurde während der drei-jährigen Amtszeit von Josef Bancalari (1867–1870) erschlossen.⁸ Die Wahl seines Nachfolgers Matthäus Reiser (1870–1882) bedeutete den Sieg der liberalen und deutsch-nationalen Politik in der Stadt und die beginnende Verschärfung der nationalen Spannungen.⁹ In seine Zeit fielen die Gründung der Wein- und Obstbauschule sowie die Einrichtung und der Neubau der Oberrealschule.¹⁰ In zwei Phasen, 1871–1872 und 1882–1883, wurde der Stadtpark unter der Leitung des Grazer Stadtgärtners Franz Marauschegg angelegt¹¹ und 1882 das Denkmal Kaiser Josefs II. feierlich enthüllt. Die Enthüllung der beiden anderen Denkmäler fand erst unter Bürgermeister Ferdinand Duchatsch (1883–1885) statt. In Duchatschs Amtszeit wurde 1883 der Tappeinerplatz (heute Trg generala Maistra), der Aufstellungsort des Tegetthoff-Denkmales, nach den Plänen Marauscheggs mit organisch verlaufenden Sandwegen angelegt und mit Baumgruppen bepflanzt.¹²

Da bei näherer Betrachtung die Einordnung der drei Denkmäler in das Stadtbild nicht nur urbanistisch durchdacht ist, sondern vor allem intentionell mit der Eigenwerbung des Bürgermeisters

⁴ Zur Urbanisierung Maribors siehe: Marjeta CIGLENEČKI, Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju, *Studia historica Slovenica*, 6/2–3, 2006, S. 531–555.

⁵ Mehr zu Othmar Reiser siehe: Vladimir MURKO, Reiser, Othmar, Kommunalpolitiker und Jurist, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 9, Wien–Graz 1984, S. 58; Antoša LESKOVEC, Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja* (Hrsg. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec), Maribor 1991, S. 271; *Deutsche* 2012 (Anm. 3), S. 108. Einen Überblick über die Arbeit und Erfolge der einzelnen Bürgermeister bietet auch der Aufsatz: Nataša PODGORŠEK, Zgodovina uprave v Mariboru 1750–1918. Občinske volitve v mestu Maribor 1861–1912, *Studia historica Slovenica*, 6/2–3, 2006, S. 361–379.

⁶ LESKOVEC 1991 (Anm. 5), S. 272.

⁷ *Deutsche* 2012 (Anm. 3), S. 109.

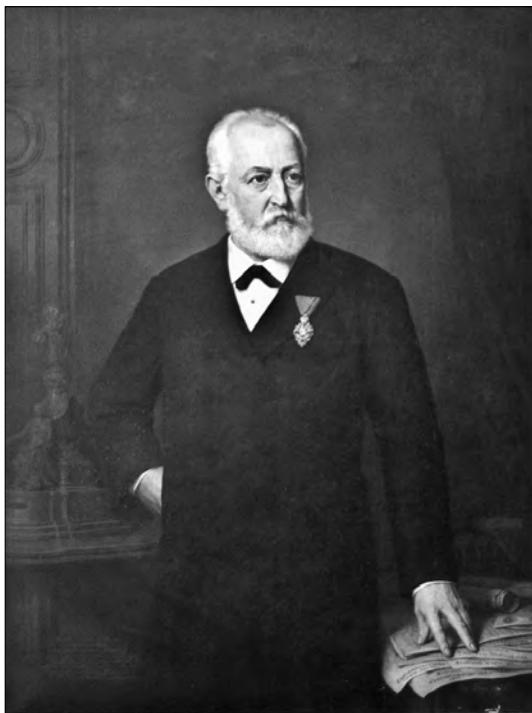
⁸ *Deutsche* 2012 (Anm. 3), S. 110.

⁹ LESKOVEC 1991 (Anm. 5), S. 271–272; *Deutsche* 2012 (Anm. 3), S. 110.

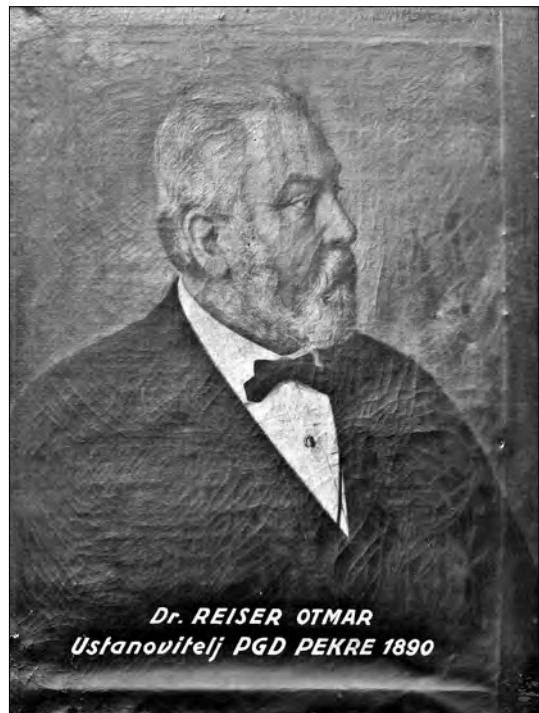
¹⁰ Zu den Bemühungen von Othmar und Matthäus Reiser für das Schulwesen in Maribor siehe: Viktor VRBNJAK, Prva gimnazija v Mariboru od ustanovitve do lastne stavbe, *Zbornik Prve gimnazije Maribor. 150 let* (Hrsg. Darja Emeršič, Zlata Pastar), Maribor 2000, S. 15–57.

¹¹ Über die Anlegung und Bepflanzung des Stadtparks siehe: Alenka KOLŠEK, Die Stadtparks in Slowenien 1864–1918, *Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive* (Hrsg. Géza Hajós), Wien–Köln–Weimar 2007, S. 201–204.

¹² LESKOVEC 1991 (Anm. 5), S. 273; KOLŠEK 2007 (Anm. 11), S. 204. In der neuesten Literatur findet man die Angabe, dass der Tappeinerplatz bereits in der Zeit Reisers angelegt wurde; siehe: *Deutsche* 2012 (Anm. 3), S. 110.

1. Eduard Lind: Matthäus Reiser, 1889,
Regionalmuseum Maribor

2. Othmar Reiser nach 1890,
Freiwillige Feuerwehr Pekre

Matthäus Reiser in enger Verbindung steht, scheint es sinnvoll hier einige Daten über seine Familie anzuführen. Der bereits erwähnte Bürgermeister Othmar Reiser (1792–1868), ein Onkel Matthäus', stammte ursprünglich aus Kappel bei Villingen-Schwenningen in Baden-Württemberg, und wurde durch die Gunst des Abtes von St. Paul in Lavanttal, dessen Neffe er war, seit 1825 Verwalter des Gutes Viktringer Hof, dann seit 1861 Notar in Maribor und erlangte 1856 südlich der Stadt umfangreiche Besitzungen um Pekre (Pickerndorf).¹³ Der in Weilersbach in Baden-Württemberg geborene Matthäus (1830–1895) lebte seit seiner Jugend bei Othmar Reiser in Maribor, besuchte hier das Gymnasium, studierte Jura in Graz und engagierte sich bald nach seiner Rückkehr im öffentlichen Leben Maribors, wo er 1861 Mitglied des Stadtrates wurde (Abb. 1).¹⁴ Als Mitbegründer der Marburger Sparkasse war er in ihrem Direktorium vertreten und ab 1862 ihr Rechtskonsulent. Nach dem Tod seines Onkels übernahm er dessen Notariatskanzlei. Ein Sohn Othmar Reisers und damit Cousin von Matthäus, ebenfalls Othmar genannt (1830–1907),¹⁵ war Hof- und Gerichtsadvokat in Wien (Abb. 2).¹⁶ Sein Sohn Othmar (1861–1936) wirkte ab 1887 im Bosnisch-Herzegowinischen

¹³ MURKO 1984 (Anm. 5), S. 58; LESKOVEC 1991 (Anm. 5), S. 271.

¹⁴ Vladimir MURKO, Reiser, Matthäus, Jurist und Kommunalpolitiker, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 9, Wien-Graz 1984, S. 57–58; LESKOVEC 1991 (Anm. 5), S. 271. Im Regionalmuseum Maribor (Pokrajinski muzej Maribor) sind zwei Porträts des Bürgermeisters Matthäus Reiser erhalten. Beide wurden von Eduard Lind gemalt und hingen ursprünglich im Alten Rathaus. Sie entstanden in der Zeit, als Reiser nicht mehr das Bürgermeisteramt bekleidete, 1883 und 1889 (Inv. Nr. N.1091 und N.1064). Auf dem jüngeren ist im Hintergrund das Modell des Tegetthoff-Denkmales dargestellt.

¹⁵ Die Lebensdaten nach: Franjo ŠAUPERL, *120 let požarne brambe in gasilstva v Pekrah*. Zbornik PGD Pekre 2010, Pekre 2010, S. 51.

¹⁶ Siehe die von Šauperl publizierte Urkunde, mit der Othmar Reiser das Ehrenbürgerecht der Gemeinde Pekre

Landesmuseum in Sarajevo, organisierte und leitete dort dessen naturwissenschaftliche Abteilung; sein Lebenswerk widmete sich der Ornithologie des Balkans.¹⁷

Die Vorbereitungen zur Aufstellung des Tegetthoff-Denkmales begannen bereits unmittelbar nach dem Tod des Vizeadmirals am 7. April 1871 in Wien. Die Bürger seiner Geburtsstadt brauchten gerade eine Woche, um sich zu organisieren und die Genehmigung des Kaisers zu erhalten. Bereits am 15. April 1871 wurde das Comité zur Errichtung eines Tegetthoff-Denkmales gegründet und als dessen Obmann Matthäus Reiser gewählt.¹⁸ Als Aufstellungsort wurde der Tappeinerplatz vorgesehen, der als eine logische Wahl für ein Repräsentationsdenkmal erschien, denn seit Anfang des Jahres 1871 gab es im Stadtrat letzte Vorbereitungen für den Bau des repräsentativen neuen Gebäudes der Oberrealschule an der westlichen Seite des Platzes. Bereits während der langjährigen Bemühungen um die Schule war der Baugrund 1864 von dem Schlossbesitzer Klemens Graf von Brandis erworben worden¹⁹ und nach dem Erhalt der kaiserlichen Genehmigung für die Einrichtung einer Oberrealschule wurde Bürgermeister Matthäus Reiser im Herbst 1870 von den Stadträten bevollmächtigt, Kontakt mit dem Oberingenieur Wilhelm Bücher in Graz aufzunehmen.²⁰ Bücher bereitete die Pläne vor und am 10. Juni 1871 wurde feierlich der Grundstein gelegt. Eine große Menschenmenge nahm an der Grundsteinlegung teil, als unter den Grundstein eine Blechschachtel gelegt wurde. In die Schachtel gab man eine Erinnerungskarte, österreichische und andere Münzen, Büchers Pläne des Gebäudes, Exemplare der Zeitschriften *Tagespost* und *Marburger Zeitung*, eine Flasche Wein aus Pekre und ein Bild des Bürgermeisters Reiser.²¹

Trotz des Aufwandes, mit dem die Gründung der Oberrealschule für Bürgermeister und Stadtrat verbunden war, nahm man auch ernsthafte Vorbereitungen für das Tegetthoff-Denkmal auf. Das Comité zur Errichtung eines Tegetthoff-Denkmales kümmerte sich zunächst um eine Geldsammlung zur Finanzierung des Unternehmens. Mit kaiserlicher Genehmigung organisierte es 1872 die Marburger Tegetthoffdenkmal-Lotterie²² und sammelte 3000 Gewinne im Gesamtwert von 25.000 Gulden für die am 28. Februar 1873 vorgesehene Ziehung. Der Hauptgewinn war „ein prachtvoller Bösendorfer'scher Concertflügel aus Palisanderholz, Allernädigste Spende Seiner Majestät des Kaisers“, verlost wurden auch wertvolle Gegenstände aus Gold, Silber, Porzellan, Leder, Glas, Bronze, Meerschaum, Gemälde etc.²³

Mitte der 1870er Jahre gerieten die Vorbereitungen ins Stocken. In der *Marburger Zeitung* konnte man einen nicht gerade schmeichelhaften Artikel lesen, in dem berichtet wurde, dass das Komitee bereits seit Jahren nicht mehr getagt hatte; der Verfasser beendete seinen Aufruf zur Fortsetzung des Projekts mit den Worten: „Das ist der Ausdruck der allgemeinen Stimmung und der Zweck dieser unparteiischen Zeilen, ein läbliches Komitee aus dem langen Schlafe zum Leben und

verliehen wurde (ŠAUPERL 2010 (Anm. 15), S. 53).

¹⁷ Vladimir MURKO, Reiser, Othmar, Ornithologe, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 9, Wien-Graz 1984, S. 58.

¹⁸ *Marburger Zeitung*, 22/83, 13. 7. 1883, o. S.

¹⁹ VRBNJAK 2000 (Anm. 10), S. 32.

²⁰ VRBNJAK 2000 (Anm. 10), S. 41.

²¹ VRBNJAK 2000 (Anm. 10), S. 46. Mit dem in der Quelle aufgeführten Bild von Matthäus Reiser ist wahrscheinlich eine Fotografie gemeint. Die Weinflasche stammte nicht von Reisers Weinberg, sondern war ein Geschenk von Eduard Rauscher.

²² Das Lotterielos ist mit Juli 1872 datiert, ein Inserat für die Lotterie wurde am 8. September 1872 in der *Marburger Zeitung* publiziert, o. S.

²³ Die Daten stammen aus dem erhaltenen Lotterielos in der Privatsammlung von Primož Premzl.

zur Thätigkeit zurückzuführen.“²⁴ Der Artikel blieb nicht ohne Folgen, da man bereits im Dezember desselben Jahres eine Ideenskizze für das Denkmal bei dem Grazer Oberingenieur Wilhelm Bücher,²⁵ dem Architekten der Oberrealschule, bestellte.

Effektiver als in Maribor war man in Pula (Pola), dem Hauptkriegshafen der k. u. k. Kriegsmarine, wo man das Tegetthoff-Denkmal bereits 1877 enthüllte. Der Stifter des Denkmals war der Kaiser, der es nach der Enthüllung in die Obhut der Marine übergab.²⁶ Den Wettbewerb hatte der Wiener Bildhauer Carl Kundmann (1838–1919) gewonnen. Um den Auftrag für das Denkmal in Pula bewarb sich auch Kundmanns Student an der Wiener Akademie Heinrich Fuss (1845–1913), allerdings vergeblich.²⁷ Der Sockel stammte von Gottfried Semper.²⁸ Kundmann entwarf für Pula insgesamt fünf Bronzefiguren, das ganzfigürliche Bildnis des Vizeadmirals mit zwei Gottheiten und zwei männlichen Personifikationen (Mars und Neptun auf der Vorderseite des Sockels und zwei athletische Jünglinge, die Sieg und Ruhm personifizieren, auf dessen Rückseite). Den Bronzeguss führte die Erzgießerei Röhlich und Pönninger in Wien aus. Nach dem Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie wurde das Denkmal nach Venedig gebracht, schließlich 1935 von der Stadtgemeinde Graz gekauft und auf dem dortigen Tegetthoffplatz aufgestellt.²⁹

Ähnlich langwierig wie in Maribor gestalteten sich die Vorbereitungen für die Aufstellung des Tegetthoff-Denkmales in Wien. Der Wettbewerb wurde 1873 ausgeschrieben und als Aufstellungsplatz der Platz vor der Votivkirche vorgesehen.³⁰ Insgesamt 24 Bildhauer sandten ihre Entwürfe ein, aus denen die Jury den Entwurf von Ferdinand Schloeth aus Basel wählte.³¹ Carl Kundmann konnte keinen Vorschlag einreichen, da er als Vertreter der Wiener Akademie Mitglied der Jury

²⁴ *Marburger Zeitung*, 14/135, 10. 11. 1875, o. S.

²⁵ *Marburger Zeitung*, 14/152, 19. 12. 1875, o. S.

²⁶ *Marburger Zeitung*, 16/85, 18. 7. 1877, o. S. Den Entschluss, seinem Kriegshelden ein Denkmal zu setzen, hatte der Kaiser bereits 1871 gefasst. Stefan RIESENFEELLNER, Der „moderne“ Denkmalkult an der Peripherie. Grazer Denkmäler von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg, *Steinernes Bewußtsein I. Die öffentliche Repräsentation staatlicher und nationaler Identität Österreichs in seinen Denkmälern* (Hrsg. Stefan Riesenfellner). Wien-Köln 1998, S. 208, erwähnt, dass die Ausführung des Feldherrenmonuments, die allegorische Formensprache und die imperialen Gesten im Vertrag des „Denkmal-Comités“ mit dem Bildhauer Carl Kundmann festgelegt werden: „Das Modell hat im Wesentlichen der von Herrn Kundmann projektierten und Seiner Majestät genehmigten classischen Skizze zu entsprechen. Nach dieser ist der Admiral vollkommen porträtahnlich in einem 11 Fuß hohen Standbilde auf einem Postamente darzustellen, welches an seinen Ecken mit 4 sitzenden, 7 bis 8 Fuß hohen allegorischen Randfiguren (Sieg, Ruhm, Mars und Neptun) umgeben wird.“

²⁷ Horst SCHWEIGERT, Fuss, Heinrich, Bildhauer, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker), 12, Leipzig 1999, S. 607–608; Sergej VRIŠER, Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, N. F. 7, 1971, S. 189. Noch in Kundmanns Atelier hatte Fuss eine Konkurrenzskizze für das Tegetthoff-Denkmal in Pula ausgearbeitet, doch den Auftrag erhielt Kundmann selbst.

²⁸ Walter KRAUSE, *Die Plastik der Wiener Ringstrasse. Von der Spätromantik bis zur Wende um 1900*, Wiesbaden 1980, S. 69.

²⁹ Zur Geschichte des Denkmals siehe: Gerhard M. DIENES, Die Errichtung des Tegetthoff-Denkmales in Graz am 1. Dezember 1935. „Ein österreichisches patriotisches Fest“, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 73, 1982, S. 183–206. Mehr über das Denkmal: Rudolf LIST, *Kunst und Künstler in der Steiermark. Ein Nachschlagewerk*, 2, Ried im Innkreis 1967, S. 464; Werner TELESKO, *Kulturräum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2008, S. 162.

³⁰ KRAUSE 1980 (Anm. 28), S. 69; Cornelia REITER, Carl Kundmann (1838–1919), Tegetthoff-Denkmal, 19. Jahrhundert (Hrsg. Gerbert Frodl), München-Berlin-London-New York-Wien 2002 (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 5), Kat. Nr. 226, S. 522–523; TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 162–165.

³¹ REITER 2002 (Anm. 30), S. 523.

3. Heinrich Fuss: Gipsmodell für das Tegetthoff-Denkmal, Regionalmuseum Maribor

war. Doch intrigierte er so lange gegen den Sieger, dass man auch bei ihm einen Entwurf bestellte, der letztendlich dann auch ausgewählt wurde.³² Das Denkmal wurde in Form einer *columna rostrata* ausgeführt, die Architektur entwarf Carl von Hasenauer.³³ Auch bei dem Wiener Denkmal befindet sich ein ganzfiguriges Porträt Tegetthoffs auf der in der Mitte stehenden Marmorsäule, im unteren Teil wird es von der Kriegs- bzw. Siegesgöttin sowie von der Ruhmesgöttin, deren Wagen von Hippokampen gezogen werden, begleitet. Statt vor die Votivkirche stellte man das Denkmal 1886 allerdings am Praterstern auf.

Anfang der 1880er Jahre – also fast zehn Jahre nach seiner Gründung – nahm das Mariborer Komitee sein Vorhaben in Angriff. Die Mitglieder wünschten, dass ihr Tegetthoff-Denkmal hohen künstlerischen Wert hätte und hätten daher gerne Carl Kundmann verpflichtet. Doch Kundmann bewarb sich für das Mariborer Denkmal nicht selbst. Wahrscheinlich aufgrund seiner Vermittlung wurde der Auftrag seinem ehemaligen Studenten und Schützling Heinrich Fuss übergeben, der nach dem Studium in Innsbruck tätig war. Bei der Sitzung des Komitees am 14. April 1881 berichtete Matthäus Reiser über den Stand des Projektes und legte den Vertrag vor, „... nach welchem die Ausführung dem Herrn Sulz, Professor an der k.k. Staats-Gewerbeschule in Innsbruck, dann dem Erzgießer Karl Turbein in Wien und dem Gewerbsbesitzer Herrn Anton Potschacher in Mauthausen um den Betrag von 21.000 fl. übergeben werden soll.“³⁴ Der anonyme Verfasser dieser Notiz in der *Marburger Zeitung* entschuldigte sich einige Tage später für die falsche Nennung des Bildhauers und berichtigte den Namen in Professor Fuß.³⁵ Der Vertrag wurde jedoch erst vorbereitet, nachdem eine Bildhauerkommission, zusammengesetzt aus den Wiener Professoren Carl Kundmann, Georg Niemann und Caspar Zumbusch, schriftlich versicherte, dass das Denkmal ein Kunstwerk sei und dem großen Helden angemessen sein würde und nachdem auch das

³² REITER 2002 (Anm. 30), S. 523.

³³ REITER 2002 (Anm. 30), S. 522; TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 165.

³⁴ *Marburger Zeitung*, 20/46, 17. 4. 1881, o. S.

³⁵ *Marburger Zeitung*, 20/49, 24. 4. 1881, o. S.

4. Atelier Adèle: Wilhelm von Tegetthoff,
Regionalarchiv Maribor

an eine unbekannte Person schenkte und welche als Vorlage gedient haben konnte (Abb. 4). Das realistische Porträt spiegelt die Werte wieder, die man am Vizeadmiral besonders schätzte, dies waren vor allem seine eiserne Selbstbeherrschung, die konsequente Befolgung der Regeln und seine fortwährende Sorge, dass die anderen das Vaterland, dem er getreulich diente, ebenso hochachteten. Für den unteren Teil des Denkmals modellierte Fuss zwei geflügelte weibliche Figuren, welche die Schlachten bei Helgoland (1864) und Vis (Lissa, 1866) personifizierten. Sie wurden bis Sommer 1882 fertiggestellt, als eine von ihnen, Vis, im Atelier des Bildhauers in Innsbruck zur Besichtigung ausgestellt war. Die Auftraggeber reagierten mit Begeisterung und ein anonymer Autor schrieb folgendes über die Personifikation von Vis: „Sie kann gleich der ersten (Helgoland-Allegorie) als nach Auffassung und Ausführung gleich gelungen genannt werden. Der Künstler hat offenbar den Moment gewählt, wie die Viktoria den Sieger mit der ruhmbedeckten Flotte dem Strande nahen sieht und sich eben erheben will, um mit dem Lorbeerkrantz, den sie in der Rechten hält, des Helden Stirn zu schmücken. Das warm empfundene Bild macht auf den Beschauer einen erhabenden Eindruck.“³⁷

Zeitgleich mit der begeisterten Aufnahme der ausgeführten Personifikationen wurde am 19. Juli 1882 in der *Marburger Zeitung* die Meinung veröffentlicht, dass der Tappeinerplatz für die Aufstellung

Komitee den Entwurf genehmigt hatte: „Das Modell, welches durch die Herren Professoren Kundmann, Niemann und Zumbusch geprüft und in seiner Vollendung laut ihres schriftlich abgegebenen Gutachtens als ein Kunstwerk und würdiges Denkmal, welches Marburg seinem um das Vaterland hochverdienten Heldensohne errichtet, bezeichnet wurde, fand auch die vollste Billigung der Komiteemitglieder. Dem Vertrage zufolge muß das Monument bis 20. Juli 1883 der Stadt Marburg vollendet übergeben werden. Es wäre dies gleichzeitig der Jahrestag der Seeschlacht bei Lissa, in welcher Tegetthoff sich und Österreich mit unsterblichem Ruhm bedeckte.“

Das Gipsmodell ist im Regionalmuseum Maribor erhalten (Abb. 3). Fuss modellierte eine realistische Büste des Vizeadmirals; beim Porträt und bei Details der Uniform verwendete er die Fotografien aus den letzten Lebensjahren Tegetthoffs. Im Regionalarchiv (Pokrajinski arhiv Maribor) wird eine Fotografie der k. u. k. Hoffotografen Atelier Adèle aus Wien verwahrt,³⁶ die Wilhelms Mutter Leopoldine

³⁶ Pokrajinski arhiv Maribor, Osebni fondi, SI PAM/1542 Tegetthoff Viljem (1813–1920). An der Rückseite steht oben: *Gestorben am 7. April 1871 um ½ 8 Uhr früh. R. i. p.* und unten *Von der Mutter als Erinnerung an Ihren Sohn. Am 27. April 1871.*

³⁷ *Marburger Zeitung*, 21/ 87, 23. 7. 1882, o. S.

5. Tegetthoff-Denkmal in Maribor,
Ansichtskarte, um 1908

des Tegetthoff-Denkmales nicht geeignet sei.³⁸ Als Argumente wurden der Name des Platzes (Tappeinerplatz), seine Abgeschiedenheit von den Hauptverkehrswegen und die damit verbundene schwere Zugänglichkeit im Winter angeführt. Der anonyme Verfasser schlug eine Aufstellung auf dem Sophienplatz vor, der „.... nöthigenfalls auch in Tegethoffplatz umgetauft werden ...“ könnte, unmittelbar neben der Tegethoffstrasse liege und von Stadtbewohnern und Fremden frequentiert sei; „.... ein auf demselben stehendes Monument ist jedem die Stadt passierenden Fremden sofort auffällig und kann im Sommer und Winter gleich gut besichtigt werden.“ Offensichtlich hatte der Autor seinen Vorschlag bereits vor der Veröffentlichung in der *Marburger Zeitung* dem Komitee unterbreitet, da er im selben Artikel auch Gegenargumente der anderen Seite anführt und zu entkräften versucht: „Die dagegen gemachten Bedenken gipfeln hauptsächlich in dem, es sei der Platz als Stroh- und Heumarkt

³⁸ *Marburger Zeitung*, 21/ 86, 19. 7. 1882, o. S.

nicht geeignet ein Denkmal zu tragen. Wir glauben aber nicht, daß dieser Einwand ernstlich zu nehmen sei, steht ja doch das Erzherzog Johann-Monument in Graz mitten unter Verkaufsständen und wie mancher ehrwürdige Kaiser und gefeierte Held sieht (es) auf feilschende Oebstlerinnen u. dgl. herab, ohne daß jemand daran denkt, daß dies anstandewidrig sei.“³⁹ Die Argumente des anonymen Verfassers sind heute in der urbanistischen Anlage der Stadt noch gut nachvollziehbar und dürfen als ein ernstgemeinter Vorschlag verstanden werden. Wenn man aus der Sicht von 1882 den städtebaulich besten Platz für das Denkmal suchen würde, wäre die Wahl sicherlich auf den damaligen Sophienplatz gefallen. Für das Beharren auf dem Tappeinerplatz dürfte weniger das Stroh- und Heu-Argument maßgeblich gewesen sein, als vielmehr die Intention des Komitee-Obmanns Matthäus Reiser, mit dem repräsentativen Denkmal die an der Westseite des Tappeinerplatzes stehende Oberrealschule und damit seinen eigenen Beitrag zur Stadtentwicklung hervorzuheben. Wie bereits erwähnt, war die Anlage des Sophienplatzes ein Verdienst des Bürgermeisters Tappeiner und daher für die Eigenwerbung Reisers wenig geeignet. Im Wahljahr 1882 waren die Bemühungen Reisers um die betonte Hervorhebung seiner besonderen Verdienste jedoch nicht genügend, um Ende des Jahres nochmals zum Bürgermeister gewählt zu werden. Die Ehre, das Tegetthoff-Denkmal zu enthüllen, fiel letztlich seinem Nachfolger im Bürgermeisteramt Ferdinand Duchatsch zu.

Die feierliche Enthüllung des Denkmals fand am 10. Juli 1883 in Anwesenheit Kaisers Franz Josef statt (Abb. 5). Die Bürger hatten sich auf seinen zweitägigen Besuch, die so genannten Marburger Kaisertage (9. und 10. Juli 1883), gut vorbereitet. Das Komitee beteiligte sich intensiv an den Vorbereitungen des Festprogramms,⁴⁰ so schrieb ein nicht namentlich genannter Autor in der *Marburger Zeitung*: „Unter den Vorbereitungen zu den Kaisertagen sind die am Tappeinerplatz (vielleicht bald Tegetthoffplatz?) derzeit die augenfälligsten; der glänzend polierte Granitsockel zum Tegetthoff-Denkmal erhebt sich schon bedeutend über dem Boden. Indefß wird eine würdige Herstellung der Gartenanlagen am selben Platze noch recht viel Mühe und Eifer erfordern. Herr Baumeister Baltzer arbeitet mit großem Fleiße an der Herstellung des Triumphbogens, welcher wohl die Krone des gesammten Festschmuckes bilden dürfte.“⁴¹ Die Enthüllung des Denkmals war auf 10 Uhr angesetzt und ein dreiteiliger Ablauf festgelegt: „Empfang Sr. Majestät durch das Denkmal-Comité, Enthüllung, Uebergabe und Uebernahme des Denkmals und Niederlegung der Kränze“.⁴² Das Denkmal wurde vom Komitee-Obmann Reiser mit einer kurzen Rede der Stadt übergeben, als deren Vertreter Bürgermeister Duchatsch es übernahm. Trotz des engen Programms nahm sich der Kaiser die Zeit, um das Denkmal von allen Seiten zu besichtigen und sich darüber mit dem Bürgermeister Ferdinand Duchatsch, dem ehemaligen Bürgermeister Matthäus Reiser, dessen Cousin Othmar Reiser und dem Baumeister Ludwig Baltzer zu unterhalten. Er war tief gerührt.⁴³ Die Festlichkeiten endeten mit einem Bankett im Kasino, bei dem neben 300 weiteren Gästen auch der Künstler Heinrich Fuss anwesend war. Die Festreden wurden durch Ferdinand Duchatsch eröffnet, als zweiter „sprach Dr. Matthäus Reiser, der allgemein verehrte Altbürgermeister Marburgs, der Mann, der durch 12jährige, aufopferungswürdige Amtstätigkeit als Bürgermeister der Stadt, hervorgerufen, was sie an Kraft, Glanz und Blüthe besitzt, dessen rastlosen Streben und Arbeiten

³⁹ *Marburger Zeitung*, 21/ 86, 19. 7. 1882, o. S.

⁴⁰ *Marburger Zeitung*, 22/75, 24. 6. 1883, o. S: „Das Komité zur Enthüllung des Tegetthoff-Denkmales hat ebenfalls noch mancherlei zu schaffen; so insbesonders für eine vollkommen genaue Festordnung zu sorgen.“

⁴¹ *Marburger Zeitung*, 22/76, 27. 6. 1883, o. S.

⁴² *Marburger Zeitung*, 22/81, 8. 6. 1883, o. S.

⁴³ *Marburger Zeitung*, 22/82, 11. 6. 1883, o. S.

6. Tegetthoff-Denkmal in Maribor mit der Ober-Realschule im Hintergrund (fotografiert 1906)

es allein zu danken ist, wenn Marburg heute im Besitze des herrlichen Tegetthoffmonuments sich befindet.“⁴⁴ Als fünfter Redner wendete sich Professor Nagele aus Maribor an die Künstler und betonte unter Berufung auf einen „... der geistreichsten Aesthetiker unserer Tage, Moritz Carrière ...“ die gelungene Idee und Ausführung des Denkmals: „Zweifache Lorbeer zeigt uns Tegetthoff's glänzendes Denkmal, das von heute an eine unvergleichliche Zierde unseres rasch aufblühenden Gemeindewesens bleiben wird, der dritte Lorbeer gehört den trefflichen, geistvollen Männern, die dem Stein und Erz die große, mächtige Seele gegeben, den verehrten Künstlern, die uns dieses stolze Denkmal, und damit sich selbst ein stolzeres geschaffen haben ...“⁴⁵ Der Reichsratabgeordnete Dr. Johann Schmiederer betonte in seiner Rede die Verdienste des vormaligen Bürgermeisters Reiser, der wider Erwarten das Denkmal nicht enthüllen würde: „... an die Spitze des Komites, das die Vorarbeiten hiefür übernahm, Dr. Matthäus Reiser mit seiner bewährten Arbeitskraft und Umsicht getreten sei, der zugleich als Bürgermeister fungierte. Man mochte damals wohl erwarten, daß an dem Tage, an welchem das Denkmal enthüllt werden sollte, der nämliche Mann denselben Ehrenposten einnehmen werde (lebhaftes Prostrufen), allein das Schicksal hat es anders gefügt.“⁴⁶

Das Denkmal mit der Porträtbüste Tegetthoffs und zwei geflügelten Begleitfiguren auf dem hohen Granitsockel war das repräsentativste Denkmal seiner Zeit in Maribor (Abb. 6).⁴⁷ Es gilt

⁴⁴ Marburger Zeitung, 22/83, 13. 6. 1883, o. S.

⁴⁵ Marburger Zeitung, 22/83, 13. 7. 1883, o. S.

⁴⁶ Marburger Zeitung, 22/83, 13. 7. 1883, o. S.

⁴⁷ Sonja ŽITKO, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989, S. 42; ŽITKO 1996 (Anm. 1), S. 112. Erst im Jahr 1913 erhielt es einen dokumentarischen Nachtrag, es wurde mit der Ankerkette seines Admiralschiffes umgeben; siehe: VRIŠER 1971 (Anm. 27), S. 190.

als Hauptwerk von Heinrich Fuss.⁴⁸ Das Denkmal spiegelt den Willen des Komitees, ein wahres Kunstwerk zu erschaffen, das dem großen Sohn der Stadt gerecht sein würde, wider, dazu gehört u.a. auch die Beschaffung von 22.000 Gulden, die für die Errichtung notwendig gewesen waren. Im Vergleich dazu waren die Wege zur Errichtung der Denkmäler für Kaiser Josef II. und Erzherzog Johann einfacher und kostengünstiger.

In der Zeit, als Matthäus Reiser das Bürgermeisteramt inne hatte, stellte man in zahlreichen Städten der Donaumonarchie Denkmäler Kaiser Josefs II. auf, was mit dem 100-jährigen Jubiläum seiner Thronbesteigung 1880 und dem Toleranzediktes von 1881 zusammenhing. Die Aufstellung dieser Denkmäler in den Jahren um 1880 gehörte zu den politischen Manifestationen der Deutschen-Nationalisten und Liberalen, die Josef II. nicht nur als großen Reformator verherrlichten, sondern (unberechtigt) auch als wichtigen Germanizator.⁴⁹ In der Zeit der nationalen Konflikte des späten 19. Jahrhunderts wurde Josef II. zum Symbol des Goldenen Zeitalters der deutschen Vormachtstellung in der Monarchie.⁵⁰ Es verwundert nicht, dass die meisten Kaiser Josef-Denkmäler in national inhomogenen Ländern wie Tschechien, Mähren, Schlesien und der Untersteiermark aufgestellt wurden; doch sind sie auch in Wien und Niederösterreich zu finden. Als Auftraggeber erscheinen Stadtgemeinden, verschiedene Vereine und Privatpersonen. Die Marburger Stadtgemeinde rühmte sich in der *Marburger Zeitung* am 8. September 1882, dass sie als erste im Süden der Monarchie dem Kaiser ein Denkmal widmete. Er nehme eine besondere Stelle im „deutschen Herzen“ ein wie der Titel „Denkmal im Herzen, Denkmal von Erz!“ bezeugt.⁵¹ Nur einen Monat später erhielt der Kaiser in Auftrag der Stadtgemeinde ein Denkmal auf dem Burgplatz in Celje (Cilli), ein Jahr später wurde es im Stadtpark von Ptuj (Pettau) aufgestellt.⁵²

Das Kaiser Josef-Denkmal ist ein außerordentliches Phänomen im Bereich der öffentlichen Denkmäler. Die meisten in den 1880er Jahren aufgestellten Denkmäler waren nach demselben Modell aus Gusseisen in der Gräflich Salm'schen Erzgießerei in Blansko in Mähren gegossen und hatten den gleichen leicht prismatischen Sockel. Ein umfassendes Verzeichnis aller aufgestellten Denkmäler ist noch nicht erstellt worden, da die meisten nach dem Ersten Weltkrieg entfernt wurden, es dürften aber mehr als hundert gewesen sein.⁵³ Die hohe Zahl ist den nationalistischen und liberalen Tendenzen der Stadtgemeinden zuzuschreiben, maßgeblich dürften aber auch die einfache Zugänglichkeit und der günstige Preis des Denkmals eine Rolle gespielt haben.

Man konnte das gusseiserne Standbild gemeinsam mit dem Sockel im Katalog der Eisengießerei bestellen. Bereits Ende der Siebziger Jahre hatte man in Blansko vorausgesehen, dass zum

⁴⁸ SCHWEIGERT 1999 (Anm. 27), S. 608.

⁴⁹ Zu den Gründen der Aufstellung der Kaiser Josefs II.-Denkmäler in den 1880er Jahren siehe: Bojan CVELFAR, Naj pokaže Celje svojo nemško kov! (Odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882 v Celju), *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 45/1–2, 1997, S. 78–82; Olga STIEGLITZ, Gerhard ZEILLINGER, *Der Bildhauer Richard Kauffungen (1854–1942). Zwischen Ringstraße, Künstlerhaus und Frauenkunstschule*, Frankfurt am Main 2008, S. 352–355, 546–552. Auch für die 1887 am damaligen Carl-Ludwig-Ring in Graz auf eine private Initiative hin aufgestellte Büste Kaiser Josefs II. vermerkt RIESENfellner 2009 (Anm. 26), S. 185, dass sie inmitten der Auseinandersetzung zwischen der konservativen und liberalen Bewegung eher den liberalistischen Zeitgeist signalisierte.

⁵⁰ Siehe vor allem: Werner TELESKO, *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2006, S. 105–141.

⁵¹ *Marburger Zeitung*, 21/108, 8. 9. 1882, o. S.

⁵² CVELFAR 1997 (Anm. 49), S. 78.

⁵³ STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 548.

7. Richard Kauffungen: Modell für das Kaiser Josef II.-Denkmal, 1879, nicht erhalten

100-jährigen Jubiläum der Thronbesteigung die Nachfrage nach Kaiser Josef II.-Denkmälern ansteigen würde. Aus diesem Grund bestellte die Erzgießerei 1878/1879 die Herstellung eines Modells bei damals noch unbekannten, jungen Wiener Bildhauer Richard Kauffungen (1854–1942).⁵⁴ Ein signiertes und mit 1879 datiertes Atelierfoto des Gipsmodells ist im Kauffungen-Archiv in Solothurn erhalten (Abb. 7).⁵⁵ Kauffungen modellierte den Kaiser in kontrapostischer Haltung stehend. Er trägt Uniform und hält eine Urkunde in seiner linken Hand. Bereits auf dem Modell ist die Inschrift auf der Urkunde lesbar: *Aufhebung der / Leibeigenschaft / Josef II.* Seit 1880 bot die Erzgießerei das Denkmal in seinem Katalog, für den günstigen Preis von 580 Gulden an. Gleichzeitig konnte man einen zwei Meter hohen Sockel mit den Inschriften *Josef II.* und *Blansko* bestellen.⁵⁶ Der Auftraggeber musste nur noch ein steinernes zweistufiges Podest bereitstellen. Die Kosten für das gesamte Denkmal betrugen etwas mehr als 1000 Gulden, was, wenn man es mit den Kosten für das Tegetthoff-Denkmal vergleicht, verhältnismäßig wenig ist.

Im Gegensatz zu Celje und Ptuj, wo die Stadtgemeinden durch Geldsammlungen den Betrag für die Aufstellung der Kaiser Josef-Denkmäler aufbrachten,⁵⁷ war das Denkmal in Maribor ein Geschenk von Othmar Reiser. Der bereits erwähnte Reiser der Jüngere, Hof- und Gerichtsadvokat in Wien, war mit Maribor nicht nur durch familiäre Beziehungen, sondern auch durch seine Besitzungen in Pekre verbunden.⁵⁸ Sicherlich war es kein Zufall, dass der Cousin des Bürgermeisters seine Schenkung, die nationale und liberale Konnotationen implizierte, gerade während des Wahlkampfes tätigte, in dem Matthäus Reiser nach einem nochmaligen Mandat strebte. Als verdeckte

⁵⁴ STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 546–547.

⁵⁵ STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 353.

⁵⁶ STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 548–549: Das Standbild „... in Überlebensgröße ... 2 Meter, aus Gußeisen, bronziert, der Kaiser stehend in der Tracht seiner Zeit, die Rechte in die Hüfte stemmt, in der Linken eine Pergamentrolle mit den Worten *Aufhebung der Leibeigenschaft Josef II.* samt Gußeisensockel, 2 Meter mit der Anschrift *Josef II.*“

⁵⁷ ŽITKO 1996 (Anm. 1), S. 15; CVELFAR 1997 (Anm. 49), S. 78.

⁵⁸ Die Jahre 1882 und 1883 hatte auch sein Sohn Otmar in Maribor verbracht, da er vor der Immatrikulation an der Hochschule für Bodenkultur in Wien ein Jahr als Freiwilliger bei dem 47. Infanterie-Regiment absolvierte und zum Reservelieutenant ernannt wurde. Zum Studium Otmar Reisers siehe: Ludwig LORENZ-LIBURNAU, Nachruf für Otmar Reiser, *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen-Gesellschaft in Österreich*, 86–87, 1937, S. 441–457. Zum 47. Infanterie-Regiment siehe: Sašo RADOVANOVIC, *Ponovno doma. Zgodovina 47. mariborskega pešpolka 1682–1918*, Maribor 2007.

8. Kaiser Josef II.-Denkmal, Stadtpark, Maribor (fotografiert um 1900)

Wahlkampfhilfe darf auch die Tatsache verstanden werden, dass für den Standort des Denkmals nicht ein repräsentativer Platz inmitten der Stadt⁵⁹ ausgesucht wurde, wie erwähnt, war der dafür geeignete Tappeinerplatz bereits für das Tegetthoff-Denkmal reserviert, sondern der ältere Teil des Stadtparks, der nach Bemühungen von Matthäus Reiser und mit Spenden der Marburger Sparkasse errichtet worden war.⁶⁰ Man wählte einen Standort am Weiher mit Schwänen und Wasserpflanzen, der bald nach der Anlage zur Hauptattraktion im Park wurde (Abb. 8).⁶¹

Wie in anderen Städten⁶² verlief die Enthüllung, die am 8. September 1882 stattfand, auch in Maribor äußerst feierlich. Sie wurde von Franz Wiesthaler in der *Marburger Zeitung* sehr ausführlich beschrieben.⁶³ Er führt an, dass bereits „... um sechs Uhr Morgens durchzog die Musikkapelle der Südbahn-Werkstätten mit klingendem Spiele die Stadt, deren Häuser mit Kränzen, Bildern und

⁵⁹ Als Beispiele für die Aufstellung des Denkmals von Kauffungen auf einem Stadtplatz wären Celje – der ehemalige Burgplatz wurde 1889 nach dem Kaiser benannt – und zahlreiche nordböhmische und mährische Städte zu nennen.

⁶⁰ Die Sparkasse war Gönner und Förderer der Anlage, der Vertrag Marauscheggs mit der Stadtgemeinde wurde im Februar 1872 unterschrieben; siehe: KOLŠEK 2007 (Anm. 11), S. 202.

⁶¹ KOLŠEK 2007 (Anm. 11), S. 202–203. 1890 wurde neben dem Teich noch ein gusseiserner Musikpavillon errichtet.

⁶² Zu den Enthüllungsfeierlichkeiten in Celje siehe: CVELFAR 1997 (Anm. 49), S. 78–82, für die in St. Pölten STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 551–552. Stieglitz und Zeillinger betonen, dass die Inszenierung in St. Pölten mit von breiten Bevölkerungsschichten begleiteten patriotischen Demonstrationen ein Beispielfall für die Aufstellung des Kaiser Josef-Denkmales in anderen deutschsprachigen Orten der österreichisch-ungarischen Monarchie darstellt.

⁶³ Franz WIESTHALER, Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmales, *Marburger Zeitung*, 21/109, 10. 9. 1882, o. S. Wenn nicht anders vermerkt, stammen alle Zitate in folgenden zwei Absätzen aus dem Artikel Wiesthalers.

Fahnen geschmückt waren ...“⁶⁴ Die Teilnehmer versammelten sich im Hof des Rathauses und zogen mit Fahnen und unter Musikbegleitung in den Park, um am Festplatz ihre Plätze um das Denkmal zu nehmen. „Im weiten Kreise um diese Runde aber standen Tausende, die von allen Seiten herbeigekommen, aus allen Schichten der Bevölkerung – nur kein römischer Priester war darunter, kein Slovenenführer, kein politischer Staatsbeamter, kein Offizier.“⁶⁵ Wenn aus dem Zitat Wiesthalers der Dissens einiger Bevölkerungsgruppen mit dem Denkmal deutlich erkennbar ist, treten die nationalen Konflikte und die Verachtung der Slowenen und Katholiken aus einer unsignierten und in derselben Zeitschrift publizierten Notiz noch deutlicher hervor: „(Ein neugieriges Pfäfflein), wahrscheinlich Spezial-Correspondent irgend eines windischen Weltblattes bot am Vorabende der Kaiser-Josef-Feier dem inspizirenden Polizeimanne 50 kr. dafür an, daß er hinter den Bretterverschlag, der das Denkmal des Kaiser Josef den Augen des Publikums entzog, gucken dürfe. Selbstverständlich wies der pflichtreue Polizeibeamte das Ansinnen des Hochwürdigen zurück und so trotzte das neugirige Pfäfflein, windische Flüche murmelnd, wieder verdrossenen Sinnes nach der Stadt zurück (Abb. 9).“⁶⁶

9. Kaiser Josef II.-Denkmal, Stadtpark, Maribor (fotografiert vor 1918)

Im Bericht Franz Wiesthalers sind die drei Festreden, die des Donators Othmar Reiser, des Bürgermeisters Matthäus Reiser und von Ferdinand Duchatsch als Obmann des Festkomitees, zur Gänze publiziert. Während beide Reisers kurze Ansprachen hielten, nahm sich Duchatsch Zeit für eine weitschweifige Rede; auch er wollte mit dem Denkmal die Gelegenheit für seinen Wahlkampf nutzen. Alle Redner betonten die Verdienste Kaiser Josefs, nur Matthäus Reiser bezog sich auch auf die formalen Eigenschaften des Denkmals: „Soeben fiel die Hülle eines Denkmals, welches ebenso sehr in seiner künstlerischen Ausführung eine Zierde unserer Stadt ist, als für ewige Zeiten eine dankbare Erinnerung an den großen Monarchen, dessen milde Züge das Erz so trefflich wiederzugeben vermochte.“⁶⁷ Es scheint, dass die langjährige Beschäftigung des Bürgermeisters mit dem Tegetthoff-Denkmal und das Streben, dass es ein „Kunstwerk“ sein werde, ihn für einen anderen Blickwechsel sensibilisierte. Seine Betonung der trefflichen Porträtkörper deckt sich mit zeitgenössischen kunsthistorischen Bewertungen; Stieglitz und Zeillinger zählen 2008 Richard Kauffungen zu den wesentlichen Vertretern der naturalistischen Denkmalplastik, „... dessen große Stärke, ..., im Porträt lag.“⁶⁸

⁶⁴ WIESTHALER 1882 (Anm. 63), o. S.

⁶⁵ WIESTHALER 1882 (Anm. 63), o. S.

⁶⁶ *Marburger Zeitung*, 21/109, 10. 9. 1882, o. S.

⁶⁷ WIESTHALER 1882 (Anm. 63), o. S.

⁶⁸ STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 350.

Weder Matthäus Reiser noch Ferdinand Duchatsch nannten den Namen des Stifters und nur Reiser dankte öffentlich seinem Cousin: „Ich übernehme dies kostbare Geschenk eines treuen Sohnes seiner Vaterstadt, eines wahrhaft patriotischen Mannes in das Eigenthum der Stadt Marburg und sage im Namen der Gemeindevertretung den tiefgefühltesten Dank für die Spende...“⁶⁹

Auch das Erzherzog Johann-Denkmal, das in Maribor am 10. Juni 1883 zum 600-jährigen Jubiläum der Habsburger Herrschaft in der Steiermark enthüllt wurde, forderte von der Stadtgemeinde nicht allzu viel Bemühungen und Kosten. Der Stadt wurde es von einem Donator, der anonym bleiben wollte, gestiftet. Die offizielle Bescheidenheit des Stifters Othmar Reiser darf als bloße Taktik interpretiert werden, da der „anonyme“ Donator Hauptredner bei der Enthüllung des Denkmals war, während sich andere Redner bei ihm für seine Spende bedankten. Einige Tage vor der Enthüllung beschrieb der Bürgermeister Ferdinand Duchatsch den Stifter folgendermaßen: „Ein großmütiger Spender, ein Sohn unserer Stadt, der einen Namen trägt, welcher mit goldenen Lettern im Ehrenbuche derselben eingetragen ist, den wir alle kennen, der jedoch nicht genannt sein will, hat seiner Vaterstadt Marburg ein Standbild des im Herzen des Volkes unvergänglich fortlebenden Prinzen Johann zum Geschenke gemacht, und wird dasselbe in dem neuen Theile des Stadtparkes aufgestellt ...“⁷⁰ Möglicherweise wollte er offiziell anonym bleiben, weil zur Zeit der Schenkung sein Cousin Matthäus nicht mehr Bürgermeister war (Abb. 10).

Die Figur des Erzherzogs wurde ebenfalls in der Salm'schen Erzgießerei gegossen, wahrscheinlich als Zinkguss.⁷¹ Franz Weissenberger (1819–1875) zeigte das Modell 1856⁷² oder 1857⁷³ in der Wiener akademischen Kunstaustellung. Der Bildhauer stellte den Erzherzog als Jäger in steirischer Tracht nach dem Porträt des Wiener Malers Johann Peter Kraffts aus dem Jahr 1817 dar.⁷⁴ Er lehnt sich mit beiden Händen auf einen Wanderstock, hinter seinem rechten Bein ist eine Auerhahntrophäe sichtbar. Das Porträt eines Vertreters des Kaiserhauses in Jagdtracht und ungewöngener Haltung war in der Zeit des Neoabsolutismus in der Donaumonarchie ein Präzedenzfall, erst zwanzig Jahre später kam diese Denkmalsform wieder auf und wurde für Kaiser Franz Josef in Anspruch genommen.⁷⁵ Sonja Žitko führt an, dass die dankbaren Bewohner von Zidani Most (Steinbruck) dem Erzherzog ein Denkmal errichten wollten und dafür das Standbild in der Salm'schen Erzgießerei erwarben, das 1859 fertig war.⁷⁶ Das Monument wurde jedoch von den Behörden wegen seines großen Naturalismus beziehungsweise wegen der Darstellung eines

⁶⁹ Nach den Reden wurden 18 Kränze um das Denkmal gelegt. Als erster der von Othmar Reiser mit folgender Sinspruch auf dem Band: „Den unvergänglichen Verdiensten unvergängliche Dankbarkeit“; siehe: WIESTHALER 1882 (Anm. 63), o. S.

⁷⁰ Ferdinand DUCHATSCH, Erzherzog Johann-Denkmal, *Marburger Zeitung*, 22/66, 3. 6. 1883, o. S.

⁷¹ Da die im Regionalmuseum Maribor (Pokrajinski muzej Maribor) verwahrte Statue zur Zeit unzugänglich im Depot ist, konnte das Material nicht überprüft werden. In der Literatur wird entweder Zinkguss oder Gusseisen genannt; siehe: Sonja ŽITKO, Die Erzherzog Johann-Denkäler des 19. Jahrhunderts in Slowenien, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 91/92, 2000/2001 (Festschrift 150 Jahre Historischer Verein), S. 462.

⁷² Selma KRASA, Das Jägermonument als Denkmaltypus, *Jagdzeit. Österreichs Jagdgeschichte – eine Pirsch*, Historisches Museum der Stadt Wien, Wien 1996, S. 298.

⁷³ TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 374.

⁷⁴ TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 374.

⁷⁵ KRASA 1996 (Anm. 72), S. 298.

⁷⁶ ŽITKO 2000/2001 (Anm. 71), S. 463–464; siehe auch: Sonja ŽITKO, Nadvojvoda Janez in njemu postavljeni spomeniki na Slovenskem, *Acta historiae artis Slovenica*, 3, 1998, S. 110.

10. Erzherzog Johann-Denkmal, Stadtpark, Maribor (fotografiert vor 1918)

11. Erzherzog Johann-Denkmal, Stadtpark, Maribor (fotografiert vor 1918)

kaiserlichen Prinzen im Jägerkostüm abgelehnt⁷⁷ und an einem unbekannten Ort gelagert, bis es schließlich von Othmar Reiser gekauft wurde und in Maribor seine Aufstellung fand.⁷⁸ Nach dem Modell Weissenbergers wurde in Blansko wahrscheinlich noch im gleichen Jahr, 1859, noch ein Zinkguss gegossen, der signiert und datiert ist: *F.X. Weissenberger, WIEN, 1856.*⁷⁹ Er stand im Park des „Stadlhofes“ in Salzburg-Itzling⁸⁰ und wurde wahrscheinlich 1882 von der Gemeinde Aussee, dem Geburtsort von Anna Plochl gekauft, und im Kurpark aufgestellt; die offizielle Enthüllung fand erst 1935 statt.⁸¹

Das Standbild des Erzherzogs wurde, wie erwähnt, in Maribor im Stadtpark aufgestellt. Wegen des Porträts als Jäger und weil die unmittelbare Beziehung des Erzherzogs zur Natur zum tragenden Element von Johanns „Image“ wurde,⁸² wäre ein besserer Aufstellungsort in Maribor kaum vorstellbar gewesen. Zudem ist es kein Zufall, dass das Denkmal gerade im nordöstlichen Teil des Stadtparks seinen Standort fand, der noch unter Bürgermeister Matthäus Reiser errichtet wurde. Das Geschenk seines Cousins sollte einen seiner letzten Beiträge als Bürgermeister betonen. Wie bereits Sonja Žitko schrieb, hatte die Bausektion des Gemeinderates bei der Wahl eines geeigneten Standortes keine freie Hand, sondern musste dem Wunsch des Stifters folgen: „Der

⁷⁷ ŽITKO 1998 (Anm. 76), S. 110; ŽITKO 2000/2001 (Anm. 71), S. 464; TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 375–376.

⁷⁸ ŽITKO 1998 (Anm. 76), S. 110–112; ŽITKO 2000/2001 (Anm. 71), S. 464.

⁷⁹ ŽITKO 2000/2001 (Anm. 71), S. 464.

⁸⁰ ŽITKO 2000/2001 (Anm. 71), S. 464; TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 374.

⁸¹ TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 374.

⁸² TELESKO 2008 (Anm. 29), S. 376.

Stadtverschönerungsverein bringt zur Kenntniß, der Spender des Denkmals für den Erzherzog Johann wünsche, es möge dasselbe im neuangelegten Stadtpark aufgestellt werden. Dieses Denkmal befindet sich bereits in Marburg ... Die Fundierungskosten – 200 bis 250 fl. – soll die Gemeinde übernehmen.“⁸³ Der Urheber des erwähnten Postaments ist nicht überliefert, man darf es eher den Stadtgärtnern Franz Marauschegg oder Haberman, der in den 1880er Jahren für den Park sorgte,⁸⁴ als einem Architekten zuschreiben. Es wurde ein etwas mehr als zwei Meter hoher künstlicher Felsen mit graugrünen Steinen aus Pohorje (Bacherngebirge) angelegt und das Denkmal vor einer grüne Fichten-Kulisse gestellt. Später wurde der Unterbau von Efeu eingewachsen, wodurch es sich noch harmonischer in die Umgebung einfügte (Abb. 11).

Wie die Enthüllung des Kaiser Josef-Denkmales begann auch die Eröffnungsfeier für das Erzherzog Johann-Denkmal im Hof des Rathauses. Aus dem ausführlichen Bericht in der *Marburger Zeitung* könnte man schließen, dass diesmal weniger die deutsch-nationalen und liberalen Strömungen in den Vordergrund traten als während der Enthüllung des Kaiserdenkmals, da unter den Beteiligten, die durch die mit Fahnen verzierte Stadt und unter Musikbegleitung zum Festplatz gingen, auch Fürstbischof Stepischnegg, General Freiherr von Krieghamer und Vertreter des Abgeordnetenhauses und des Landtags waren.⁸⁵ Doch ein Bericht in der politisch anders ausgerichteten *Südsteirischen Post* widerspricht diesem Eindruck.⁸⁶ Nach der Meinung des anonymen Verfassers begab sich zum Denkmal „... ein Zug von sehr bescheidenen Dimension ... Der Bürgermeister, Herr Dr. Duhač und sein Anhang verläugneten auch bei dieser Gelegenheit ihre spießbürgerliche Kleinlichkeit und politische Verbissenheit nicht. Sie ignorierten nicht nur die Slovenen ...“⁸⁷ Als erster stand Othmar Reiser am Rednerpult, erinnerte an das 600-jährige Jubiläum der habsburgischen Herrschaft in der Steiermark, würdigte kurz die Verdienste des Erzherzogs und beschloss seine Rede mit den Worten: „Ich übergebe hiermit dessen Standbild meiner Vaterstadt Marburg, damit das dankerfüllte Andenken an diesen erhabenen Förderer der Landeskultur, sowie der Künste und Wissenschaften durch Abbild seiner milden Züge täglich erneuert werde, und durch künftige Generationen erhalten bleibe.“⁸⁸ Auch bei dieser Enthüllung war Ferdinand Duchatsch, der als Bürgermeister eine Rede hielt und das Denkmal in den Besitz der Stadt übernahm, mitteilsamer als der Stifter. Seine pathetischen Wörter waren dem Erzherzog, dem Hause Habsburg und der „ungetheilten“ Steiermark gewidmet, er bedankte sich aber auch bei dem Donator: „Ich fühle mich aber auch freudig bewegt, weil ich Gelegenheit habe, (den) Großmuth eines Sohnes unserer Stadt zu preisen, welchen er schon wiederholt (als) Beweise seiner unwandelbaren Heimatsliebe und seines Wohlwollens gegeben. Der Name Reiser ist unauslöschbar eingetragen mit goldenen Lettern im Ehrenbuche der Stadt Marburg, und (es) wird derselbe jederzeit mit dem Gefühle des aufrichtigen Dankes genannt werden.“⁸⁹ Von dem anonymen Autor des Berichts in der *Marburger Zeitung* findet sich auch eine kurze Beschreibung des Denkmals: „Das Standbild, aus der Gießerei in Blansko hervorgegangen, ist im Ganzen sechzehn Fuß hoch und mißt die Gestalt sieben Fuß, die

⁸³ *Marburger Zeitung*, 22/60, 20. 5. 1883, o. S.

⁸⁴ KOLŠEK 2007 (Anm. 11), S. 203–204.

⁸⁵ *Marburger Zeitung*, 22/70, 13. 6. 1883, o. S.

⁸⁶ *Südsteirische Post*, 3/47, 12. 6. 1883, S. 2.

⁸⁷ *Südsteirische Post*, 3/47, 12. 6. 1883, S. 2.

⁸⁸ *Marburger Zeitung*, 22/70, 13. 6. 1883, o. S.

⁸⁹ *Marburger Zeitung*, 22/70, 13. 6. 1883, o. S.

12. Beseitigung des
Kaiser Josef II.-Denkmals,
Stadtpark, Ptuj (fotografiert 1918)

Felsgruppe aus graugrünem Bruchstein vom Bacher, auf welcher sie steht, neun Fuß. *Prinz Johann* ist in steirischer Tracht, als Jäger, dargestellt.“⁹⁰

Aufgrund einiger Publikationen des späten 19. Jahrhunderts darf man annehmen, dass die Bürger stolz auf die drei 1882 und 1883 aufgestellten Denkmäler waren, doch war die Rezeption stark von der jeweiligen Nationalität abhängig. Um 1899 publizierte der deutschgesinnte Fremdenverkehrsausschuss ein Plakat, auf dem Maribor als steirisches Meran beworben wurde. Neben zwei Stadtansichten, dem Hauptplatz und den sieben wichtigsten Gebäuden sind alle drei öffentlichen Denkmäler dargestellt.⁹¹ 1891 erschienen im Kalender des Hermagoras Vereins in Klagenfurt (Celovec) zwei Lithographien von Theodor Mayerhofer, die als Collage Ansichten und Gebäude Maribors darstellen.⁹² Auf einer sind Tegetthoff-Denkmal und das Denkmal für Anton Martin Slomšek – im Dom aufgestellt – sichtbar, auf der zweiten Erzherzog Johann-Denkmal. Es ist kein Zufall, dass der slowenische und katholische Verlag das Kaiser Josef-Denkmal ausließ.

Nach dem Verfall der österreichisch-ungarischen Monarchie wurden alle drei Denkmäler aus dem öffentlichen Raum entfernt und ihre figuralen Teile ins Museum überbracht. Es ist nicht bekannt, wer die Sorge für die Übertragung trug, vermutlich ein Mitglied des Museumsvereins. Dass man die Porträts Tegetthoffs und Erzherzog Johanns bewahren wollte, ist angesichts des Geburtsortes des Ersten und der Verdienste für die Steiermark des Letzteren verständlich, von den drei in der Untersteiermark aufgestellten Kaiser Josef-Denkmalen ist aber das Mariborer Exemplar das einzige, das die erste Nachkriegszeit überlebte. Das Denkmal, das im Park von Ptuj stand, wurde auf einem Karren von seinem Aufstellungsort weggeführt und vernichtet (Abb. 12), das Denkmal von Celje wurde in den ersten Tagen des Jahres 1919 von den Stadtbehörden als Alteisen verkauft.⁹³ Mit der Übertragung ins Museum teilte das Mariborer Kaiser Josef-Denkmal das Schicksal mit zahlreichen tschechischen

⁹⁰ *Marburger Zeitung*, 22/70, 13. 6. 1883, o. S.

⁹¹ Publiziert in: CURK, PREMZL 2008 (Anm. 3), S. 147.

⁹² Publiziert in: CURK, PREMZL 2008 (Anm. 3), S. 186.

⁹³ CVELFAR 1997 (Anm. 49), S. 45.

Denkmälern, die durch eine Anordnung der tschechoslowakischen Regierung 1923 zwar alle aus dem öffentlichen Raum entfernt werden mussten,⁹⁴ doch nicht alle eingeschmolzen wurden. Während sich einige bis heute erhalten haben und in den letzten Jahrzehnten sogar wieder in öffentlichem Raum aufgestellt wurden, wurde das Mariborer Denkmal bereits nach zehn Jahren als überflüssig empfunden. Der Vorsitzende des Museumsvereins, Dr. Fran Kovačič, wendete sich am 18. Dezember 1928 mit einem Brief an die Maschinenfabrik, Eisen- und Metallgießerei K. & J. Ježek Maribor, die am 2. Januar 1929 antwortete, dass die Statue des Kaisers Josef II. lediglich als alter Eisenguss genommen werden könne, für das man 1 Dinar pro Kilo zahle.⁹⁵ Der verdienstvolle Historiker Fran Kovačič war mit den Bedingungen einverstanden – das mit deutsch-nationalen und liberalen Prädikaten beladene Denkmal erschien slowenisch gesinnten Klerikalen offensichtlich nicht erhaltenswert – und die Statue landete schließlich in der Metallgießerei. Die vielleicht auf den ersten Blick nicht ungewöhnliche Aktion erweist sich auf persönlicher Ebene als mehr als nur fraglich, wenn man sich vor Augen hält, dass der Vorsitzende des Museumsvereins damit eigentlich die Schenkung des Vaters seines langjährigen Kollegen vernichtete. Otmar Reiser, ein Sohn des Stifters, anerkannter Ornithologe und einer der bekanntesten europäischen Oologen,⁹⁶ der jeden Sommer und Herbst auf seinem Besitz in Pekre verbrachte und in der Gegend naturwissenschaftliche Forschungen betrieb, wirkte im Mariborer Museumsverein seit seiner Gründung im Jahr 1902. Mit seiner Hilfe und mit seinem Wissen entstand im Museum eine vollständige Vogelsammlung der Drauregion, wurden eine umfangreiche Eiersammlung und vollständige Sammlung aller Holzarten, die in der Drauregion wachsen, angelegt.⁹⁷ Kovačičs Nachfolger Franjo Baš würdigte ihn in einem Nachruf, den er für den langjährigen Mitarbeiter des Museumsvereins 1937 verfasste, dass sich Otmar Reiser mit seiner ornithologischen sowie der Eier- und Holzsammlung im Museum ein dauerhaftes Denkmal gesetzt habe, dass alle Jugoslawen ihn in dauerhafter Erinnerung behalten würden, insbesondere aber sein Andenken in Maribor gepflegt werden würde.⁹⁸ Allerdings ereilte auch dieses „dauerhafte Denkmal“ ein ähnliches Schicksal wie die Schenkungen seines Vaters, nur ein bescheidener Teil der Eiersammlung ist in der Jagdabteilung des Technischen Museums Sloweniens in Bistra (Freudenthal) erhalten geblieben.⁹⁹

Auch die Statue Erzherzog Johanns und die Büste Wilhelms von Tegetthoff sowie die beiden Personifikationen wurden nach dem Ersten Weltkrieg ins Museum gebracht; der Unterbau des Tegetthoff-Denkmales blieb noch mindestens bis 1934 auf seinem Standort.¹⁰⁰ Die Statuen stellte man nebeneinander an eine Wand des Museumshofes, so dass Henning Volkmar unter ihrem Foto bemerkte: „Schmucklos

⁹⁴ STIEGLITZ, ZEILLINGER 2008 (Anm. 49), S. 549.

⁹⁵ Die Antwort der Maschinenfabrik, Eisen und Metallgießerei ist publiziert in: Deutsche 2012 (Anm. 3), S. 26.

⁹⁶ Für die Verdienste Reisers als Ornithologen und seine umfangreiche wissenschaftliche Bibliographie siehe: LORENZ-LIBURNAU 1937 (Anm. 58), S. 441–457; Sergej D. MATVEJEV, Leben und Werk Dr. Otmar Reisers, des Ornithologen der Balkanländer, *Egretta. Vogelkundliche Nachrichten aus Österreich*, 29/1–2, 1986, S. 1–19. Die Korrespondenz Reisers mit dem Ornithologen Max Schönwetter ist publiziert in: Rudolf PIECHOCKI, Ornithologen-Briefe an Max Schönwetter (1874–1961). Zur Erinnerung an den 125. Geburtstag des Begründers der wissenschaftlichen Oologie, *Anzeiger des Vereins Thüringer Ornithologen*, 3, Sonderheft, 1999, S. 1–108.

⁹⁷ Franjo BAŠ, Iz naših krajev. Umrli so (Nachruf für Otmar Reiser), *Kronika slovenskih mest*, 3/2, 1936, S. 139–140.

⁹⁸ BAŠ 1936 (Anm. 97), S. 140.

⁹⁹ MATVEJEV 1986 (Anm. 96), S. 13.

¹⁰⁰ Henning VOLKMAR, Untersteier. *Die Deutsche Südostmark*, Deutschlandsberg 1934, S. 32. Unter dem Foto des Unterbaus bemerkte Volkmar: „Blinder Haß hat in den Umsturztagen die Büste des Admirals Tegetthoff, der in der bekannten Seeschlacht von Lissa nicht zuletzt auch die Slowenen vor den Italienern beschützt hat, gestürzt, nur weil er ein Deutscher war.“

lehnen im Museumshof die Denkmäler der deutschen Wohltäter Marburgs an der Wand.“¹⁰¹ Die Statue Erzherzog Johanns und die Büste Tegetthoffs blieben erhalten, für die Personifikationen war jedoch das Jahr 1947 schicksalhaft. Museumsdirektor Franjo Baš wendete sich an den Städtischen Volksausschuss mit einem Vorschlag die drei Skulpturen des Tegetthoff-Denkmaals betreffend und stellte dabei fest, dass die Büste Tegetthoffs ein gutes Kunstwerk sei, während die beiden Siegessymbole konventionelle Arbeiten aus dem Ende des 19. Jahrhunderts mit unterdurchschnittlichem Kunstwert wären. Deswegen schlug er die Einschmelzung der Personifikationen von Vis und Helgoland für einen zeitgenössischen Zweck vor.¹⁰² Der Ausschluss war mit dem Vorschlag einverstanden und ergänzte, dass das Material für das Denkmal der Gefallenen im Befreiungskrieg verwendet werden solle.¹⁰³

Hinsichtlich der Entfernung der drei Denkmäler aus dem öffentlichen Raum kann man Sergej Vrišer zustimmen, der behauptete, dass die Entfernung in dem neuen Staat zwar eine verständliche Handlung war, aus denkmalpflegerischer und urbanistischer Sicht jedoch eine Verarmung der Stadtvedute bedeutete.¹⁰⁴ Problematischer als die Entfernung war die Einschmelzung der Werke, die sich bereits im Museum befunden hatten. Wie erwähnt, könnte man die Gründe von Fran Kovačič verstehen, die von Franjo Baš bleiben ein Geheimnis. War es wirklich nur die Verachtung des Historismus, aufgrund dessen die zwei qualitätsvollsten historistischen Werke, die das Regionalmuseum Maribor besaß, in der Metallgießerei endeten? Vielmehr darf man annehmen, dass ihre Einschmelzung einen politischen Hintergrund hatte. Franjo Baš erhielt bereits 1939 einen vom Verein Mariborer Slovenen TOT unterschriebenen Drohbrief, dass er die Denkmäler der Feinde, die an die Zeiten erinnern, als diese Gebiete von „degenerierten Habsburgern“ regiert worden seien, vernichten bzw. sie aus den Besuchern zugänglichen Teilen des Museums entfernen müsse.¹⁰⁵ Es scheint, dass Franjo Baš unter politischem Druck, mit dem Bezug auf den künstlerischen Wert wenigstens die Büste Tegetthoffs zu retten versuchte, während er die Personifikationen opfern musste.

Die auf Auftraggeber- und Standortforschung begründete Untersuchung zeigte deutlich, dass bei der Aufstellung der drei ausgewählten Denkmäler die Strategie der politischen Eigenpropaganda des Bürgermeisters Matthäus Reiser, unterstützt von seinem in Wien tätigen Cousin Othmar, eine wichtigere Rolle spielten, als etwa die Überlegungen, welche Persönlichkeit unbedingt mit einem Denkmal in Maribor gewürdigt werden sollte und welcher Standort dafür im urbanistischen Sinn am geeignetesten wäre. Wie persönlich und selbstsüchtig die Beweggründe des Bürgermeisters und Obmanns des Denkmalkomitees auch waren, er war stets um die künstlerische Qualität bemüht. Alle drei Denkmäler waren nach Modellen akademischer Bildhauer österreichischer Nationalität gegossen.¹⁰⁶ Vor allem mit dem Tegetthoff-Denkmal wollte Reiser – sicherlich in Kenntnis der zeitgenössischen Ringstraßenendenkmäler – seiner Stadt ein hervorragendes „Kunstwerk“ hinterlassen. Und egal wie lokal und peripher seine politische Reichweite war, wandte er sich an die zentrale Kunstinstitution, die Wiener Akademie, um für sein Vorhaben eine schriftliche Expertise zu erhalten.

¹⁰¹ VOLKMAR 1936 (Anm. 100), S. 32.

¹⁰² Drago OMAN, Ob šestdesetletnici zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu, *Argo*, 42/1, 1999, S. 15.

¹⁰³ OMAN 1999 (Anm. 102), S. 15.

¹⁰⁴ VRIŠER 1971 (Anm. 27), S. 194.

¹⁰⁵ Der Drohbrief ist publiziert in: OMAN 1999 (Anm. 102), S. 13, Anm. 54.

¹⁰⁶ Die auf den ersten Blick unwichtige Nationalität der Bildhauer erweist sich im Vergleich mit dem Anton Martin Slomšek-Denkmal im Mariborer Dom – 1878 vom slowenischen Bildhauer Franc Ksaver Zajec hergestellt – doch als wesentlich für die Vertreter der deutsch-liberalen Partei.

Voller Stolz auf das gelungene Denkmal ließ er sich 1889 mit dem Modell des Tegetthoff-Denkmales im Hintergrund von Eduard Lind für das Rathaus porträtieren (Abb. 1). Das Schicksal der Denkmäler spiegelt die nationalen Konflikte in einer national inhomogenen Stadt wieder; sie wirkten zerstörerisch sogar noch, nachdem die Denkmäler ins Museum übertragen waren – einer Institution, zu deren Hauptaufgaben eigentlich das Bewahren und Erhalten seiner ihm anvertrauten Objekte gehören sollten. Aus diesem Grund wäre auch die in den letzten Jahrzehnten erwogene Wiederaufstellung, nicht zuletzt auch wegen der fragmentarischen Erhaltung, nicht sinnvoll.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Die Untersuchung entstand im Rahmen des Projektes *Likovna umetnost v prostoru mesta Maribor* (Visual Arts and Architecture in the Spatial Context of the City of Maribor / Bildende Kunst im räumlichen Kontext der Stadt Maribor), Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (Slovene Research Agency, L6-4315, 1. 7. 2011–30. 6. 2014).

Lokalni patriotizem in lokalna politika

Spomeniki Wilhelmu Tegetthoffu, cesarju Jožefu II. in nadvojvodi Janezu v Mariboru ter vpliv družine Reiser

Povzetek

V zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja so v Mariboru postavili pet figuralnih javnih spomenikov, od katerih so bili štirje namenjeni članom cesarske hiše, eden pa v Mariboru rojenemu viceadmiralu Wilhelmu Tegetthoffu. Medtem ko so spomenika cesarju Francu Jožefu pred kadetnico in v Radvanju postavili ob petdeseti obletnici njegovega prihoda na prestol v predmestju, so bili spomeniki Wilhelmu Tegetthoffu, cesarju Jožefu II. in nadvojvodi Janezu postavljeni v ožjem središču mesta in v mestnem parku ter slavnostno otvorjeni v letih 1882 in 1883, v času županovanja Matthäusa Reiserja in Ferdinanda Du-chatscha. Ob preučevanju konteksta se izbira mesta postavitve Tegethoffovega, Jožefovega in Janezovega spomenika ne izkaže le kot urbanistično skrbno pretehtana odločitev, temveč predvsem kot tendencijska izbira javnega prostora, ki naj zaznamuje dosežke Matthäusa Reiserja v času opravljanja županske funkcije (1870–1882). Tegethoffov spomenik so postavili na tedanji Tappeinerjev trg (sedaj Trg generala Maistra), ki so ga urbanizirali v Reiserjevem obdobju in ob katerega zahodni stranici je bila v času njegovega županovanja in tudi z njegovim prizadevanjem zgrajena reprezentančna višja realka, spomenik cesarju Jožefu II. so postavili v jugovzhodnem delu parka, ki ga je med Reiserjevim županovanjem 1871–1872 uredil graški vrtnar Franz Marauschegg, spomenik nadvojvodi Janezu pa v severovzhodnem delu parka, ki so ga po županovem naročilu uredili v letih 1882–1883.

Priprave na postavitev Tegethoffovega spomenika so se začele takoj po viceadmiralovi smrti 7. aprila 1871. Mariborčani so v enem tednu pridobili cesarjevo dovoljenje in 15. aprila 1871 ustanovili Komite za postavitev Tegethoffovega spomenika, na čelu katerega je bil Matthäus Reiser. Komite je v letih 1872 in 1873 s pomočjo loterije zbiral prispevke za spomenik. Sredi sedemdesetih let so priprave zamrle, kljub temu pa so decembra 1875 naročili idejno skico za spomenik pri graškem inženirju Wilhelmu Büchnerju, arhitektu mariborske višje realke. Medtem so Mariborčane prehiteli v Puli, kjer so Tegethoffov spomenik, ki ga je financiral cesar, odkrili leta 1877. Njegov avtor je profesor dunajske akademije Carl Kundmann, ki si je izboril tudi naročilo za dunajski Tegethoffov spomenik, odkrit leta 1886. Mariborčani so želeli, da bi bil Tegethoffov spomenik vrhunsko umetniško delo, vredno velikega junaka. Za njegovo izvedbo so želeli pridobiti Carla Kundmanna, vendar ga le-ta ni želel sprejeti, zato so ga zaupali Kundmannovemu nekdanjemu študentu Heinrichu Fussu. Pogodba s Fussom je bila podpisana 1881, vendar šele po tem, ko so profesorji dunajske akademije Carl Kundmann, Georg Niemann in Carpar Zumbusch s pisno ekspertizo zagotovili, da bo Fussov spomenik umetniško delo, in ko je osnutek odobril komite za postavitev spomenika. Fussov mavčni osnutek je ohranjen v Pokrajinskem muzeju Maribor. Fuss je v Innsbrucku pripravil modele Tegethoffovega doprsja na podlagi fotografij iz zadnjih let viceadmiralovega življenja ter celopostavnih personifikacij bitk pri Helgolandu in Visu. Reprezentančni spomenik, najpomembnejše delo kiparja Fussa, so naročniki sprejeli z navdušenjem. Njegovega odkritja 10. julija 1883 se je udeležil cesar Franc Jožef. Kljub mnenju neznanega pisca v Marburger Zeitung, da bi bil za postavitev najprimernejši tedanji Sofijin trg, sedanji Trg svobode, je Matthäus Reiser vztrajal pri postavitvi na Tappeinerjevem trgu, saj je s spomenikom želel obeležiti svoj doprinos k razvoju mesta, to je reprezentančno stavbo višje realke.

Litoželezni spomenik cesarju Jožefu II., kakršne so ob stoletnici cesarjevega prihoda na prestol in izdaje tolerančnega edikta postavljali v monarhiji, predvsem na narodnostno nehomogenih območjih Češke, Moravske, Šlezije in Spodnje Štajerske, je Mariboru podaril župan bratranec, na Dunaju živeči odvetnik Othmar Reiser. Postavljanje spomenikov cesarja Jožefa II. v zgodnjih osemdesetih letih 19. stoletja je sodilo

k političnim manifestacijam nemškonacionalnih in liberalnih krogov, ki so z njimi častili velikega reformatorja in germanizatorja. Spomenik po modelu dunajskega kiparja Richarda Kauffungena je bilo mogoče hkrati s podstavkom po razmeroma ugodni ceni naročiti po katalogu Salmove železarne v Blanskem na Moravskem. Darovali so ga posamezniki in društva ali pa so zanj občine zbirale prostovoljne prispevke (tudi v Celju in na Ptiju). V Mariboru so ga odkrili 8. septembra 1882 v starejšem delu parka; v časopisnih prispevkih, ki opisujejo njegovo odkritje, so jasno razvidni narodnostni spori, ki jih je spomenik vzbujal in utrjeval.

Tudi spomenik nadvojvode Janeza je svojemu rojstnemu mestu podaril Othmar Reiser. Celopostavljeni kip nadvojvode so po modelu Franza Weissenbergerja iz leta 1856 ulili v železarni v Blanskem. Kmalu po nastanku so ga hvaležni prebivalci Zidanega Mosta žeeli postaviti v svojem kraju, vendar oblastem zaradi žanrske upodobitve člana cesarske hiše v lovski noši ni ustrezal. Na zahtevo donatorja Othmarja Reisera so ga Mariborčani postavili v novejšem delu parka in z njegovo namestitvijo poudarili še zadnje zasluge župana Matthäusa Reisera za Maribor. Odkritje 10. junija 1883 je bilo sicer zaznamovano z manj narodnostnimi spori kakor odkritje Jožefovega spomenika, vendar je bilo prav tako manifestacija vodilne mestne nemškonacionalne in liberalne stranke.

Vse omenjene spomenike so po nastanku nove države 1918 odstranili iz javnega prostora in njihove figuralne dele prenesli v muzej. Litoželezni kip cesarja Jožefa so na pobudo predsednika Muzejskega društva dr. Frana Kovačiča v mariborski železarni pretopili leta 1929, bronasti personifikaciji pa so uničili leta 1947 na pobudo muzejskega direktorja dr. Franja Baša, verjetno zaradi političnih pritiskov. Postavitev in odstranitev spomenikov odseva narodnostna nasprotja v nacionalno nehomogenem mestu in nastajanje novih državnih tvorb na območju nekdanje monarhije. Tudi zaradi njih ter zaradi fragmentarne ohranjenosti je prezentacija spomenikov bolj smiselna v muzejski postavitvi, kakor pa bi bila njihova ponovna postavitev v javni prostor.

Funeral Culture and Public Monuments

Jernej Kopitar, Vuk Karadžić and Creating a Common Serbo-Slovenian Culture of Memory

Nenad Makuljević

The second half of the nineteenth century was characterized by the cultural interconnectivity of the South Slavs and the creation of a common Yugoslav identity.¹ Intellectuals, artists, and politicians used to establish relations between South Slavs through a variety of public activities, such as exhibitions and cultural and political events. As part of the process of establishing a common Yugoslav identity, cultural cooperation between Serbia and Slovenia began to develop. The foundations of Serbo-Slovenian cultural and political cooperation were based on the historic association between Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) and Jernej (Bartholomeus) Kopitar (1780–1844). This led to the organization of a joint funeral spectacle, which saw the transfer of their bodies from Vienna to Belgrade and Ljubljana in 1897,² and the establishment of new public monuments. This event demonstrated the connection between the ideology of Yugoslavism, public monuments and memory culture.

Vuk Karadžić and Jernej Kopitar From Scientific Cooperation to the Heroes of Yugoslavism

Vuk Karadžić and Jernej Kopitar represent significant figures of nineteenth-century South Slavic culture. Karadžić was one of the founders of modern Serbian culture. He distinguished himself with his literary work; he collected and recorded traditional tales and oral literature, reformed the spelling of the Serbian language, translated the New Testament into Serbian and introduced the modern European public to Serbian epic poetry.³ Jernej Kopitar worked at the Imperial Library in Vienna and was a censor of Slavic books in the Habsburg monarchy. Kopitar accepted Herder's ideas about the importance of Slavic culture, and devoted himself to the study of Slavic literature and the establishment of Slavic studies as a scientific discipline. Through cooperation with other scholars, Kopitar had formed a cultural network, which played an important role in the national awakening and cultural nationalism of the Slavs in the nineteenth century.⁴ Of particular importance for Slavic

¹ On the ideology of Yugoslavism see Milorad EKMEĆIĆ, *Stvaranje Jugoslavije*, 1–2, Beograd 1989.

² *Spomenica o prenosu praha Vuka Stef. Karadžića* (ed. Andra Gavrilović), Beograd 1898; Nenad MAKULJEVIĆ, *Umetnost i nacionalna ideja. Sistem evropske i srpske vizuelne kulture u službi nacije*, Beograd 2006, pp. 311–312.

³ On Vuk Karadžić see Miodrag POPOVIĆ, *Vuk Stef. Karadžić: 1787–1864*, Beograd 1972; Golub DOBRAŠINOVIC, *Vuk Karadžić. Život, deo, lik*, Gornji Milanovac 1983.

⁴ On Jernej Kopitar: Jože POGAČNIK, *Jernej Kopitar*, Ljubljana 1977; *Papers in Slavic Philology*, 2: *To Honor Jernej Kopitar 1780–1980* (eds. Rado L. Lencek, Henry R. Cooper Jr.), Ann Arbor 1982; Ingrid MERCHIERS, *Cultural Nationalism in the South Slav Habsburg Lands in the Early Nineteenth Century. The Scholarly Network of Jernej Kopitar (1780–1844)*, München 2007.

culture is the text *Patriotische Phantasien eines Slaven*,⁵ which represents one of the earliest appeals for the affirmation of Slavic culture in Europe. Kopitar also left a significant mark on the study of the Slovenian language by publishing a book about its grammar.⁶

The collaboration and friendship between Jernej Kopitar and Vuk Karadžić was established in the early nineteenth century. Kopitar offered support to Vuk Karadžić and helped him to publish his works. Serbs often emphasized the role of Kopitar in his support for Vuk's struggle for the reformation of Serbian language, and this has resulted in his permanent memorialization in Serbian culture. Both Kopitar and Karadžić lived, worked and died in Vienna. Kopitar died in 1844, while Karadžić died in 1864, but they were both buried at the same cemetery, St. Marx in Vienna's Landstrasse. On the initiative of Michael Josef Fesl, Kopitar's friends erected a monument above his grave in 1845.⁷

During the nineteenth century, the figures who managed to significantly improve the life of the nation, thus promoting not only themselves but also the nation and national culture, were promoted as national heroes.⁸ Culture was extremely important for the creation of national identity,⁹ and the heroes of science and culture were, therefore, popularized within national ideologies, such as, for example Johann Wolfgang Goethe in Germany. This general principle also worked for the national ideologies of Yugoslav nations, and in the Serbian national ideology such places were occupied by St. Sava, Dositej Obradović, and Vuk Karadžić.¹⁰

The heroization of Vuk Karadžić started back when he was still alive. Although he lived in Vienna, he became a significant figure in Serbian culture. Serbian cultural emigrants congregated around Vuk, and his books became mandatory literature and the foundations of Serbian national cultural identity. The death of Vuk Karadžić was an important event for the Serbian public and he was buried with honours at the St. Marx cemetery. Vuk was continually celebrated by the Serbs,¹¹ which made the fact that his grave was located abroad a perennial issue.

1. Anastas Jovanović: Vuk Karadžić, 1850–1858

⁵ Bartholomäus KOPITAR, *Barth. Kopitars kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts* (ed. Franz Miklosich), Wien 1857, pp. 61–70.

⁶ Bartholomäus KOPITAR, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach 1808.

⁷ Ivan NAVRATIL, Jernej Kopitar, *Kopitarjeva spomenica* (ed. Josip Marn), Ljubljana 1880, p. 15.

⁸ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 91–121.

⁹ Anthony D. SMITH, *National Identity*, London 1991, pp. 71–98.

¹⁰ MAKULJEVIĆ 2006, (n. 2), 110–114.

¹¹ See *Arhivska građa o Vuku Karadžiću. 1864–1905* (ed. Golub Dobrašinović), 2, Beograd 1988, pp. 143–553.

2. Vuk's grave in St. Marx cemetery,
Vienna

3. Petar Ubavkić: *Vuk Karadžić*, 1889, Narodni muzej,
Belgrade

Just like Vuk among the Serbs, so Jernej Kopitar was revered among Slovenians during the nineteenth century.¹² Slovenska matica (Slovene Society) organized a large celebration marking the one hundredth anniversary of his birth in 1880.¹³ The celebration was structured as a complex ceremony, which included setting up a memorial plaque at his family home.¹⁴ In this way, Jernej Kopitar's house became a memorial house, one of the specific types of public monument,¹⁵ and the first public monument dedicated to him.

During the celebration, special attention was given to interpreting the significance of Jernej Kopitar's work. His importance for Slovenian and South Slavic cultures was emphasized, as were his connections to other prominent figures such as Lukijan Mušicki, Josef Dobrovský, Dositej Obradović, Pavel Jozef Šafárik and Vuk Karadžić.¹⁶ Kopitar was celebrated as a prominent Slovene, who influenced the formation of South Slavic culture.

During the second half of the nineteenth century, the graves of Kopitar and Karadžić became important places in Slovenian and Serbian cultural memory. They were never forgotten. This is also testified by the illustration of Kopitar's grave in the *Kopitarjeva spomenica* from 1880.¹⁷ Vuk's grave had been the subject of great interest amongst the Serbian public. Vuk's involvement in Serbian

¹² On the reception of Jernej Kopitar in Slovenian modern culture see Sergio BONAZZA, Jernej Kopitar. His Place in Slovene Cultural History, *Papers* 1982 (n. 4), pp. 179–183.

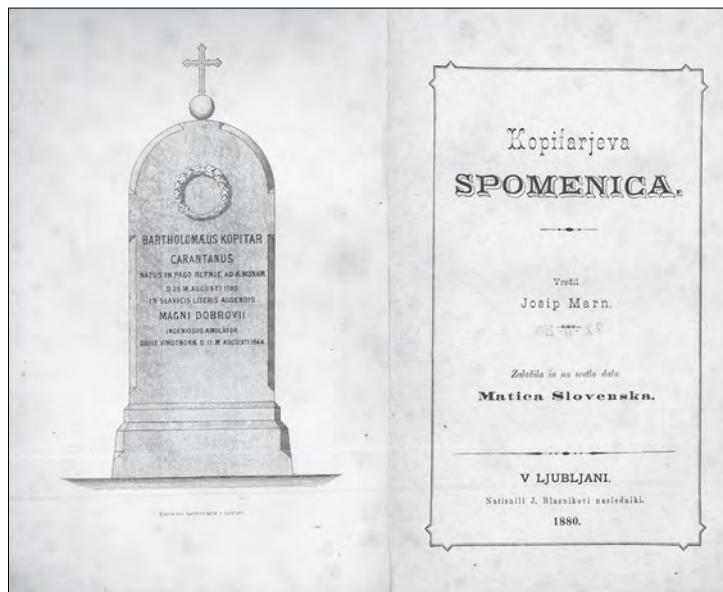
¹³ Josip MARN, Slavnost Kopitarjeva v nedeljo dne 22. avgusta 1880 v Repnjah, *Kopitarjeva spomenica* 1880 (n. 7), pp. 176–187.

¹⁴ MARN 1880 (n. 13), pp. 182–183.

¹⁵ Cf. MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 303–304.

¹⁶ NAVRATIL 1880 (n. 7), pp. 28–61.

¹⁷ The picture of the Kopitar's grave is printed by the front page of: *Kopitarjeva spomenica* 1880 (n. 7).

4. *Kopitarjeva spomenica*,
Ljubljana 1880

spelling reform and the introduction of the vernacular language meant that he had never stopped being mentioned and studied, and his grave, therefore, remained a place of national pilgrimage.

The function of Vuk's and Kopitar's graves as public monuments and places of memory corresponded to the complex character of nineteenth-century memory culture. Cemeteries were public spaces where both private and public cultural memory existed together. This allowed for private memorials to be transformed into public monuments, as well as for one of the most important forms of national monument to be associated with funerary culture. This was especially apparent in the environments and contexts where there were no political conditions for the free development of the national cultural heritage. So, for example, in the Ottoman and Habsburg empires, the propagation of Serbian national culture was limited and burial places in churches or cemeteries were, therefore, given the character of public monuments.¹⁸ Since Vuk and Kopitar were both buried in a foreign country, the importance of their resting places was even more pronounced.

The Transfer of Kopitar and Vuk's Remains

The fact that Kopitar and Vuk's graves lay outside of their respective homelands, Slovenia and the Serbia, caused dissatisfaction within the cultural community. There were a number of initiatives made to transfer Vuk's body back to Serbia, but these were constantly blocked because of the wish of his daughter, Mina Karadžić, for his grave to remain in Vienna as long as she was alive.¹⁹ After her death, the opportunity arose to transfer the body back to Serbia. At the same time, the Slovenian cultural community demanded that Kopitar's body be brought back to Slovenia.

¹⁸ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 278–284.

¹⁹ *Spomenica o prenosu praha* 1898 (n. 2), pp. 6–7; Golub DOBRAŠNOVIĆ, Prenos Vukovih posmrtnih ostataka, *Godišnjak. Narodna biblioteka Srbije*, Beograd 1979, pp. 97–109.

5. Exhumation of Vuk's remains in St. Marx cemetery in Vienna, 1897

The question over Vuk and Kopitar's resting places was brought to a head with a plan to demolish the Viennese St. Marx cemetery. In 1883, *Ljubljanski zvon* published a brief article on the problem with the graves at the St. Marx cemetery. Many prominent individuals from Slavic culture, such as Peter Preradović, Branko Radičević, Jan Kollar, and Stefan Mitrov Ljubiša, had been laid to rest in this cemetery. The first body to be relocated from the Viennese cemetery was the body of Petar Preradović, conducted by the Croatian community, which transferred his remains to the Mirogoj cemetery in Zagreb. After that, Matica Srpska organized the repatriation of Branko Radičević's body to Stražilovo in 1883, while the Dalmatians organized a committee for the moving of the remains of Stefan Mitrov Ljubiša. This is why an author in *Ljubljanski zvon* wondered: "Nobody thinks of our great Kopitar! Truly, does our Slovenian homeland not possess a handful of patriots, who could set up a committee and raise several hundreds of florins, so that we could bury Kopitar, the giant of scholars, the glory and pride of the entire Slovenian nation, in his home soil in Ljubljana? Eternal shame upon the entire nation if we leave one of the greatest sons of mother Sava to rest in that soil, which is being run over by Viennese horse carriages and his dust stamped down by the hooves of Vienna!"²⁰

The idea to transfer Kopitar's remains from Vienna to Slovenian territory was proposed by Slovenska matica in 1885. Ivan Navratil informed Slovenska matica about the events taking place at St. Marx cemetery on 11th November 1885. He proposed to take the monument, together with Kopitar's body, because it was in good condition.²¹ At a session of Slovenska Matica held on 16th November 1885, Professor Fran Levec emphasized the need to transfer the bones of Jernej Kopitar to the motherland ("that the bones of our distinguished kinsman Jernej Kopitar are transferred to the soil of our homeland").²² This session was followed by an extensive discussion, but the transfer of Kopitar did not happen in 1885. The next session of Slovenska matica dedicated to the organization of the transfer

²⁰ Fran LEVEC, Kopitarjev grob, *Ljubljanski zvon*, 9, 1. 9. 1883, p. 605.

²¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 621, šk. 24, Slovenska matica, Posmrtni ostanki Jerneja Kopitarja, Ivan Navratil – Matica Slovenska (Vienna, 11. 11. 1885).

²² ARS, SI AS 621, šk. 24, Slovenska matica, Posmrtni ostanki Jerneja Kopitarja, First session dated 16th November 1885.

of Kopitar's remains was held on 29th May 1886. In this session, Dr Županec pointed out that "it is in the country's interest that the remains of the Slovenian man of merits, in whom the whole nation takes great pride, be transferred to home soil."²³ At the meeting of Slovenska matica in July 1886, it was discussed whether it was necessary to transfer Kopitar's body and where to bury him. During the discussion, Zupan said it would be a "great national phenomenon" and a "greater distinction" for Slovenians to organize this transfer. He emphasized that the Croats and Serbs transferred remains of Petar Preradović and Branko Radičević, and wondered why Kopitar, "our famous scholar, does not deserve this honour."²⁴

The relocations of the remains of distinguished men from abroad to their homeland were important cultural events of the late nineteenth century. The transfer of the "relics" of national heroes represented important moments in the construction of national identities. This was how a nation celebrated its heroes, the national land was "sanctified" by them, while the national territory became mapped by memorial tombs – public monuments. Among Serbs, this kind of practice had already been implemented and established with the transference of Branko Radičević's remains from Vienna to Stražilovo, near Sremski Karlovci in 1883.²⁵

The preparations for the transfer of Vuk Karadžić's body began in the 1890s. The Serbian Royal Academy played a significant role in the process. In his diary, on 20th June 1894, Milan Đ. Milićević wrote that he was supposed to write a letter to Prime Minister and speak to the Metropolitan Bishop regarding the place of burial, while the Academy of Arts came up with shapes for the markings on the graves, both in Tršić and in Tronoša.²⁶ Milićević's note testifies that there had been a number of different ideas as to where Vuk should be buried.

The relocation of Vuk and Kopitar's remains from Vienna to Belgrade and Ljubljana took place in 1897 and was conducted as a joint Serbian-Slovenian action. The process of organizing the committee to transfer the body of Vuk Karadžić is described in the diary of Milan Đ. Milićević, president of the Serbian Royal Academy.²⁷ The transfer of Vuk's body was carried out by the Serbian Royal Academy in Belgrade, but the ceremony itself was organized under the patronage of the Serbian state. The committee for the transfer of Vuk's body was assembled on 20th January 1897, composed of the most prominent figures of Serbian scientific, cultural, and political life, such as, Milan Đ. Milićević – President, Svetislav Vulović, Mihailo Valtrović, Ljubomir Kovačević, Jovan Jovanović-Zmaj, Ljubomir Stojanović, and Nikola Pašić. Milićević, together with the Minister of Education Andra Nikolić, drafted a proclamation, which was then signed by King Aleksandar Obrenović. This proclamation was published on 2nd May 1897, in *Srpske novine*, where it was emphasized that, based on the suggestion of the Minister of Education and Religious Affairs, King Alexander had decided to transfer the remains of Vuk from Vienna to Belgrade sometime in September 1897 at the cost of the state treasury, as a testimony of the achievements of Vuk Stefanović Karadžić. According to the king's orders, the transfer was supposed to be organized by the Serbian Royal Academy, which was, at the time, given the task, and also ordered to "raise decent headstones on the graves of Dositej Obradović

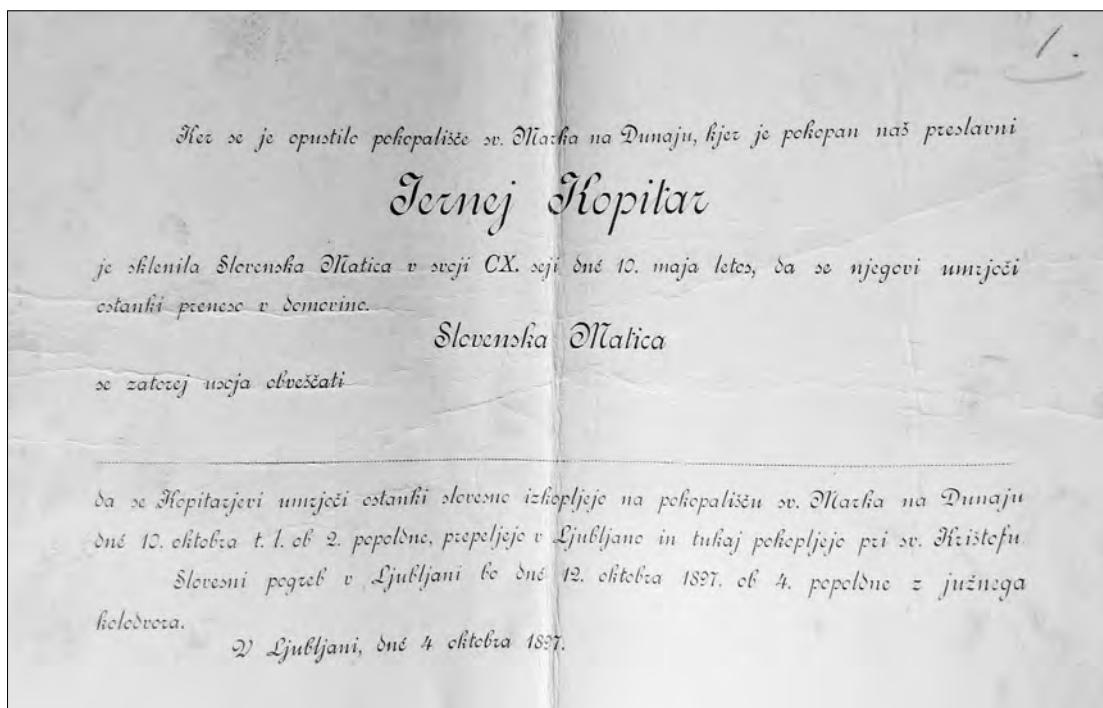
²³ ARS, SI AS 621, šk. 24, Slovenska matica, Posmrtni ostanki Jerneja Kopitarja, Second session dated 29 May 1886.

²⁴ ARS, SI AS 621, šk. 24, Slovenska matica, Posmrtni ostanki Jerneja Kopitarja, Third session dated 14 July 1886.

²⁵ Snežana MIŠIĆ, *Kult Branka Radičevića u srpskoj vizuelnoj kulturi krajem 19. veka*, Novi Sad 2009, pp. 25–57.

²⁶ Arhiv SANU 9327/XV-2, Milan Đ. Milićević, *Dnevnik*, p. 2628.

²⁷ Arhiv SANU 9327/XV-2; XVI, Milan Đ. Milićević, *Dnevnik*.

6. Invitation to Jernej Kopitar's funeral in Ljubljana, 1897

and Djuro Daničić.”²⁸ At its own request, Matica srpska from Novi Sad also joined the efforts to organize the transfer of Vuk’s body.²⁹ Matica srpska was the most important Serbian cultural institution that operated in the Habsburg monarchy. It had an active role in earlier celebrations dedicated to Vuk and its members had even suggested for Vuk’s body to be transferred to Krušedol Monastery.³⁰

The decision to transfer the body of Jernej Kopitar from Vienna to Ljubljana was made by Slovenska matica at a meeting on 10th May 1897. Fran Levec, the president of Slovenska matica, explained this decision by the fact that the St. Marx cemetery was being demolished and the fact that Vuk’s body was being transferred to Belgrade by the Serbs. For this reason, he stressed that it would be a shame for Slovenians to leave Kopitar’s remains to rot in a strange land in Vienna, and it would also be a shame for Kopitar’s remains to rest in Serbia, instead of in his native Slovenia. It was then decided that Kopitar’s remains should be transferred simultaneously with Vuk’s and to start an appeal in order to cover the costs of the repatriation, the casket, the grave, and the gravestone, and to organize an appropriate ceremony.³¹ The Organizing Committee for the relocation of Kopitar’s body was formed in Vienna. The chair was a royal advisor, Fran Šuklje, his deputy was Professor Matija Murko, and the secretaries were Dr Josip Mantuani and Dr Valentin Kušar. The cashiers were Msgr Frančišek Jančar and Professor Anton Primožič, and board members also included Radoslav Pukl, Dr Janko Pajk, Dr Frančišek Simonič, Frančišek Hubad and I. Vadnal.³²

²⁸ *Srpske novine*, 96, 2. 5. 1897, p. 1.

²⁹ Živan MILISAVAC, *Istorijski spisi Matica srpske*, 3, Novi Sad 2000, pp. 370–372.

³⁰ MILISAVAC 2000 (n. 29), p. 370.

³¹ Evgen LAH, *Letopis Slovenske Matice, Letopis Slovenske Matice za 1897*, Ljubljana 1897, p. 263.

³² *Ljubljanski zvon*, 10, 1. 10. 1897, p. 637.

7. The program of
Vuk Karadžić's funeral in Belgrade

Slovenska matica informed the Serbian Royal Academy of their wish to organize a joint repatriation of the bodies of Vuk and Kopitar.³³ The proposal made by Slovenska matica was accepted, and therefore, after deciding on the exact date, the entire event was planned as a joint Serbian and Slovenian national occasion. At the same time, it was also an important event in the life of the city of Vienna.

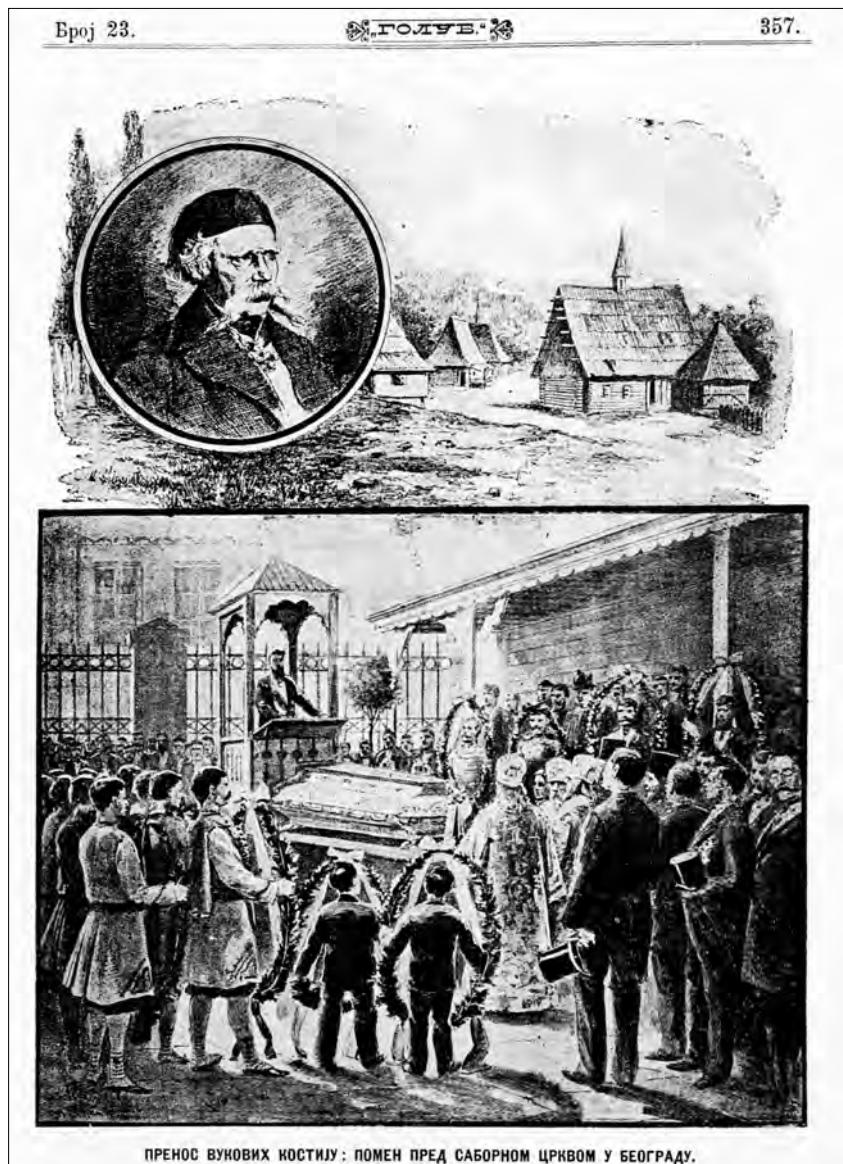
As an announcement for the upcoming event, a text titled *Vuk und Kopitar* by Vatroslav Jagić was published in the *Wiener Zeitung*.³⁴ The same text was translated into Serbian for *Brankovo kolo*,³⁵ while the Ljubljana-based *Laibacher Zeitung* magazine published the original version in German.³⁶ Vatroslav Jagić was an eminent Slavicist, who worked at Vienna University. Although his article was primarily

³³ Arhiv SANU 9327/XVI, 2871, Milan Đ. Milićević, Dnevnik.

³⁴ Vatroslav JAGIĆ, Kopitar und Vuk, *Wiener Zeitung*, 132, 9. 10. 1897, pp. 3–6.

³⁵ Vatroslav JAGIĆ, Kopitar i Vuk, *Brankovo kolo*, 1897, pp. 1292–1300.

³⁶ Vatroslav JAGIĆ, Kopitar und Vuk, *Laibacher Zeitung*, 234, 14. 10. 1897, pp. 2101–2102; 235, 14. 10. 1897, p. 2109.

8. Vuk's funeral ceremony in front of the Cathedral Church in Belgrade

directed at the Viennese public, it became essential for both the Serbian and Slovenian public, as well. Jagić explained the important role Vuk and Kopitar had in Slavic culture and their relationship with the city of Vienna. Jagić explains that the decision to transfer the bodies of Kopitar and Vuk to their respective homelands was, at the same time, the result of their friendship in life: "It was very natural; the immediate idea was, since the two friends were inseparable and now they have to leave their common resting place, that they should at least do so at the same time and in a joint ceremony."³⁷

According to the plan, the exhumation of Kopitar and Vuk's remains was performed on 28th September (according to the Orthodox calendar) or 10th October 1897. Many Serbs, Slovenes, and Viennese, as well as a number of prominent scientists and representatives of the Slavic peoples, gathered at St. Marx Cemetery. Attending the ceremony were delegates from the Kingdom of Serbia, representatives

³⁷ JAGIĆ 1897 (n. 35), p. 1293.

9. Cathedral Church, Belgrade, around 1899

10. Cathedral Church, Belgrade

of Matica srpska, A. Hadžić, and Jovan Grčić, Serbian representatives in Vienna – Lt.Col. Mihajlović, Secretary Jovičić, Lt.Col. Mašin, Dr Koljak, Sr. Kvekić, the Serbian society Zora, Serbian and Croatian youths residing in Vienna, representatives of the Ljubljana committee, Court Adviser Fran Šuklje, Dr Matija Murko, and Slovenian delegates in Vienna. The City of Vienna was represented by its Mayor Karl Lueger, the Austrian Ministry of Education by Counsellor Rezek, the Vienna Academy of Sciences by Vatroslav Jagić, the University of Vienna by Konstantin Jiriček, and the Royal Library by Dr Josip Mantuani. Also in attendance were the famous author of travelogues Felix Kanitz, the vice-president of the Lower house of the Austrian Assembly, Czech Karel Kramarž, and others.³⁸ The composition of those gathered during the excavations of Vuk and Kopitar's remains, indicates how important this event actually was. In addition to the representatives of the Serbian and Slovenian organizers, this event was also attended by representatives of the most important municipal, scientific and educational institutions in the city of Vienna and many other prominent persons.

After the exhumation of Vuk's remains, photographic records of his body were made, his skull was measured, and a plaster cast created.³⁹ Kopitar's grave was overgrown by very thick grass. After the exhumation, his skull and bones were found. The skull was photographed, before being placed into a new coffin.⁴⁰

³⁸ Kopitarjevo in Karadžičevo slavlje na Dunaju, *Slovenski narod*, 233, 12. 10. 1897, pp. 1–2; Prenos Vukova praha iz Beča u Beograd 30. sept. o.g., *Brankovo kolo*, 1897, p. 1303.

³⁹ Mil. MIHAJOVIĆ, Iskopavanje posmrtnih ostataka J. Kopitara i V. Karadžića, *Kopitar i Vuk* (ed. Golub Dobrašinović), Beograd 1980, p. 185.

⁴⁰ Grob Kopitarjev na Marksovom pokopališču, *Slovenec*, 234, 13. 10. 1897, p. 3.

11. Cathedral Church, Belgrade

According to the Mihailović's description: "The coffins with the remains of both the deceased were placed on stands next to each other, and covered with rich, gold-embroidered black velvet shrouds, on which many wreaths of fresh flowers and laurel leaves were laid. On the left and right sides were two huge candelabra, which, instead of candles, burnt spirit in large busts (Opferflammen). At the foot of each casket there lay a velvet cushion with a laurel wreath, in the middle of which there were silver wreaths from the Serbian Royal Academy for Kopitar, and from Slovenska matica for Vuk."⁴¹

An Orthodox Christian memorial service was held for the remains of Vuk Stefanović Karadžić, which was attended by the Viennese Orthodox priests, while a Roman Catholic funeral rite was held by a national assembly member, Reverend Einspieler.⁴²

A number of speeches were given over the displayed caskets of Kopitar and Vuk. In the spirit of Serbo-Slovenian cooperation, a Slovenska matica representative, Dr Fran Šuklje, and president of the Serbian Royal Academy, Stojan Novaković spoke about Kopitar, while Dr Matija Murko spoke about Vuk Karadžić. The speeches held on this occasion were another confirmation of Serbo-Slovenian cultural union, while putting the emphasis on the importance of Kopitar for the Serbs and Vuk for the unity of South Slavs.⁴³ A speech was also given by the Viennese Mayor Karl Lueger. After the ceremony, the bodies were separated, and sent towards Ljubljana and Belgrade from different train stations.

⁴¹ MIHAJOVIĆ 1980 (n. 39), pp. 186–187.

⁴² *Kopitarjevo in Karadžičevo slavlje* 1897 (n. 38), p. 1.

⁴³ Matija MURKO, Vuk Stefanović Karadžić. Na pokopališču sv. Marka na Dunaju govoril dr. Matija Murko, *Slovenski narod*, 233, 12. 10. 1897, pp. 1–2.

11. Vuk's grave, Cathedral Church, Belgrade

12. Vuk's grave, Cathedral Church, Belgrade

The body of Jernej Kopitar reached Ljubljana on 12th October, at around 4 pm. The welcoming ceremony was organized at the south railroad terminal of the railway station, and the station building itself was specially decorated for the occasion: “the bulbs of Auer-lights were wrapped in black cloth.”⁴⁴ The casket with Kopitar’s remains was moved to the vestibule, where Prince Bishop Dr Missia performed a church ceremony. Dr Matija Murko and the district prefect of Ljubljana gave speeches at the train station, before a long procession of people escorted the body of Jernej Kopitar to the Cemetery of St. Christopher at Navje. The procession moved along a route lined with citizens, and the street was illuminated with gas lamps. The procession was attended by numerous citizens and representatives of civil society. The coffin was decorated with many wreaths and folk ribbons, and was transported on a four-in-hand carriage. Walking behind the coffin were the veteran corps, the Ljubljana clergy, high school pupils, who also carried a large wreath, the Society of Catholic Workers, the Society of Catholic assistants carrying a flag, the Šiška library club carrying a flag, the Ljubljana singers society, the Slavec singers society, the Sokol society, and the women’s subsidiary of the St. Cyril and Methodius Society from Ljubljana. An expensive wreath from the city of Ljubljana and a silver wreath from Serbia were also carried with the coffin. At the cemetery, the Saint Peter parish priest Malenšek blessed the grave, and the president of Slovenska matica, Professor Fran Levec gave a speech. In the evening, Mayor Ivan Hribar organized a dinner at Pri slonu, for the distinguished guests, who had attended the event. Many Slovene newspapers reported the occasion with patriotic enthusiasm, characterizing it as unique in the recent history of Ljubljana, and providing detailed descriptions.⁴⁵ Slovenska matica received numerous telegrams, but Serbian

⁴⁴ Kopitarjeva slavnost, *Slovenski narod*, 233, 12. 10. 1897, p. 3.

⁴⁵ Die Bestattung Kopitars in heimischer Erde, *Laibacher Zeitung*, 234, 13. 10. 1897, p. 2103; Prenos Jerneja Kopitarja,

public opinion towards Kopitar was best reflected in a telegram from the president of the Serbian Royal Academy Milan Milićević: "The students of Vuk, in gratitude to the teacher of their teacher extol the glory of Kopitar."⁴⁶

In Belgrade, the welcoming ceremony for the body of Vuk Karadžić was organized carefully and over a long period of time. We can see from the diary of Milan Dj. Milićević that the procession was well formulated; Mihajlo Valtrović and Stojan Novaković also took part in the planning process.⁴⁷ Many invitations were sent to various local and foreign dignitaries, such as Vatroslav Jagić, requesting their attendance at this event, which was organized at state level.⁴⁸ The delegations of Serbs arrived from all over, and the procession from the train station to the final resting place was attended by representatives of the church, state, and society, as well as numerous citizens.

The transference of Vuk's remains had all the characteristics of a national public spectacle. The memorial booklet, issued for the occasion, contained descriptions of numerous wreaths that were carried in the procession. They were dominated by descriptions and images of national ideology.⁴⁹

A Monument in the Homeland

The bodies of Vuk and Kopitar were buried in their new tombs, which had been pre-designed to serve not only as eternal resting places, but also as national public monuments. This was how the transfer of the bodies from their initial resting places was concluded with the placement into a "second grave". For the Slovenian and Serbian public it was of great importance that the second grave of their respective hero was located in their homeland, which lead to the emphasizing the national identity of the home country and the creation of a place – a space of everlasting memory for the heroes of Serbian and Slovenian culture. The fact that the graves of Kopitar and Vuk were finally in their home countries, and not in a foreign land, was especially emphasized in the newspaper reports.⁵⁰ The importance attached to the local land was rooted in the ideology of nationalism, according to which each nation had the right to own a land, consecrated by the graves of its ancestors.

The grave sites for Vuk and Kopitar were determined in accordance with local tradition and the characteristics of national ideology. The place allocated for Vuk Karadžić was the Cathedral Church in Belgrade. The Cathedral Church was one of the most important Serbian Orthodox churches in the Kingdom of Serbia, and it had the status of an Episcopal Church. This church was built and decorated in the mid-nineteenth century,⁵¹ which added to its importance. Some other important figures of modern Serbian history were also buried at the Cathedral Church. Buried here were, Princes Miloš and Mihail Obrenović, as well as Dositej Obradović.⁵² The fact that Dositej was buried

⁴⁶ *Slovenski narod*, 234, 13. 10. 1897, pp. 1–3; *Dnevne novice* (Kopitarjevo slavlje), *Slovenec*, 234, 13. 10. 1897, p. 3.

⁴⁷ Učenici Vukovih zahvalni učitelju učitelja svoga kliču Slava Kopitaru. Telegram in: ARS, SI AS 621, šk. 24, Slovenska matica, Posmrtni ostanki Jerneja Kopitarja, Telegram No. 1366.

⁴⁸ Arhiv SANU 9327/XVI, Milan Đ. Milićević, *Dnevnik*, p. 2900.

⁴⁹ Arhiv SANU 9327/XVI, Milan Đ. Milićević, *Dnevnik*, p. 2901.

⁵⁰ *Spomenica o prenosu praha* 1898 (n. 2), pp. 82–91; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 312–313.

⁵¹ Die Bestattung Kopitars in heimischer Erde, *Laibacher Zeitung*, 234, 13. 10. 1897, p. 2103; *Slovenec*, 234, 13. 10. 1897, p. 3.

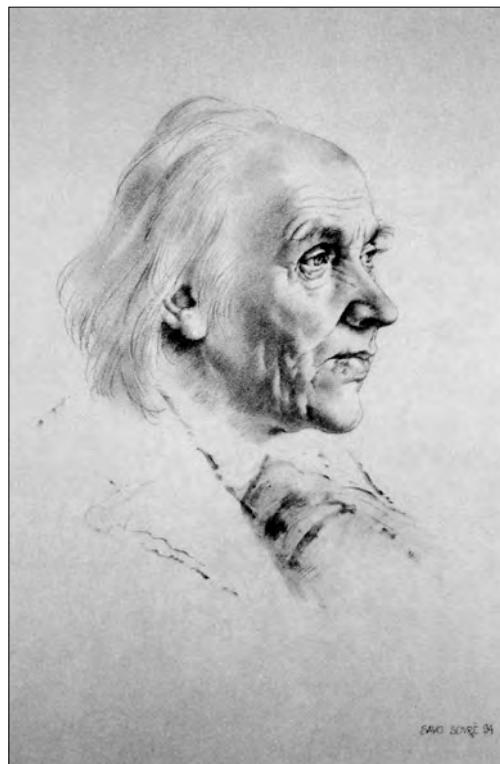
⁵² Branko VUJOVIĆ, *Saborna crkva u Beogradu*, Beograd 1996, pp. 37–130.

⁵³ VUJOVIĆ 1996 (n. 51), pp. 148–152.

in this church, determined the location of Vuk Karadžić's second funeral. Obviously, the intention was to turn the Cathedral Church into a Serbian national pantheon.

The place designated for the grave of Vuk Karadžić was to the west of the entry into the Cathedral, opposite the tomb of Dositej Obradović. In King Alexander Obrenović's proclamation of 2nd May, it was announced that the grave of Dositej Obradović would also be renovated at the same time as Vuk's new resting place.⁵³ The Serbian Royal Academy put Mihailo Valtrović in charge of the preparation of the burial places. He was supposed to "select the words" for the tombstones. The choice that Mihailo Valtrović made on this occasion indicates the amount of emphasis that was given to Vuk's new grave. Valtrović, already a prominent member of the Academy, professor and director of the National Museum, was the conceptual creator behind the most important national events, such as the unified celebration of the 400th anniversary of the Battle of Kosovo and the coronation of King Alexander Obrenović in 1889.⁵⁴

Special attention was given to the creation of Vuk's casket, which was supervised by Milan Đ. Miličević. Vatroslav Jagić wrote that he was contacted by Milan Đ. Miličević in a letter on 26th August 1897, who, at the time, was personally responsible for the creation of the graves for Dositej and Vuk, and the grave marking for Đura Daničić. Miličević informed Jagić that he would not be able to see the sarcophagi of Vuk and Dositej, but that they were both beautiful and especially Vuk's. He pointed out that because of their beauty "from Roman times until today, I doubt that anyone has built a more beautiful one for a deceased loved one," and that they were being transported from the stonemasons to the grand church around that time.⁵⁵ The committee for the relocation of the remains had decided that the sarcophagi and the tombstones should be made out of granite from Ripanj, a village near Belgrade.⁵⁶ Milan Đ. Miličević wrote in his diary that he had visited the stonemasons that were working on the sarcophagi and noted, as well, that they were solidly built.⁵⁷ He also wrote that the stonemasonry for the building of Vuk, Dositej, and Daničić's graves cost 6.800 dinars.⁵⁸

13. Sava Sovrè: Jernej Kopitar

⁵³ *Srpske novine*, 96, 2. 5. 1897, p. 1.

⁵⁴ Nenad MAKULJEVIĆ, *Crkvena umetnost u Kraljevini Srbiji (1882–1914)*, Beograd 2007, pp. 93–99.

⁵⁵ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mojega života*, 2, Beograd 1934, p. 225.

⁵⁶ Arhiv SANU 9327/XVI, Milan Đ. Miličević, *Dnevnik*, p. 2871.

⁵⁷ Arhiv SANU 9327/XVI, Milan Đ. Miličević, *Dnevnik*, p. 2892.

⁵⁸ Arhiv SANU 9327/XVI, Milan Đ. Miličević, *Dnevnik*, p. 2901.

14. Kopitar's grave in St. Marx cemetery, Vienna

15. Kopitar's grave at Navje, Ljubljana

According to the king's decree, during the process of digging the pit for Vuk's tomb, the remains of Dositej Obradović were unearthed as well. Dositej's remains were found on 12th September 1897 and this attracted the attention of the Belgrade public. The remains were re-buried in a new sarcophagus as a part of the ceremony that took place on 15th September and this was how Dositej Obradović received a new memorial.

The preparation of Vuk's tomb consisted of several phases. First, the specified place, where there were already existing graves, was excavated and the pit was prepared. Then the sarcophagus was lowered into the grave, where Vuk's remains were stored after the repatriation was completed. Vuk's tomb was not given any specific sculptural decoration, but was adorned only with some specific text. The most important decoration was put on the sarcophagus and it, therefore, remained inaccessible to the public. The reason for this was probably the fact that it was placed in a grave within an Orthodox Church, where sculptural decorations for monuments are rarely used. Despite this, Vuk's grave acquired the character of a public monument. His grave was not a place of private funerary culture, but a site of state and national representation, and its position opposite Dositej's tomb only confirmed the importance of Vuk Karadžić as a Serbian national hero in the cultural domain.

Placing the body of Vuk Karadžić in a tomb in the Cathedral Church gave this church the character of a national pantheon and public monument. This is why visiting this place and the graves of Vuk and Dositej came to represent an important part of the patriotic visits made to Serbia's capital.

Kopitar was buried at the cemetery of St. Christopher near Ljubljana, which was later supposed to be converted into the Navje memorial park – a Slovenian national pantheon. After the body was transferred, Slovenska matica took on responsibility for the care of Kopitar's grave itself. The tombstone from St. Marx cemetery was transferred simultaneously along with Kopitar's remains. At a meeting of Slovenska matica on 13th May 1898, it was decided to draw up a contract with one of the

local stonemasons in order to resolve the issue of the tombstone.⁵⁹ Kopitar's tombstone was restored with a new metal crown, a Latin cross below the original caption, a new pedestal with a caption in Slovene, and a fence.⁶⁰ The tombstone of Jernej Kopitar was nationalized by the usage of Slovene, and transformed into a Slovenian national monument. When the St. Christopher cemetery was transformed into a Slovenian national memorial area Kopitar's tomb was not removed.⁶¹ Thus the tomb of Jernej Kopitar remained in the memorial area dedicated to the most prominent Slovenians.

The significance of the repatriation of Kopitar and Vuk Karadžić's remains from Vienna to Ljubljana and Belgrade is multifold. This event represents the first joint Serbian-Slovenian public political action, which also constructed a common South Slavic – Yugoslav identity. On the other hand, this event shows and confirms the connection between funerary culture and public monuments. Kopitar and Karadžić's graves in Vienna were places of national memory, but they did not fully conform to the ideology and practices of Serbian and Slovenian nationalism. Transferring the bodies to their homelands, Ljubljana and Belgrade, contributed to the development and strengthening of Serbian and Slovenian national identities. Also, the 'new-second' graves were clearly located within the areas of national pantheons and transformed into functions of national worship. The joint organization of the repatriation of the bodies of Vuk and Kopitar displays the general characteristics of the nineteenth-century culture of nationalism and represents an important episode in the shaping of Yugoslav identity.

⁵⁹ Evgen LAH, *Letopis Slovenske Matice, Letopis Slovenske Matice za 1898*, Ljubljana 1898, p. 274.

⁶⁰ Milena PIŠKUR, Sonja ŽITKO, *Ljubljansko Navje*, Ljubljana 1997, p. 47.

⁶¹ Marko BAJUK, *Navje*, Ljubljana 1940, pp. 4–5; PIŠKUR, ŽITKO 1997 (op. 60), p. 47.

Pogrebne slovesnosti in javni spomeniki

Kopitar – Karadžić in ustvarjanje skupne srbsko-slovenske kulture spominjanja

Povzetek

Drugo polovico 19. stoletja sta zaznamovala povezovanje južnoslovanskih narodov in ustvarjanje skupne, jugoslovanske identitet. Izobraženci, umetniki in politiki so vezi med južnoslovanskimi narodi oblikovali s pomočjo različnih javnih aktivnosti, kot so bile razstave ali politične in kulturne prireditve. V okviru vzpostavljanja skupne jugoslovanske identitete se je začelo medsebojno sodelovanje in ustvarjanje kulturnih vezi med Srbijo in Slovenijo. Izhodišče za srbsko-slovensko kulturno in politično sodelovanje je poleg tradicije predstavljal povezanost Vuka Stefanovića Karadžića in Jerneja Kopitarja. Ta povezanost je bila tudi povod za postavitev novih javnih spomenikov in organizacijo skupne pogrebne slovesnosti, prenosa njunih posmrtnih ostankov z Dunaja v Beograd oziroma Ljubljano leta 1897.

Oba jezikoslovca sta živila, delovala in umrla na Dunaju. Kopitar je umrl leta 1844, Karadžić pa 1864, a sta bila oba pokopana na istem pokopališču, St. Marx v dunajskem okrožju Landstrasse. Ker sta bila njuna grobova izven meja domovine, torej izven slovenskega in srbskega nacionalnega prostora, je bila kulturna javnost nezadovoljna. Rezultat skupne srbsko-slovenske akcije je bil prenos posmrtnih ostankov leta 1897, ki so jih nato pokopali v dve novi grobnici. Njuna funkcija je bila vnaprej določena, poleg tega nista služili zgolj kot večni počivališči, ampak tudi kot javna nacionalna spomenika. Kopitar je bil pokopan na pokopališču pri Sv. Krištofu, Karadžić pa so položili v grob pred vhodom v najpomembnejšo cerkev v Srbiji, saborno cerkev v Beogradu. Na ta način se je prenos posmrtnih ostankov iz prvotnega počivališča zaključil s polaganjem v »drugi grob«. Za slovensko in srbsko javnost je bilo dejstvo, da je bil drugi grob v domovini, izrednega pomena. Tako sta obe matični deželi pridobili dodaten nacionalni značaj in ustvarili prostor večnega spomina na junaka slovenske in srbske kulture.

Memory, Nation and a Heroine of the Modern Age

The Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja

Irena Ćirović

The 19th century was a period marked by the development of monument culture in Serbian communities. Especially during the last decades of the century, after gaining the state independence, initiatives to raise public national monuments intensified. As in other European countries, marked with a kind of ‘monumentomania’, monuments and their formal opening ceremonies had become one of the most important media in the establishment of the national memory.¹ As the strengthening of the fledgling state and civil society took place, so grew the need for public monuments as places that generate collective identity.² As Aleida Assmann puts it, national monuments represented “a symbolic medium in which the history and politics of groups and individuals merge together into a whole. [...] These monuments are sanctuaries where one individual can take part in the cult of the nation.”³ This conception of national monuments had even more significance for Serbian communities outside of their home state, such as those in Austria-Hungary, where the national question was addressed by their problematic status.

Under the policy of creating a national memory, the monument to Milica Stojadinović-Srpkinja was erected in the early 20th century. In typological terms, it belongs to the group of monuments dedicated to deserving poets and writers, ‘the heroes of letters’ or ‘the poet-heroes’ as defined by Thomas Carlyle’s classification.⁴ The erection of these monuments was concentrated during the period between the last decade of the 19th and early 20th century, mostly related to Belgrade as the capital. At the time, the repertoire of monuments extends to deserving individuals from various circles of scientific and cultural activities, recognized by the significance of their work for the national welfare.⁵ Their celebration and commemoration by monuments was at the time a process of generating heroes of the modern era, shaped by the ideals suitable for national identity.

¹ From a greatly enlarged bibliography on monuments, nationalism and memory, I note only the most relevant sources to the present study: Thomas NIPERRDEY, Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert, *Historische Zeitschrift*, 206, 1968, pp. 529–585; Reinhard ALINGS, *Monument und Nation. Das Bild vom Nationalstaat im Medium Denkmal – zum Verhältnis von Nation und Staat im deutschen Kaiserreich 1871–1918*, Berlin–New York 1996; Avner BEN-AMOS, Monuments and Memory in French Nationalism, *History and Memory*, 5/2, 1993, pp. 50–81.

² On the subject of national memory and monuments in 19th century Serbia, see Nenad MAKULJEVIĆ, *Umetnost i nacionalna ideja u XIX veku. Sistem evropske i srpske vizuelne kulture u službi nacije*, Beograd 2006, in particular pp. 274–308; Igor BOROZAN, *Reprezentativna kultura i politička propaganda. Spomenik knezu Milošu u Negotinu*, Beograd 2006; Miroslav TIMOTIJEVIĆ, *Takovski ustanački – srpske Cveti. O javnom zajedničkom sećanju i zaboravljanju u simboličnoj politici zvanične reprezentativne kulture*, Beograd 2012.

³ Alaida ASMAN, *Rad na nacionalnom pamćenju. Kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, Beograd 2002 (*Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsiede*, 1993), p. 51.

⁴ Thomas CARLYLE, *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*, London 1840, pp. 183–232, 93–137.

⁵ Miroslav TIMOTIJEVIĆ, Heroizacija pesnika Vojislava J. Ilića i podizanje spomenika na Kalemegdanu, *Godišnjak grada Beograda*, 47/48, 2000/2001, pp. 187–211; Miroslav TIMOTIJEVIĆ, Heroj pera kao putnik. Tipološka geneza javnih nacionalnih spomenika i Valdecova skulptura Dositeja Obradovića, *Nasleđe*, 3, 2001, pp. 39–56; Snežana MIŠIĆ, *Kult Branka Radičevića u srpskoj vizuelnoj kulturi krajem 19. veka*, Novi Sad 2009.

Erecting a monument to Milica Stojadinović was a part of these processes at the beginning of the 20th century. However, compared to the dominant discourse on memory of national heroes, this case seems more specific because it is the first public sculptural monument dedicated to a woman in the Serbian community. Therefore interestingly, it was the emergence of the cult of a new heroine who was introduced into the male-dominated national pantheon. At the time, a few female cults were present, but these were reduced to national rulers and saints,⁶ none of which were commemorated with a sculptural monument. The first appearance of a monument to a deserving woman, moreover to a poetess, therefore stands out as a phenomenon. Especially significant for understanding the context of its construction are the social norms and gender politics of the time, when the participation of women in the public sphere was still severely limited. Thus, by analyzing the first monument of a woman we can gain a closer insight into the contemporary relations of gender, nation and collective memory.⁷ My intention is to examine the factors which determined how this particular individual, Milica Stojadinović-Srpkinja, became recognized and extracted into the sphere of the national memory. The analysis will also include examination of the process of her ‘heroization’ culminated in a public monument, which she became worthy of.

1. Anastas Jovanović: *Milica Stojadinović*, talbotype from 1851, City Museum, Belgrade

The Forgotten “Fairy of Vrdnik”

Milica Stojadinović-Srpkinja, or the “Fairy of Vrdnik” as she was called, is not a sole female phenomenon in Serbian literary circles of the 19th century. She has several female predecessors and contemporaries who were taking part in literary work.⁸ However, among them, Milica Stojadinović undoubtedly stands out as the one who established her identity as a female author both with her work and life values. Because of that, she was even considered to be the first Serbian female poet. And yet, unlike other prominent figures from the same sphere, the public recognition of her work

⁶ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), p. 115.

⁷ On nation and gender, see Nira YUVAL-DAVIS, *Gender and Nation*, London 1997; *Gender Ironies of Nationalism. Sexing the Nation* (ed. Tamar Mayer), London 2000; *Women, States, and Nationalism. At home in the nation?* (eds. Sita Ranchod-Nilsson, Mary Ann Tetreault), London 2000; *Art, Nation and Gender. Ethnic Landscapes, Myths and Mother-Figures* (eds. Tricia Cusack and Síghle Bhreathnach-Lynch), Burlington 2003.

⁸ On Serbian women’s writing, see Celia HAWKESWORTH, *Voices in the Shadows. Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, New York 2000.

2. Milica Stojadinović-Srpskinja, 1907

and significance has not been held in continuity, nor did it serve to bring her existential survival. Already during her lifetime she became socially marginalized, forgotten in her misery and poverty.

Milica Stojadinović was born in 1828 as the daughter of a country clergyman in Srem (district of Vojvodina), in the village of Bukovac.⁹ With the change in her father's tenure she moved in early childhood to the village of Vrdnik on the slopes of Fruška Gora Mountain in Vojvodina, at the time part of the Austro-Hungarian Empire, where she spent most of her life. Growing up in a patriarchal family, she was raised in a spirit of national tradition that later affected and marked her entire work. After attending a German school in the town of Varadin (Petrovaradin), she gained a broader education, mainly independently, learning a few foreign languages. She reached literary maturity with the works of Goethe, Schiller and Byron as well as Serbian writers such as Jovan Popović, Đorđe Maletić and Jovan Subotić. She started publishing poems in 1847, and for the next two decades her work regularly appeared in Serbian magazines. A collection of her poems was published on three

occasions, in 1850, 1855 and 1869, which were also the first appearances of books of poetry by a woman in Serbian literature. The publications of her diary entries were also specially recognized on the literary scene, published in three parts in the 1860s.

Participation in the literary life brought her into close contact and cooperation with Vuk Karadžić. While visiting him in Vienna, the circle of her acquaintances spread considerably. Among them were the Montenegrin ruler and poet Petar II Petrović Njegoš, as well as Austrian writers such as Ludwig August Frankl and Johan Gabriel Seidl. With them she maintained a lively correspondence, as with Vuk Karadžić and his daughter Mina. In Serbia amongst the literary acquaintances, the friendship with Ljubomir Nenadović and Đorđe Rajković stands out, as they devote their verses to her. Her acquaintance with Prince Mihailo Obrenović and Princess Julija, under whose patronage some of her works were published, is also of importance.

Milica Stojadinović-Srpskinja's entire body of work focused specifically on national and patriotic themes, addressing the historical and contemporary national heroes, rulers and heroes of the battlefields, as well as events that had national significance. However, her orientation towards national themes was not held only within the boundaries of literary work. Her peculiarity is contained precisely in her efforts to shape her own identity with beliefs and values that she viewed through the prism of the national and traditional. A reflection of these efforts is for instance the nickname that she chose for herself, signing her works as Srpskinja (Serbian Woman). Even in the choice of her own appearance she insisted on a traditional and national image, rejecting and criticizing the current European

⁹ For the biography of Milica Stojadinović-Srpskinja, see Radmila GIKIĆ PETROVIĆ, *Život i književno delo Milice Stojadinović Srpskinje*, Novi Sad 2010. For the complete bibliography on Milica Stojadinović-Srpskinja, see Radmila GIKIĆ PETROVIĆ, *Bibliografija radova o Milici Stojadinović Srpskinji*, Novi Sad 2007.

fashion trends as non-patriotic. Finding role models such as Schiller's figure of Joan of Arc, which she cited on a few occasions, she completely sees herself as part of the mission for the nation, which she, as an enlightened woman, could achieve. She occasionally indicates that the reason for not marrying is her commitment to her own ideals, framing herself in the figure of a virgin dedicated to the nation. Often, as she is later portrayed in her biographies, emphasis is placed on the episode of her refusal of the offer from a German suitor as an expression of her uppermost patriotism. Along the same line of commitment, she as a young girl took part in current events such as the groundbreaking 1848 turmoil in Austro-Hungarian Vojvodina. Later in 1862, she again took part in a tumultuous event, visiting Belgrade with the intent to encourage Serbian soldiers in the midst of the bombing campaign. With the same patriotic fervor at the beginning of the Serbian-Turkish war in 1876 she tried to lend her services as a nurse, but already impoverished and weak, she was unable to do so.

Her patriotic engagement permeated all social dealings she was involved in, frequently directed at women's issues.¹⁰ For instance, she advocated women's education, seeing it as a prerequisite for the progress of the nation, but remained loyal to the traditional understanding of the role of women. Thus she saw the importance of education of women not so much in emancipatory sense, but primarily within the family framework where women fulfill their primary national task as wives and mothers. So, citing education as 'a foundation of society', she believed that only education "leads to a complete mutual understanding of souls, which is the only condition of marital happiness. A Mother too must be educated (read: and a good woman), because her influence on the children is first, and her call is great and holy, and until we have Educated Serbian Women, there will be no educated Serbian race ..."¹¹ She also critically opposed female fashionable trends, as well as those social models that she marked as unpatriotic. This is evidenced by her moralizing lesson in girls' upbringing: "... hear me, o Serbian parents. It is better that you give your daughters good manners rather than your money which brings hell and unhappiness in spousal relations; and better to teach them to love their church and their kindred, as this writer herself does, rather than teach them to love fashion and vanity of spruce."¹² Seeing tradition as the virtue and base of morality, she proudly wrote about her life in a rural patriarchal parents' home, where in addition to her literary work she also participated in all the traditional women's chores and work on the farm.

After gaining a brief fame, her public recognition was soon extinguished when she, as the result of difficult life circumstances, ceased to work. After the death of both parents she was alone. Having gotten into debt and disputes with relatives around the property, she moved to Belgrade in 1874 in the hope that she would find help in solving her existential problem. However, in the capital she did not encounter the support she expected, and remained on the margins of society. Having fallen into extreme poverty and alcoholism, she died alone in 1878. She was buried in the old cemetery at Belgrade's St. Mark's Church, which only a few newspapers reported in passing. As the old cemetery in the early 20th century changed function, her bones were moved in 1905 to the town of Požarevac, where they were laid in the family tomb of her brother.

¹⁰ Radmila S. PETROVIĆ, M. S. Srpskinja i Draga Dejanović o ženama, *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu*, 3/1, 1930, pp. 80–97.

¹¹ Milica STOJADINOVIĆ SRPKINJA, *U Fruškoj Gori 1854*, Beograd 1985, p. 35.

¹² STOJADINOVIĆ SRPKINJA 1985 (n. 11), p. 36.

Initiative for the Erection of the Monument

More than two decades after the poetess's death, the appearance of the study of literary critic Jovan Skerlić in 1905 gave impetus to incorporate Milica Stojadinović into the pantheon of deserving persons of the nation. Before Skerlić enacted his textual study, Milica Stojadinović was already mentioned on a few occasions, as in the text of Milan Savić (1898),¹³ in the *Pomenik znamenitih ljudi* (Commemoration of notable people) by Milan Đ. Miličević (1888)¹⁴ and in the book *Znameniti Srbi* (Famous Serbs) by Andra Gavrilović (1904).¹⁵ Skerlić's article published in 1905, however, was crucial for all further initiative that brought her into public memory and that led to the erection of her monument.¹⁶ In his essay, Skerlić elaborated a vision of Milica Stojadinović which determined the baseline for the later reception of her heroic figure. He distinguished Milica Stojadinović not so much for her poetic work, for which he otherwise gives a negative review, but by the exceptionality of her appearance and greatness of her spirit. The entire study has shaped the character of the poetess in terms of her being a pure virgin and a noble idealist dedicated to the nation, interpreting the tragic end of her life as a sacrifice for the sake of ideals. Thus, Skerlić's notes formulated Milica Stojadinović as a tragic heroine, whose virtues and commitment to literature led to an almost inevitable doom. Skerlić writes: "For the love of poetry, she misses her entire life and becomes the victim of books and a literary dream of a higher life."¹⁷ The tragedy was seen as an even greater one because of her physical beauty, interpreted as a reflection of her moral values. Thus, as an ideal of femininity, her beauty was given an important place in the construction of a heroic character. The beauty of the "Vrdnik Fairy" and "muse of poets", who never compromised her high ideals with the love of men, further emphasized the tragic tone of her life sufferings.

The study ended with a romanticized depiction of a tombstone; a broken and neglected grave, as a symbol of the life of Milica Stojadinović, and the author urging that her memory be preserved: "a sad memory of the victim of literature and ideals". This rounded a tragic image of noble self-sacrifice, dedicated to the nation, containing large potential for further, massive emotional identification. So the publication of the Skerlić's text was followed almost immediately by the initiative of women's circles to build a monument to the poetess. As a first response in the next year came a poem by Olga Kostić dedicated to Milica Stojadinović, in the magazine *Ženski svet* (The Female's World), a journal of the women's organization Dobrotvorna zadružna Srpskinja (Charitable Collective of Serbian Women).¹⁸ A poem inspired by Skerlić's text, it appeals for the erection of a monument to a merited female author whose tomb fell into oblivion. This was followed by another poem in the same journal, in response,¹⁹ and which was then followed by the concretization of the idea of erecting a monument.

Responsibility for the monument was taken up by Dobrotvorna zadružna Srpskinja from Irig, a branch of this Serbian women's charitable association organized in the Austro-Hungarian Empire.²⁰

¹³ Milan SAVIĆ, Milica Stojadinović Srpskinja, *Letopis Matice srpske*, 169/1, 1892, pp. 1–18.

¹⁴ Milan Đ. MILIČEVIĆ, *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijeg doba*, Beograd 1888, pp. 676–678.

¹⁵ Andra GAVRILOVIĆ, *Znameniti Srbi XIX veka*, 3, Zagreb 1904, pp. 50–51.

¹⁶ Jovan SKERLIĆ, Milica Stojadinović Srpskinja – književna slika, *Letopis Matice srpske*, 234/6, 1905, pp. 1–18.

¹⁷ SKERLIĆ 1905 (n. 16), p. 4.

¹⁸ O. K., Milici Stojadinović, *Ženski svet*, 21/2, 7. 2. 1906, p. 31.

¹⁹ Gospodj O. K., *Ženski svet*, 21/5, 1. 5. 1906, p. 107.

²⁰ On Serbian women's organizations in Austro-Hungary, see *Ženski pokret u Vojvodini – prilikom proslave pedesetogodišnjice rada svog izdala Dobrotvorna zadružna Srpskinja Novosatkinja*, Novi Sad 1933.

At the time, Serbian charitable organizations were developed within a network of women's organizations whose activities were directed at humanitarian work as well as cultural and educational activities.²¹ Acting in these areas, they have been the generators of ideas and of a cultural model that encouraged the participation of women in the fields of public work, with particular focus upon the education of women. Like many other female civic associations that operated in Serbia, their program was national in character, focused on targets that were primarily seen in the context of the well-being of the nation.

Such a direction of female public engagements produced a championship of women's associations in recognition of Milica Stojadinović-Srpskinja, as a person whose credits were necessary to elevate to the level of national importance. In that, of course, the primary role had been gender identification and the need for a modern national heroine who would fit the desirable ideal of women's participation in the nation. Inspired by the mechanisms of establishing the memory of male heroes through monuments, women's circles took the same action and engaged around the personality of the female writer, recognized as the epitome of an enlightened female patriot. Thus, the proclamation of the decision to build a monument says: "Well, as our noble husbands offer a big thanks to great people to make them unforgettable by raising permanent monuments, why wouldn't we, even to some extent repay our debt to our immortal sister Milica for the reputation that she has raised through her work for us Serbian women."²²

The women's cooperative that took up the organization of the erection of the monument was from the town of Irig, the place in the vicinity of the village Vrdnik, the birthplace of the female writer. According to the current practice of the funding of monuments through voluntary contributions, the Dobrotvorna zadruga Srpskinja of Irig announced the start of the action in the journal *Ženski svet*, and urged women's cooperatives and all other Serbian women to donate resources.²³ Furthermore, the proclamation indicated that the sum of collected contributions would determine what kind of monument it would be possible to erect, at what location it would be raised and that the proposals are to be sent directly to the same Irig Cooperative.

Soon, the developed network among women's associations proved effective. In aid of the action to raise a monument, Devojački odbor (Girl's Committee) in Belgrade was formed under the direction of the writer Jelena Dimitrijević and Katarina Holec from the Belgrade Žensko društvo (Women's Association).²⁴ Under the patronage of Princess Jelena Karadordjević, daughter of King Peter I, their members were engaged in fundraising and organizing events such as public lectures and charitable parties. They also organized that the old cross which was left on the grave of the writer be transferred to the National Museum in order to preserve it institutionally.²⁵ As a part of continued efforts, Devojački odbor had in 1907 organized and published a memorial book *Spomenica Milice Stojadinović-Srpskinje*, following the existing practice for determining the memory of deserving individuals.²⁶ The publication promoted the character and work of the writer, emphasizing her

²¹ Neda BOŽINOVIC, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd 1996; Petar KRESTIĆ, Dobrotvorni rad srpskih žena krajem XIX i početkom XX veka, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 65–66, 2002, pp. 271–278.

²² Dobrotvornim našim zadrugama i ostalim Srpskinjama, *Ženski svet*, 21/6, 1. 6. 1906, p. 1.

²³ Dobrotvornim našim zadrugama 1906 (n. 22), p. 1.

²⁴ Spomenik Milice Stojadinovićeve, *Ženski svet*, 21/7, 1. 7. 1906, p. 161.

²⁵ Na adresu srpskih Devojačkih Kola, *Ženski svet*, 21/11, 1. 11. 1906, pp. 244–245.

²⁶ *Spomenica Milice Stojadinović-Srpskinje*, Beograd 1907. A similar example is a book dedicated to the poet Vojislav J. Ilić, published in 1895 during preparation for the erection of a monument to him, see TIMOTIJEVIĆ 2000/2001 (n. 5), p. 193.

national significance, while the funds generated from its sales were intended for the monument. The collection of texts, which included the works of distinguished authors, was dedicated to Milica Stojadinović. Thus, the book began with the text of Jovan Skerlić from 1905, followed by the work of Ludwig August Frankl, a friend of the female writer, as well as an excerpt from *Monah Djenadije* by Milorad P. Šapčanin who talks about meeting with Milica Stojadinović. Then, the book included poems of Ljubomir Nenadović, Đorđe Rajković and Svetolik Lazarević which these prominent writers dedicated to Milica Stojadinović during her lifetime. At the end of the book, a few selected poems of the female writer herself were included. The front page of the book featured a graphic portrait of Milica Stojadinović-Srpsinja, which would then be regularly promoted in magazines.²⁷ The same portrait later served as the model for the monumental bust.

Fundraising continued for several years and the funds arrived at the Irig Dobrotvorna zadruga Srpsinja, mostly coming from different cities' women's organizations and numerous individual contributions. Regular reports were given in the Cooperative's parent journal *Ženski svet*, listing the amounts and contributors by name. Simultaneously, charitable parties and lectures continued, as well the sales of postcards with the image of Milica Stojadinović as a form of collecting funds. After six years, with the collected amount of 1.900 crowns, the erection of a monument commenced. The contract was made in 1912 with the sculptor for a modest amount of 2.200 crowns, on the condition that he would wait for the rest of payment.²⁸

Erection of the Monument

The overall organization of the erection of the monument was focused as much as possible on its national characterization. Initial indecisiveness regarding the monument's location (amongst several options were the writer's birthplace of Bukovac; Vrdnik, where she lived; and Belgrade, where she died),²⁹ ended in the decision to place the monument in Vrdnik. The specific location selected was not in Vrdnik itself, where she had spent most of her life, but in the nearby monastery of the same name. The authorities of Vrdnik Monastery were approached by the Irig Dobrotvorna zadruga Srpsinja in 1908 in order to obtain a permit for the monument.³⁰ Several factors influenced the choice for this solution. Given the fact that the Serbian community in the Austro-Hungarian Empire was disadvantaged, it was not legally possible to raise national monuments in public spaces. Units in which Serbs were allowed to erect monuments were religious and educational institutions treated by the state as a religious entity,³¹ such as, in this case, the monastery at Vrdnik. On the other hand, the importance of the monastery was of primary consideration in deciding the monument's location. As

²⁷ It is not clear what served as the model for the graphic portrait, but most likely it was some of the photographs of Milica Stojadinović. Among those known is the photography of famous Serbian artist Anastas Jovanović from 1851, as well as a photo that is stored in the Belgrade City Library from 1860. In the second photograph there is even a very striking brooch that is shown on the subsequent graphic display. Belgrade City Museum also keeps one of her photographs from the same period (inv. no. KI1 721) which, by the description set in museum documentation, most appropriately matches the graphic display. At the time of writing this paper, photography could not be obtained for viewing.

²⁸ Irig. Izveštaj uprave, *Ženski svet*, 27, 4, 1. 4. 1912, pp. 89–90.

²⁹ Prilozi za spomenik Milice Stojadinović Srpsinje, *Ženski svet*, 22/6, 1. 6. 1907, p. 144.

³⁰ Irig. Izveštaj, *Ženski svet*, 23/4, 1. 4. 1908, p. 81.

³¹ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 301–302.

3. Jovan Pešić: Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja, 1912, Vrdnik Monastery

the place where the relics of St. Prince Lazar, one of the most respected Serbian saints, are preserved, Vrdnik Monastery held a position as one of the most important national-religious *topos*.³² With such a status the monastery as a whole was more than suitable for the setting of the monument, as a space whose symbolic meaning of a “sacred place” raised the monument’s effect and national character.

The organization for the monument was not guided by requesting bids or by the formation of a committee of experts to select the artists, which was a desirable practice in the processes of erecting monuments. The Dobrotvorna zadruga Srpkinja of Irig independently decided to directly contract the sculptor Jovan Pešić to whom they gave the job of crafting the monument.³³ The choice of an

³² On the cult of St. Prince Lazar in Vrdnik Monastery in 19th century: Nenad MAKULJEVIĆ, Srednjovekovne teme u srpskom crkvenom slikarstvu XIX veka, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, 32–33, 2002, pp. 198–199.

³³ On Jovan Pešić: Katarina POPOVIĆ, Jedan zaboravljeni srpski vajar – Jovan Pešić, *Zbornik za društvene nauke*, 34, 1963, pp. 63–73. There had been a proposal for other artists from the renowned writer Jelena Dimitrijević.

artist was most probably made because of his previous cooperation with one women's association in Belgrade. He previously had been chosen to construct the monument of the writer Vojislav Ilić by the Odbor beogradskih gospodica (Board of Belgrade's Mademoiselles),³⁴ which was certainly an additional recommendation. Limited finances that were collected for the monument were not to be ignored. According to the citation of the association itself, they had a decisive role in contracting the business. The Serbian nationality of the selected sculptor was also emphasized in all subsequent news reports on raising the monument, which had had an obvious significance.

Jovan Pešić crafted the bust of Milica Stojadinović according to the current conventions of monumental sculpture.³⁵ The female writer was portrayed according to the concept of idealistic realism, aiming towards similarity with the authentic physical appearance, but with the idealization that conveys moral values and spiritual grandeur of a presented character. The aforementioned graphical image was used as a template for the bust, as a visual description of Milica Stojadinović which at the time was popularized in the press and postcards. So in his making of the bust, Pešić replicated a portrait with characteristically braided hair in the traditional manner, as well as a simple woman's costume. Strikingly prominent is the medallion on her chest; a brooch with a character depicted in a profiled portrait. This brooch was obviously a very important treasure for Milica Stojadinović. In fact, it seems that she wears the same brooch on one of her portrait photographs, highlighting it as an important element of her self-presentation.³⁶ From the correspondence material, we can learn that she possessed some jewelry with the depiction of Prince Mihailo Obrenović,³⁷ and also a gold brooch with the figure of Princess Julija which she received from her as a gift.³⁸ The same brooch that she received from the Princess stood out in biographies of Milica Stojadinović as a treasure which also symbolically marked the tragic end of her life. According to the testimony of contemporaries, forced by poverty she offered to sell the brooch to the National Museum in the last days of life. However, the payment was late and made in time only to cover the costs of her funeral and her debts.³⁹

It was specified that the monument be placed in the grounds of the monastery, outside the walls of the dormitories. The bust was set on the slope on the south side so that it faced Vrdnik village, the

This was mentioned in a letter of Stevan Radić, Secretary of Irig Dobrotvorna zadruha Srpskinja. The letter is kept in the Manuscript Department of Matica srpska (inv. no. 22852), published in: Gordana STOJAKOVIĆ, *Diskursne osobine privatne prepiske o knjizi «Srpskinja, njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas»/1909–1924*, specialist work, Center for Gender studies (ACIMSI) of the University of Novi Sad, 2005, p. 130.

³⁴ The occasion was an open competition which was evaluated by a committee composed of distinguished artists. Although the Committee had decided that no submitted work was suitable, including Jovan Pešić's, the Board of Mademoiselles independently decided and signed the contract with the same: TIMOTIJEVIĆ 2000/2001 (n. 5), pp. 198–200.

³⁵ In a newspaper report it is mentioned that the statue was cast in Prague: Dopisi. Irig, Ženski svet, 27/9, 1. 9. 1912, p. 199.

³⁶ The photograph, which is kept in the Belgrade City Library was published in: Milanka TODIĆ, *Fotografija i slika*, Beograd 2001, p. 130. The brooch is also mentioned in the description of the photograph held by the Belgrade City Museum, the digital database Museum (inv. no. Ki1 721).

³⁷ Jewelry is mentioned in the correspondence with Vuk Karadžić and Mina, a gold studded "pin with a portrait of Prince Mihailo": Radmila GIKIĆ, *Prepiska Milice Stojadinović Srpskinje sa Vukom i Minom*, Novi Sad 1987, pp. 46, 72.

³⁸ Letter which Milica Stojadinović received with a gift was published in: *Javor*, 1/1, 5. 1. 1862, p. 7. Princess Julija Obrenović would give prominent Serbian women a gold brooch with her portrait as a reward for their achievements: Verena HAN, *Značaj Anastase Jovanovića za razvoj srpske primenjene umetnosti XIX veka*, *Zbornik Muzeja primenjenih umetnosti*, 12, 1968, p. 56.

³⁹ SAVIĆ 1892 (n. 13), p. 5, n. 2.

birthplace of Milica Stojadinović.⁴⁰ A stone plinth was commissioned from the Giovanni Bertoto Company from Belgrade, an Italian who at that time led one of the most famous masonry shops. Stone for the pedestal was commissioned from Pirot, South-east Serbia, which was often pointed out in later promotion of monuments. Bestowing such importance to the origin of the material followed the existing practice in monumental design, incorporating the idea of the national territory in the monument.⁴¹ Loaded with national symbols, the pedestal was made in the form of three steps on which the base for the bust is raised. The stand is dominated by engraved decoration in the form of the lyre, a specified attribute of poetry. It was included on the monument as a pictorial emblem which refers to the life's work of Milica Stojadinović, thus forming a memory and 'heroization' through her poetic creativity. Above it stands a carved short inscription *Milici Srpskini Srpkinje* (To Milica Serbian Woman from Serbian Women), with the year, 1912. Such dedication definitely concretized the idea of a primarily gender relation, as a tribute by all the women of the nation to the heroine of patriotism. This relation of "women to a woman" in a further monumental effect became inverse, where the memory of the heroine became educationally directed primarily at all the Serbian women.

The Unveiling of the Monument

The full function of the monument was realized in the coming celebrations of its disclosure, a public ceremony whose organization was conducted by the Dobrotvorna zadruga Srpskina from Irig. The ceremony was scheduled for 15 June 1912 (Julian calendar), on the day of Vidovdan, which was also the monastery's feast day. At the same time, that was the most important religious and national holiday, marking the Battle of Kosovo and the cult of Prince Lazar. Traditionally, a mass national assembly took place in the monastery itself on that day, which was in times of crisis particularly effective for the mobilization of a national sentiment. Since 1889, Vidovdan was declared a national holiday, consecrated to all those who sacrificed their lives for the faith and the fatherland.⁴² During this period, the celebration of Vidovdan in the monastery Vrdnik itself took on a character of an organized national ceremony, more articulated and controlled than previous traditional festivals.⁴³

Selecting Vidovdan as the day of the unveiling of the monument to Milica Stojadinović gave it additional impact by linking it with the memory of the historical event of the greatest national importance. The importance of these connections is highlighted by the fact that the ceremony wasn't cancelled, even when it was evident that the monument would not be completed in its entirety in time for Vidovdan. Due to difficulties with the shipment of the stone that was to be used for the pedestal, its design was not even started. Despite this, the decision was made to hold the ceremony

⁴⁰ In the end of 2008 there was an initiative to move the monument into the monastery port to protect it better: Radmila GIKIĆ PETROVIĆ 2010 (n. 9), p. 397. The action was implemented, and today the monument is in the courtyard of the monastery, on the east side of the church.

⁴¹ One of the examples is Branko Radičević's monument, erected in Stražilovo in 1885. The pedestal of the monument is built of stone blocks from all over the Serbian lands, engraved with the names of the mountains from which were taken: MIŠIĆ 2010 (n. 5), p. 64.

⁴² Miroslav TIMOTIJEVIĆ, O proizvodjenju jednog nacionalnog praznika. Spomen dan palima u borbama za otadžbinu, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 9/1–2, 2002 [2004], pp. 69–77.

⁴³ MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 309–310. For the example of Vidovdan celebration in Vrdnik Monastery, see the report of the 500-year anniversary of the Battle of Kosovo: Ravanica, na Vidov-dan 1889, Ženski svet, 4/ 7, 1. 7. 1889, pp. 203–204.

4. Ceremony of the unveiling of Milica Stojadinović-Srpkinja's monument, Vrdnik Monastery

on the appointed day, with the bust placed on an improvised set placed on the base of the stand.⁴⁴

The ceremony was planned as a celebration with an elaborate program, focused on fulfilling the monument with special meanings. It was made up of segments that were at the time already established as usual parts of public ceremonies. Thus, the central element of the event consisted of speeches which were aimed at confirming of the magnitude of Milica Stojadinović, serving as educational sermons to the audience. Choral societies performed between sermons, as a compulsory performative act which gave the event a greater and more theatrical meaning. Also, the laying of wreaths at the monument as a symbolic act of establishing the immortal glory encompassed and completed the entire process of heroization of Milica Stojadinović-Srpkinja.

The festivity began in the morning, after the liturgy in the monastery church.⁴⁵ It was opened with a welcome speech by Stevan Radić, Secretary of Dobrotvorna zadruga Srpkinja from Irig, who

⁴⁴ Radić's letter to Jelica Belović Bernadžikovski, the manuscript department of Matica srpska (inv. no. 22853), published in: STOJAKOVIĆ 2005 (n. 33), p. 128; see also: *Dopisi* 1912 (n. 35), p. 199.

⁴⁵ The program of the ceremony is given in a few women's magazines: Zorka JANKOVIĆ, Podizanje spomenika Milici Stojadinović-Srpkinji u Vrdniku, *Ženski svet*, 27/7–8, 1912, pp. 154–162; Otkrivanje spomenika Milici Stojadinović «Srpinji», *Žena*, 2/7, pp. 425–427; K. H., Otkrivanje spomenika u Ravanici Milici Stojadinovićevoj – Srpinji, *Domaćica*, 33, 7. 7. 1912, pp. 217–224.

5. Jovan Pešić: Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja, 1912, Vrdnik Monastery

was one of the people credited for the monument.⁴⁶ Then came the solemn act of revealing the monument, or rather the bust. Miss Katica Barković removed the drape. She was given the honor by the Irig Cooperative to decorate the bust with a garland of natural flowers. The mixed chorus of a singing association from Mitrovica sang a prayer *Voskliknите гospodevi* (Praise the Lord), which was followed by a speech by Olga Kostić from Šid, a respectable lady who was one of the main initiators of a monument. The sermon on the work and life of Milica Stojadinović was followed by the laying of wreaths by representatives from Devojačko kolo (The Girls Circle) from Sentomaš. This solemn act was succeeded by the Ruma Choral Society mixed choir's performance of the song with lyrics by Milica Stojadinović *Mojoj Fruškoj Gori* (To My Fruška Gora Mountain), whose melody was composed for the occasion by Isidor Bajić. At the celebration a written sermon by Savka Subotić, one of the most influential public female figures, was read. Her extensive presentation, read by Professor Milan Jovanović from Novi Sad, concentrated on the moral and educational lessons, as well as the

⁴⁶ Branislav JOVIČIĆ, Stevan Radić i Dobrotvorna ženska zadruga 'Srpkinja' u Irigu, *Godišnjak biblioteka Srema*, 10, 2009 [2010], pp. 115–118.

6. Jovan Pešić: Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja, 1912, Vrdnik Monastery

role of women in society. Another rhetorical act was included in the program: the recital of a poem *Pred spomenikom Milice Stojadinovićeve-Srpkinje* (In Front of the Monument to Milica Stojadinović-Serbian Woman), by a certain poetess called Mira. A poem dedicated to the monument was recited by Olga Barković, followed by the last performance, the popular choral dirge *Što čutiš, Srbine tužni* (Why are you silent, o sad Serbian), sang by a male vocal group Jedinstvo (Unity) from Rakovac.⁴⁷ They gave the final dramatic tone to the entire ceremony, closing its emotional patriotic charge.

Representatives of many Serbian women's organizations from far and wide attended the unveiling ceremony. This dominance of female guests was a logical outcome in the whole act of the memorization of a heroine, which was headed by and executed throughout female circles. This also can be taken as an indicator of the strong network that existed between the women's associations. So the celebration was attended by the representatives of Dobrotvorna zadruga Srpkinja from Novi Sad, Mitrovica, Vukovar, Osečka, Indija and Zemun. Among the guests were the representatives

⁴⁷ The composition is the work of Davorin Jenko, based on the lyrics of Vladimir Vasić. Otherwise, the original is called *Nek dušman vidi* (Let the enemy see), but became known for its opening verses.

of Žensko društvo (Women's Society) and Savez ženskih društava (The Association of Women's Societies) from Serbia, as well as Savez Srpskinja (The Union of Serbian Women). The magazine *Ženski svet*, was represented by its editor Arkadije Varađanin. Among the guests, as representatives of other type of associations were the Serbian Orthodox craftsmen singing troupe from Zemun.⁴⁸

The celebration was also attended by high officials such as the prelates and clergy who on that day held religious services. Among them, as a guest came Prizren Metropolitan Nićifor Perić.⁴⁹ In addition to representatives of the church, the presence of Jovan Skerlić, who inspired the whole idea of erecting the monument, and of Tihomir Đorđević, both distinguished professors of Belgrade University, gave the legitimacy to the celebration.

After the unveiling ceremony all of the guests gathered for a banquet. The reception was held in the hotel Kasina which was hosted by the Irig Cooperative. Among the guests at the banquet was Ljubica Pavlović, niece of Milica Stojadinović who gave her token of appreciation on behalf of the family. The end of the banquet also marked the end of the organized part of the event. That afternoon, guests were free to continue the celebration, walking in the surrounding countryside, accompanied by spontaneous performances of singing societies.

Reception of the Monument and a New National Heroine

The unveiling was followed by the further promotion of the monument and the heroine-like character of Milica Stojadinović-Srpskinja. The printing press played a central role in this, as the new mass medium that took on a leading position in the promotion of national events.⁵⁰ News of the monument was spread by women's magazines which dedicated more to this issue than other papers. Thus, *Ženski svet* (Female's World), *Žena* (Women) and *Domaćica* (Housewife) included extensive articles

7. Monument to Milica Stojadinović-Srpskinja,
Vrdnik Monastery

⁴⁸ JANKOVIĆ 1912 (n. 45), pp. 161–162.

⁴⁹ Among the invitees were Archimandrite Ilarion Zeremski, Archpriest Gerasim Petrović, Abbot Sergije Popić, Archdeacon Irinej Čirić, and Milutin Stojadinović, see JANKOVIĆ 1912 (n. 45), p. 154.

⁵⁰ On the importance of the press in popularizing national monuments, see Kirsten BELGUM, Displaying the Nation. A View of Nineteenth-Century Monuments through a Popular Magazine, *Central European History*, 26/4, 1993, pp. 457–474.

on the whole event of the unveiling of the monument.⁵¹ They also published photographs of the monument, as a secondary means of interfacing between a wider audience and the monument, providing more widespread participation. The articles also transmitted complete individual speeches that were held at the ceremony for the purpose of educational impact on the audience.

In the citations of published sermons one can more clearly locate the structure of the heroic character in which Milica Stojadinović was produced. For example, a published sermon of Olga Kostić contained an overview of the life and work of the female writer, emphasizing her extraordinary spiritual and patriotic virtues.⁵² Her character has been interpreted in the context of the first Serbian female poet, a woman who by education and her patriotic efforts was ahead of her time. Her virtues as a whole were enlarged by the tragedy of her life, a life that was entirely dedicated to the nation. Empathy and gratitude for that self-sacrifice which paved the way for a modern Serbian woman, was further exclaimed by the theatrical rhetoric, culminating in the assertion:

“We understood you, Milica. We understood you too late, but still! Forgive us that you’ve waited so long for us! We did not know what we had, nor what we lost. We did not repay you until today, and you were the one that gave a name to Serbian women. / You were indeed the one who died for her kindred! This is the greatest and the most terrible poetry. Forgive us for that pain!”

Set in a discourse of heroic suffering for all the women of the nation, Milica Stojadinović created an ideal set up for a public female role model.⁵³ Thus, in the sermon of Olga Kostić the victimhood of a poetess was immediately upgraded to a lesson for today’s assignment of women in the nation. The role of a woman was seen primarily in the light of education as one of the prerequisites for the prosperity of the whole nation. Women’s education at the time was one of the main issues that was advocated in women’s civic circles, but affirmed primarily through the traditional set of gender roles.⁵⁴ Thus, the discourse on an enlightened woman dominated first and foremost through the framework of the family and through her role as a wife and a mother. These were main ideals and predetermined social norms for women’s activities and their role in the nation.⁵⁵ Thus the woman as a mother was her main feminine task, both in terms of the reproduction of the nation, and in the upbringing of children which was the principal female domain. In order to contribute to the nation as a mother, the request for her education and enlightenment was necessary, primarily so that she can pass on to her descendants the correct moral and patriotic education. Olga Kostić notes the same concept in her speech at the unveiling of the monument to Milica Stojadinović. She supports the vision of enlightened women as a perquisite for the survival of the nation’s culture with the allegation:

“A Serbian mother is aware of her responsibilities and position in society. She knows that she needs to love and look after her home and her own tradition, to reject everything that disturbs the peace and the well-being of her family; to educate her children so that no influence will separate

⁵¹ See n. 45.

⁵² Ženski svet, 27/7–8, 1912, pp. 155–158; Domaćica, 33/7, 1912, pp. 221–224.

⁵³ The imagery of heroes’ noble self-sacrifice was one of the key elements in ceremonies of the nation. As Anthony D. Smith, Will and Sacrifice. Images of National Identity, *Millennium. Journal of International Studies*, 30/3, 2001, pp. 571–584, states: “In images of the sacrificing or fallen patriot-hero or heroine, the nation is portrayed as a community of will and devotion for whom patriots sacrifice themselves, with their acts of noble renunciation seen as sacred and depicted in increasingly ‘authentic’ ways.”

⁵⁴ On women’s education in the 19th and early 20th century Serbia, see *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20 veka. Položaj žene kao merilo modernizacije* (ed. Latinka Perović), 2, Beograd 1998.

⁵⁵ Ana STOLIĆ, Rodni odnosi u ‘carstvu podeljenih sfera’, *Privatni život kod Srba u devetnaestom veku* (eds. Ana Stolić, Nenad Makuljević), Beograd 2006, pp. 89–111; MAKULJEVIĆ 2006 (n. 2), pp. 115–117.

them from their Serbian names, and, it seems that the time has come that we mothers can and should show our children the path, which they should follow through their life!"

Apart from promoting the site, the subsequent editions of women's magazines continued to publish articles dedicated to Milica Stojadinović, to further her popularization. The memory of the national heroine that started with the erection of the monument gradually occupied a place more clearly in the affirmation of modern women's public activity. This is evidenced by a publication issued one year after the erection of the monument. The editorial, signed with the name *Serbian female writers*, published a book *Srpkinja, njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas* (Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Development and Her Folk Art to Date).⁵⁶ It was released by the same Dobrotvorna zadruga Srpkinja of Irig that erected the monument to Milica Stojadinović. The structure of the entire publication was formulated in the context of promoting women's public activities and contribution to the national culture. The book is primarily devoted to contemporary *women of the pen*, i.e. female writers, and those who were active in educational and cultural fields. In addition to their biographies the book included praises of the cultural achievements of women in various fields of art, as well as their charitable work, including topics such as the role of Serbian women as mothers, and women's role in the war. The book that covered the range of women's activities in the nation also included a mention of Milica Stojadinović, a heroine who embodied the desired ideals. In the preface it is mentioned that the very idea of this issue (amongst others) was initiated by the monument to Milica Stojadinović-Srpkinja, the first Serbian female poet. A substantial part of the book was devoted to her, with texts by Stevan Radić and Mileva Simić, as well as works by Olga Kernic-Peleš and Zorka Janković dedicated to her monument.⁵⁷ Written records that again confirmed Milica Stojadinović as a champion of patriotism were completed by posting a picture of the monument erected in Vrdnik, the main place that materialized the memory of a national heroine. The importance of her monument was confirmed by the fact that among the photographs in the book was the portrait of Jovan Pešić: one of only four men among the many female portraits in the book whose characters highlight their merits in the affirmation of women's work.⁵⁸

8. Pavle Simić: Milica Stojadinović-Srpkinja, 1850–1851,
National Museum, Belgrade

⁵⁶ *Srpkinja, njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas*, Irig 1913.

⁵⁷ *Srpkinja* 1913 (n. 56), pp. 7–14, 86–87, 90–91.

⁵⁸ *Srpkinja* 1913 (n. 56), p. 80, fig. 138.

In the context of the monument's reception, the press cites an interesting occurrence related to the monument and its effect within the environs of Vrdnik Monastery. It was noted that devotees who visited the monastery to venerate the monument of Milica Stojadinović mistook her for Princess Milica, wife of Prince Lazar.⁵⁹ The inscription on the monument with only the name and a bust of a woman with a traditional look opened the possibility for this mistaken identification. It was also a logical consequence of the cult of Prince Lazar in the monastery, linked with a cherished memory of Princess Milica, namesake of the female writer.⁶⁰ However, this did not cause resentment; on the contrary, it was seen in a positive light. Thus, a newspaper article stated on Milica Stojadinović: "She was a true Serbian woman, just like an Empress Milica, who offered her love and work for her people." This emerged duality of the monument was apparently seen in the light of strengthening of the cult of Milica Stojadinović. In typological terms, she could be interpreted as a modern incarnation of Princess Milica, confirmed by the tradition as a Serbian heroine of the past, which had already found a place in the national pantheon of saints. So to speak, their conceptual connection was just an extra argument which further strengthened the memory and heroization of Milica Stojadinović-Srpskinja.

⁵⁹ *Ženski svet*, 27/9, 1. 9. 1912, p. 191.

⁶⁰ The national importance of the cult of Princess Milica Hrebeljanović is shown in the ceremony of anointment of King Alexander Obrenović in 1889, which included ritual visitation of Princess grave: A. PAJEVIĆ, Sa groba carice Milice, *Ženski svet*, 4/7, 1. 7. 1889, pp. 199–204.

Spomin, nacija in herojinja moderne dobe

Spomenik Milici Stojadinović - Srpskinji

Povzetek

Konec 19. in v začetku 20. stoletja so se v srbskem okolju pojavile številne pobude za postavljanje javnih spomenikov, ki so bili eden od najpomembnejših medijev pri vzpostavljanju mehanizma nacionalnega pomnjenja. V okviru teh tendenc je bil leta 1912 postavljen tudi spomenik pesnici Milici Stojadinović - Srpskinji, ki tipološko spada v skupino spomenikov, posvečenih zaslужnim posameznikom iz literarnih krogov, ki so bili za narod velikega pomena. Poveličevanje književnikov v vlogi nacionalnih herojev in ohranjanje njihovega spomina s pomočjo spomenikov je bilo v tistem trenutku že ustaljena praksa. Toda spomenik Milici Stojadinović predstavlja posebnost, saj je šlo za prvi javni kiparski spomenik, ki je bil posvečen ženski.

Nosilci pobude in organizacije postavitve spomenika so bila meščanska ženska društva, ki so imela takrat že razširjeno mrežo delovanja. Njihovo zavzemanje za spomenik je povsem logično sledilo idejnim programom, ki so jih društva predstavljala javnosti. Ženske iz številnih organizacij so v luči domoljubnega zavzemanja za nacijo vedno bolj sodelovale v javnem življenju tistega časa, in sicer zlasti na področju dobrodelnosti pa tudi izobraževanja in kulture. S takšnimi idejnimi smernicami se je ujemala podoba o Milici Stojadinović - Srpskinji, pesnici iz 19. stoletja. Književnica je veljala za osebo, ki je utrla pot sodobni srbski ženski, in v njej so videli ideal ženskega omikanega domoljubja, kar je ženske kroge spodbudilo k zavzemanju za vzpostavljanje kolektivnega spomina nanjo.

Pobudo za postavitev spomenika je leta 1906 dala Dobrotvorna zadruga Srpskinja (veja iz mesta Irig). Pri zbiranju sredstev so se naslonili na obstoječo mrežo ženskih društev, apelirali pa so tudi na vse srbsko žensko prebivalstvo. Kot že ustaljeni načini zbiranja sredstev na področju ženskega dobrodelnega udejstvovanja so bila organizirana predavanja in javne zabave. Devojački odbor iz Beograda se je zavzel za objavo *Spomenice Milici Stojadinović - Srpskinji* leta 1907. Dohodek od prodaje tega zbornika besedil, posvečenih pesnici, je bil namenjen za spomenik. Večletno delovanje se je končno zaključilo leta 1912 s postavitevijo spomenika z doprsnim kipom pesnice, ki ga je izdelal kipar Jovan Pešić.

Neizogibna komponenta ohranjanja spomina na novo herojino je bilo zaznamovanje nacionalne identitete. Tako je bil za kraj postavitve spomenika določen samostan Vrdnik, s katerim je bila književnica povezana in ki je bil obenem tudi nadvse pomemben nacionalni topoz. Poleg tega je slavnostno odkritje spomenika potekalo na Vidovdan, ki je eden od najbolj značilnih versko-nacionalnih praznikov. S svečanim odkritjem spomenika pa tudi z nadaljnjo popularizacijo spomenika so se sklenili napori ženskih društev za uveljavitev spomina na Milico Stojadinović - Srpskinjo, ki je bila javnosti predstavljena kot ženski ideal moderne dobe. Vzporedno z njenim heroiziranjem so se uveljavile tudi sodobne ideje o vlogi ženske na področju javnega dela, zlasti kulture in izobraževanja, razumljene v luči domoljubnega delovanja.

НОВИНЕ излазе сваки дани осим понедељника у дану по празнику. — Претплатна цена унапред у Београду код управе Јаркавне Штампарије, а са стране код месних или пошта, и износи: на годину 25 динара, на по године 12 динара. За иностранство та се полаже код датачких пошта у плату 40 франака са поштарином. За Аустријско-чехословачко, с поштарином, 40 круна за годину. — Поједици бројеви у Београду итд. — Непријемни бројеви реквизирају се само преко лотичких пошта. — Весник је даје само уредништвом новина у члану. — Ружописи се ником не враћају.

За службене огласе плаћа се у готовом по 5-65 динара, за скако организације, а осим тога и 5 динара државне таксе у маркама. За приватне огласе од четврт реда први пут 20 динара, а после сваки пут по 10 динара у готову уплату, покрај државне таксе од 10 динара за скако организације и новац за организоване плаће се благовјештавији србији Арх. Штампарије. Правила писма пријавују се само која су плаћена. — Службени руконосач шалу се управи Арх. Штампарије, а остали руконосци, за анеслужбена земља Уредништву „Српских Новина“ које је до Арх. Штампарије поп Лукини ул. бр. 2. Капеларске часове од 9—12 и од 2—6

РЕД

ПО КОМЕ ТЕ СЕ ПОСМРТНИ ОСТАЦИ

ВУКА СТЕФ. КАРАЦИЋА

СРПСКОГ КЊИЖЕВНИКА

НА ДАН 30. СЕПТЕМБРА 1897. ГОДИНЕ ПРЕДАТИ ОТАЧАНСКОЈ МУ ЗЕМЉИ СРПСКОЈ
У БЕОГРАДУ.

I

Посмртне остатке неумрлога књижевника прије из досадашњега хранилишта пыхова на љу Св. Марка у Бечу нарочити изасланици Краљеве Србије, српско краљ. посланство у Бечу, изасланици Матице Српске, и српска свеучилишна асамблеја у Бечу на дан 28. овога месеца по подне, ће и браћа Словенци из истога гробља изнети прте остатке свога великога научника а Вукову аја Копитара и понети их својој домовини. Учинивши што света црква паређује, прије воду до железничке станице поменуту ће изасланици остатке незаборављеног покојника допрати из Бечу у Београд.

На земунску станицу спровод стике 29. септембра увече, где ће и преноћити, а на станицу где државне железнице у Београду 30. септембра у 9 часова пре подне.

II

Долазак воза на београдску станицу оглашују се на свима црквама београдским и звоне све посмртни остатци у Саборну Цркву не унесу.

III

Воз дочекују на перону београдске станице: министар просвете и црквених послова, председник Српске Краљевске Академије, председник београдске општине, Одбор који се стара о овом посесу, по један представник Велике Школе, изасланици Академије, Главног просветног Савета, сваке школе београдске, три изасланика од најзначајнијих особља основних школа, и она лица, који су одређена за прихватање и изношење њега.

IV

Ковчег с посмртним остатцима из железничких прихватају и износе два члана Српске Краљевске Академије, два члана општине београдске, два професора Велике Школе, два професора Војне Академије, два професора средњих школа и два учитеља.

V

У унутрашњем дворишту железничке станице ће посмртне остатке: Његово Високопреосвещенство Ахијепископом Београдски и Митрополитом је са свештенством, члановима Краљевске Владе, свима саветницима, генералима, пређашњим министрима и пензионованим саветницима и генералима, председницима: Главне Контроле, Касације и Апелације, изасланицима са стране, члановима Краљевске Академије, професорима, члановима Краљевске Академије, професорима Велике Школе, начелницима министарстава и Одбором за пренос Вукових костију.

VI

Ковчег се проноси кроз унутрашње двориште звоничке станице и износи се пред станицу, где ће оставља на спремљено подножје.

15. септембра 1897.

у Београду.

НАПОМЕНА. Учесници спровода долазе у свечаном оделу.

Београдско грађанство умољава се да посмртним остатцима неумрлог Вука учини пошту затварањем радња

да се овим начином поклони великим заслугама умрлог покојника.

X

Спровод се креће ка Саборној Цркви улица Немањином, Кнез-Милошевом, улицом Краља Петра, Кнеза Михаила и Дубровачком.

XI

Свечана кола са остатцима покојниковим устљају се пред јужним вратима Саборне Цркве. Када с кола складају и у цркву уносе професоре средњих школа, учитељи основних школа и квени тутори.

Напомена: У цркву имају приступа господе поменуте у т. 11. и 12. са својим госпођама, и то они из т. 11. узђеће у цркву десну а они из т. 12. леву страну. Прије улазак у цркву, господе с леве стране изнад ће на јужна врата и заустави одређено место иза пешача. — За чланом дипломатског тела, који би извозели доћи, одређено је ротирто место у цркви.

XII

При помену који ће се чинити у цркви посмртни остатци у Саборној Цркви спроводи се Београдско Певачко Друштво. После помена у цркви Његово Високопреосвещенство Господин трополит.

XIII

По свршеном помену ковчег из цркве излази на западна врата: управник Јаркавне Штампарије, библиотекар, управник Народног Позоришта, ректори средњих школа београдских, чланови Српског винарског Удружења и чланови Управе Српског Књижевне Задруге у Београду.

XIV

Говор г. министра просвете и црквених послова.

XV

После говора г. министра просвете и црквених послова посмртне остатке доносе до гроба министар просвете и црквених послова, председник Српске Краљевске Академије, ректор Велике Школе, чланови Српске Краљевске Академије, професори Велике Школе.

Мешовити кор удружених певачких друштава „Обилић“ и „Станковић“ пева нарочито спроведену укупну песму, а на гроб се полажу венци.

XVI

Председник Српске Краљевске Академије праће натписне плоче: Вукову и Доситејеву, у зиду црквеном.

XVII

Истога је дана у дворници Велике Школе 3½ часа по подне јавна свечана седница Академије Српског Савета Велике Школе у којој ће професори српског језика у Великој Школи говорити о слугама великога покојника.

У ИМЕ СРПСКЕ КРАЉ. АКАДЕМИЈЕ

ОДБОР

ЗА ПРЕНОС ПОСМРТНИХ ОСТАКА
ВУКА СТЕФ. КАРАЦИЋА

ABSTRACTS AND KEY WORDS

IZVLEČKI IN KLJUČNE BESEDE

Irena Ćirović

Memory, Nation and a Heroine of the Modern Age. The Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja

The paper deals with the monument to Milica Stojadinović-Srpkinja, erected in 1912 in the Vrdnik Monastery. The monument is of interest as the first Serbian sculptural monument dedicated to a woman. Also of interest is the fact that the monument was initiated and organized by women's organizations, mostly Dobrotvorna zadruga Srpkinja (The Charitable Collective of Serbian Women). Acting through a developed network, these women's circles helped to create a public memory of this deserving poetess, recognized as an ideal of female patriotism. By following the process from its beginnings, looking at activities related to fundraising, to the opening ceremony and the further popularization of the monument, this paper analyses the creation of the cult of a modern national heroine in the context of women's role in the nation and in the public sphere.

Key words: Vrdnik Monastery, Jovan Pešić, Milica Stojadinović-Srpkinja, gender, memory, monument, nation, women's organizations, Dobrotvorna zadruga Srpkinja

Ana Kostić

Public Monuments in Sacred Spaces. Memorial Tombs as National Monuments in Nineteenth Century Serbia

One of the most common forms of public monument in the nineteenth-century Serbian memorial culture was the memorial tomb. Marking the graves of prominent people is one of the oldest forms of memorialization. In the nineteenth century, memorial tombs were erected on sacred ground, something that was made possible by the fact that the church in Serbia was not only a religious institution but a national, public one as well. In the nineteenth-century culture of remembrance, memorial tombs placed in sacred spaces were erected for war

Irena Ćirović

Spomin, nacija in herojinja moderne dobe. Spomenik Milici Stojadinović - Srpkinja

Prispevek obravnava spomenik Milici Stojadinović - Srpkinja, ki je bil leta 1912 postavljen v samostanu Vrdnik. Zanimiv je kot prva spomeniška plastika v Srbiji, ki je bila posvečena ženski. Pobudniki in organizatorji postavitve spomenika so bila ženska društva, zlasti Dobrotvorna zadruga Srpkinja (Dobrodelno združenje srbskih žena). Z delovanjem v razširjeni mreži so krogi žensk vzpostavili kolektivni spomin na zaslužno pesnico, ki so jo prepoznali kot ideal ženskega domoljubja. Sledič procesu od začetne pobude preko aktivnosti, povezanih z zbiranjem sredstev, do slovesnega odkritja in nadaljnje popularizacije spomenika, prispevek analizira kreiranje kulta moderne nacionalne herojinje, in sicer z vidika vloge žensk v kontekstu naroda in na področju javnega delovanja.

Ključne besede: samostan Vrdnik, Jovan Pešić, Milica Stojadinović - Srpkinja, javni spomenik, narod, spol, spomin, ženska društva, Dobrotvorna zadruga Srpkinja

Ana Kostić

Javni spomeniki v sakralnem prostoru. Spominske grobnice kot nacionalni spomeniki v Srbiji v 19. stoletju

V 19. stoletju so bile v srbski kulturi spominjanja spominske grobnice ena najbolj običajnih oblik javnega spomenika. Označevanje grobov pomembnih oseb je eden najstarejših načinov ohranjanja spomina. Postavljanje spominskih grobnic v sakralnem prostoru je v 19. stoletju omogočilo dejstvo, da je bila cerkev v Srbiji ne le verska, ampak tudi nacionalna javna ustanova. Postavljali so jih posameznikom, ki so se izkazali v boju oziroma igrali pomembno vlogo v kulturnem, političnem ali verskem življenju. V začetku 19. stoletja so v

heroes, and heroes of cultural, political and religious life. At the beginning of the nineteenth century, the graves of prominent members of the nation were, according to the national ideology, promoted into public national monuments and thus functioned as an important place of remembrance and active agents in the construction of national identity. During the second half of the nineteenth century, the strengthening of nationalism raised the need for the erection of national monuments. This led to the adoption of contemporary European monument forms, which could be found among numerous examples of memorial tombs erected in sacred spaces during the nineteenth century.

The aim of this paper is to give a survey of public monuments in sacred spaces in nineteenth-century Serbia, to analyse the reasons for the erection of national monuments in sacred spaces, and to consider their place within that space, as well as differentiating the practices of their erection.

Key words: 19th century, Serbian Orthodox Church, culture of memory, memorial tomb, public monument, sacred space

skladu z nacionalno ideologijo grobovi pomembnih pripadnikov naroda postali nacionalni javni spomeniki. Tako so prevzeli vlogo prostora spomina in aktivno vplivali na oblikovanje nacionalne identitete. V drugi polovici 19. stoletja je skupaj z okrepljeno nacionalno zavestjo rasla potreba po postavljanju nacionalnih spomenikov. Posledično so številne spominske grobnice v sakralnem prostoru prevzele sodobne evropske spomeniške forme. Članek podaja pregled javnih spomenikov v sakralnih prostorih 19. stoletja v Srbiji in analizira spodbude za postavljanje nacionalnih spomenikov v sakralnem prostoru. Na podlagi analiz avtorica poleg vloge spomenikov v cerkvenem prostoru obravnava tudi posamezne prakse postavljanja takšnih spomenikov.

Ključne besede: 19. stoletje, Srbija, javni spomeniki, kultura spominjanja, pravoslavna cerkev, sakralni prostor, spomin, spominska grobnica

Ana Lavrič

The "Public" Monument of Anton Martin Slomšek under the Shelter of Maribor Cathedral

The initiative for the construction of the Slomšek monument came in 1865 from the Maribor Reading Club, but the project, supported by all Slovenes, was realised only in 1878. Slovenians planned to erect his statue in a public square as a national monument to honour this well-deserving national visionary. However, due to the unfavourable attitude of the German-liberal municipality of Maribor, the monument had to find shelter inside the church. This article emphasises the national significance of the monument and discusses the question of its public erection, or better, its public function in the church interior. It upgrades the existing research on this monument with new information from archival sources and newspapers, and with reference to artworks, which have not yet been analysed in this context. The hitherto prevailing chronological approach is supplemented with an art-historical approach.

Key words: Maribor, Maribor Cathedral, Marjan Drev, Georg Hartl (Härtl), Ivana Kobilca, F. J. Schulz, Anton Martin Slomšek, Ivan Sojč, Josef Tunner, Franc Ksaver Zajec, national monument, public monument

Ana Lavrič

»Javni« spomenik škofa Antona Martina Slomška v azilu mariborske stolnice

Pobudo za Slomškov spomenik je dala mariborska čitalnica leta 1865, realiziran pa je bil ob podpori vse slovenske javnosti šele 1878. Kot spomenik zaslužnemu narodnemu buditelju naj bi stal na javnem trgu, zaradi nenaklonjenosti nemško-liberalno usmerjene mariborske mestne občine pa se je moral zateči v zavetje cerkve. Pričujoči članek izpostavlja njegov nacionalni pomen in problematiko njegove javne postavitev oziroma javne funkcije v cerkvenem prostoru, dosedanje vedenje pa dopoljuje s podatki iz arhivskih in tiskanih virov ter s pritegnitvijo umetniških del, ki v ta kontekst še niso bila vključena. Kronološki pristop nadgrajuje z umetnostnozgodovinskimi ugotovitvami.

Ključne besede: Maribor, mariborska stolnica, Marjan Drev, Georg Hartl (Härtl), Ivana Kobilca, F. J. Schulz, Anton Martin Slomšek, Ivan Sojč, Josef Tunner, Franc Ksaver Zajec, javni spomenik, nacionalni spomenik

Nenad Makuljević

Funeral Culture and Public Monuments. Jernej Kopitar, Vuk Karadžić and Creating a Common Serbo-Slovenian Culture of Memory

The process of establishing a common Yugoslav identity saw the development of cultural cooperation between Serbia and Slovenia. The foundations of Serbo-Slovenian cultural and political cooperation were based on the historic association between Vuk Stefanović Karadžić and Jernej Kopitar. This led to the organization of a joint funeral spectacle, which saw the transfer of their bodies from Vienna to Belgrade and Ljubljana in 1897. The significance of the repatriation of Kopitar and Vuk Karadžić's remains from Vienna to Ljubljana and Belgrade is multifold. This event represents the first joint Serbian-Slovenian public political action, which also constructed a common South Slavic -Yugoslav identity. On the other hand, the repatriation of Kopitar and Vuk Karadžić's remains shows and confirms the connection between funerary culture and public monuments.

Key words: Cathedral Church in Belgrade, Navje, Vuk Karadžić, Jernej Kopitar, culture of memory, funeral spectacle, Serbian Royal Academy, Slovenska matica, Yugoslavism

Nenad Makuljević

Pogrebne slovesnosti in javni spomeniki. Kopitar, Karadžić in ustvarjanje skupne srbsko-slovenske kulture spominjanja

Med procesom vzpostavljanja skupne jugoslovanske identitete so bile med Srbijo in Slovenijo ustvarjene kulturne vezi. Izhodišče za srbsko-slovensko kulturno in politično sodelovanje je poleg tradicije predstavljal povezanost Vuka Stefanovića Karadžića in Jernea Kopitarja. Ta povezanost je bila tudi povod za postavitev novih javnih spomenikov in organizacijo skupnega pogrebnega spektakla, prenosa njunih posmrtnih ostankov z Dunaja v Beograd oziroma Ljubljano leta 1897. Pomen prenosa posmrtnih ostankov obeh jezikoslovcev z Dunaja v Beograd oziroma Ljubljano je večplasten. Dogodek predstavlja prvo skupno srbsko-slovensko javno politično prireditev, ki predstavlja pomemben dejavnik pri nastajanju skupne južnoslovanske oziroma jugoslovanske identitete. Poleg tega ta prenos potrjuje vez med pogrebno kulturo in javnimi spomeniki.

Ključne besede: saborna cerkev v Beogradu, Navje, Vuk Karadžić, Jernej Kopitar, jugoslovanstvo, kultura spominjanja, pogrebna slovesnost, Slovenska matica, Srbska kraljeva akademija

Polona Vidmar

Local Patriotism and Local Politics. The Monuments of Willhem Tegetthoff, Emperor Joseph II and Archduke John in Maribor, and the Influence of Reiser Family

The article discusses the monuments of vice-admiral Wilhelm Tegetthoff, Emperor Joseph II and the Archduke John, which were erected in Maribor between 1882 and 1883 and embellished the public space of the town until the end of the First World War. The study focuses on the roles of Maribor mayor Matthäus Reiser and his cousin Othmar Reiser in the positioning and urban planning of the three monuments. The public monument is revealed as a means of political self-promotion and as a propaganda strategy by its commissioner. Not only does this involve the selection of a persona, to whom the memorial is dedicated – for example the cult of Emperor Joseph II within German national and liberal circles in the nationally inhomogeneous regions of the Habsburg Monarchy – but also the careful plan-

Polona Vidmar

Lokalni patriotizem in lokalna politika. Spomeniki Wilhelmu Tegetthoffu, cesarju Jožefu II. in nadvojvodi Janezu v Mariboru ter vpliv družine Reiser

V prispevku so obravnavani spomeniki viceadmiralu Wilhelmu Tegethoffu, cesarju Jožefu II. in nadvojvodi Janezu, ki so jih v Mariboru postavili v letih 1882 in 1883 in so bogatili javni prostor mesta do konca prve svetovne vojne. Študija se posveča vlogi mariborskega župana Matthäusa Reisera in njegovega bratranca Othmarja Reisera pri postavitvi in urbanistični umestitvi vseh treh spomenikov. Javni spomenik se ob raziskavah konteksta izkaže kot sredstvo lastne promocije in politične propagandne strategije postaviteljev. Pri tem ne gre le za izbiro osebnosti, ki ji je spomenik namenjen, denimo, gojenje kulta cesarja Jožefa II. v nemškonacionalnih in liberalnih krogih narodnostno nehomogenih dežel habsburške monarhije, temveč tudi za načrtne izbiro mest postavitve, ki je temeljila na samopromociji

ning of the monument's setting, which had been based on the promotion of the mayor's achievements. In addition, the article deals with the question of the removal of the monuments from public space and the gradual demolition of their constituent parts.

Key words: Maribor, Archduke John, Joseph II., Heinrich Fuss, Richard Kauffungen, Matthäus Reiser, Othmar Reiser, Otmar Reiser, Wilhelm Tegetthoff, Franz Weissenberger, historicism, public monuments

županovih dosežkov. Prispevek obravnava tudi odstranitev spomenikov iz javnega prostora in postopno uničevanje njihovih sestavnih delov.

Ključne besede: Maribor, Jožef II., nadvojvoda Janez, Heinrich Fuss, Richard Kauffungen, Matthäus Reiser, Othmar Reiser, Otmar Reiser, Wilhelm Tegetthoff, Franz Weissenberger, historizem, javni spomenik

CONTRIBUTORS SODELAVCI

Irena Ćirović
Istorijski institut Beograd
Kneza Mihaila 36/II
RS-11000 Beograd
cirovicirena@gmail.com

The Institute of History, Belgrade

Ana Kostić
Odeljenje za istoriju umetnosti
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
Čika Ljubina 18–20
RS-11000 Beograd
anchikostic@gmail.com

Department of Art History
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Dr. Ana Lavrič
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
lavric@zrc-sazu.si

France Stele Institute of Art History
Research Centre of the Slovenian Academy
of Sciences and Arts

Izr. prof. dr. Nenad Makuljević
Odeljenje za istoriju umetnosti
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
Čika Ljubina 18–20
RS-11000 Beograd
nmakulje@f.bg.ac.rs

Department of Art History
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Izr. prof. dr. Polona Vidmar
Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru
Koroška cesta 160
SI-2000 Maribor
polona.vidmar@um.si

Department of History of Art
Faculty of Arts
University of Maribor

PHOTOGRAPHIC CREDITS

VIRI ILUSTRACIJ

Irena Ćirović

- 1: R. Antić, *Anastas Jovanović*, Beograd 1986.
 2: *Spomenica Milici Stojadinović Srpinkinji*, Beograd 1907.
 3–4: *Žena – kalendar sa slikama*, Novi Sad 1912.
 5–7: I. Ćirović.
 8: R. Gikić Petrović, *Život i književno delo Milice Stojadinović Srpinkinje*, Novi Sad 2010.

Ana Kostić

- 1–8: A. Kostić.

Ana Lavrič

- 1–2, 7–10, 16, 22: A. Lavrič.
 3–6, 12–15, 17–18, 20: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana
 (photo: Andrej Furlan).
 11: © Narodna galerija, Ljubljana.
 19, 21: © Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična.

Nenad Makuljević

- 1: R. Antić, *Anastas Jovanović – prvi srpski fotograf*, Beograd 1977.
 2: *Spomenica o prenosu praha Vuka Stef. Karadžića*, Beograd 1898.
 3: © Narodni muzej, Beograd.
 4: *Kopitarjeva spomenica*, Ljubljana 1880.
 5: *Godišnjak*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 1979.
 6: © Arhiv Republike Slovenije.
 7: *Srpske novine* 30. 9. 1897.
 8: *Golub*, 23, 1897.
 9: J. Perać, *Razglednice u Srbiji 1895–1914*, Beograd 2009.
 10–12: N. Makuljević.
 13: *Kopitarjev zbornik*, Ljubljana 1996.
 14: URN:NBN:SI:IMG-P9HQ51DO from <http://www.dlib.si>.
 15: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (photo: Andrej Furlan).

Polona Vidmar

- 1, 3, 10: © Pokrajinski muzej Maribor / Regionalmuseum Maribor.
 2: P. Vidmar.
 4–6, 8: © Pokrajinski arhiv Maribor / Regionalarchiv Marburg.
 7: O. Stieglitz, G. Zeillinger, *Der Bildhauer Richard Kauffungen (1854–1942)*, Frankfurt am Main 2008.
 11–12: © Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož / Regionalmuseum Ptuj – Ormož.

